

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА
ГАЛИЦЬКОГО

Ключенко А.В., Щурик М.В.

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА
СОЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ
ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ
РЕСУРСІВ**

Монографія

Івано-Франківськ

«НАІР»

2016

УДК 330.15 : 553.3 (477)

ББК 28.081

К 52

К 52 Ключенко А.В., Щурик М.В. Еколого-економічні та соціальні засади відтворення природних рекреаційних ресурсів: Монографія. – Івано-Франківськ: «НАІР», 2016. – 234 с.

У монографії здійснено наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів відтворення природно-рекреаційного потенціалу території у процесі його становлення, розвитку, використання, поліпшення та охорони. Розроблена економіко-математична модель оцінки соціо-еколого-економічної потреби та ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів макрорегіону на основі розрахунку кількісних і якісних показників, а також чинників, оптимізація яких забезпечує умови раціонального використання та охорони цих ресурсів. Запропонований механізм інноваційного забезпечення ринкових інструментів природокористування на засадах екологоспрямованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту, що може забезпечити подальший розвиток, раціональне використання та охорону природно-рекреаційного потенціалу макрорегіону. Обґрунтовані еколого-економічні засади формування кластерів і запровадження контролінгу в рекреаційному природокористуванні, які базуються на тісній співпраці економічних, науково-дослідних та інших суб'єктів рекреаційного кластеру з екологічними інститутами. Визначена методика оцінювання перспектив фінансово-інвестиційного забезпечення заходів збереження та охорони природних ресурсів у процесі розвитку рекреаційної сфери.

Рецензенти:

Черевко Г.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки АПК Львівського державного аграрного університету;

Витвицький Я.С. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства Інституту економіки та управління у нафтогазовому комплексі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

Іртицева І.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова.

Рекомендовано до друку Вченою радою Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, протокол №5 від 29.12.2015

© А. Ключенко, М. Щурик

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ	8
1.1. Наукові погляди на питання розвитку рекреації та еколого-економічні передумови відтворення природних рекреаційних ресурсів	8
1.2. Теоретичні та методологічні засади відтворення, використання та залучення в обіг природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону	23
1.3. Інституційні засади регулювання процесу використання, збереження, покращення та охорони природних рекреаційних ресурсів	40
РОЗДІЛ II. КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ	59
2.1. Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону: сучасний стан та соціо-еколого-економічна потреба його відтворення	59
2.2. Аналіз екологічних та економічних умов розвитку рекреаційної сфери..	95
2.3. Фінансово-інвестиційне забезпечення процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів	110
РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ	126
3.1. Соціально-економічний механізм покращення умов розвитку рекреації.	126
3.2. Економічна модель використання та охорони природно-рекреаційного потенціалу в Карпатському макрорегіоні	141
3.3. Диверсифікація, кластеризація та контролінг як магістральні напрями підвищення ефективності використання та збереження рекреаційних ресурсів	161
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	208

ВСТУП

В умовах ринкових трансформацій, активізації науково-технічного прогресу та масштабної урбанізації простежується динамічність розвитку рекреаційної індустрії. Йдеться про зростання попиту на природні рекреаційні ресурси, що посилює потребу організації їх раціонального використання, збереження, покращення та охорони. У цьому контексті на увагу заслуговує Карпатський макрорегіон, який серед інших областей України володіє потужним природно-рекреаційним потенціалом.

Для досліджуваного макрорегіону важливими та особливо актуальними нині є завдання розробки організаційно-економічного механізму забезпечення умов сталості в рекреаційному природокористуванні. Це стосується передусім розробки та запровадження таких засад відтворення природно-ресурсної бази рекреації, які б органічно поєднували успішне розв'язання соціальних, екологічних, економічних та інших завдань суспільного відтворювального процесу.

На етапі завершення переходу до ринкової моделі господарювання у національному господарстві особливе значення має обґрунтування напрямів оцінки природних рекреаційних ресурсів, створення умов для їх захисту, відновлення, збереження та охорони у процесі розвитку рекреаційної індустрії.

Значний внесок у розробку теоретичних та методичних основ використання, збереження та розвитку рекреаційної сфери зробили такі відомі вітчизняні вчені як Бейдик О.О., Беленький П.Ю., Бистряков І.К., Борщевський П.П., Бутко М.П., Гаврилюк О.В., Галушкіна Т.П., Герасимчук З.В., Гудзь П.В., Данилишин Б.М., Євдокименко В.К., Жук П.В., Ібатуллін Ш.І., Кифяк В.Ф., Коленда Н.В., Кравців В.С., Кузик С.П., Куценко В.І., Липчук В.В., Любіцев О.О., Ляшенко Л.О., Матвійчик Л.Ю., Міщенко В.С., Нефедова Н.Є., Олійник Я.Б., Павлов В.І., Руденко В.П., Смаль І.В., Степаненко А.В., Сударкін О.О., Ткаченко К.К., Хвесик М.А., Черчик Л.М., Шевченко Г.М. та інші.

Серед зарубіжних учених проблеми використання та охорони природних рекреаційних ресурсів досліджують у своїх працях: Енджейчик І., Жазвінска А., Ковальчик А., Козак М., Зорін І.,

Квартальний В., Воскресенський В., Боголюбов В., Дюжен А., Вандеваль І., Мареска Б., Мордрет К., Пікард Р., Рейнолд К., Фурнель Е., Пок'ет Ж., Нарштедт В., Надсон Д., Прайс В.

Значний науковий доробок щодо обґрунтування потреби оптимізації рекреаційного освоєння природно-ресурсного потенціалу Карпатського макрорегіону належить таким відомим ученим, як: Біль М., Глядіна В., Гоблик В., Гулич О., Дяченко Л., Кравців В., Луців Н., Щурик М. та іншим.

Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються еколого-економічні та соціальні засади використання природних рекреаційних ресурсів, питання їх охорони, передусім у Карпатському макрорегіоні. Потребують більш конкретного вивчення напрями імплементації екологоорієнтованих механізмів у процесі становлення та розвитку ринку рекреаційного продукту з урахуванням природно-ресурсної специфіки територій з метою досягнення економічно ефективного та екологічно безпечного рекреаційного природокористування. Необхідні також подальші дослідження шляхів інституційного, фінансового та інноваційного забезпечення просування рекреаційного продукту, а також механізм оцінки процесу використання, збереження, покращення та охорони природних рекреаційних ресурсів. Означене потребує удосконалення існуючих засад використання та відтворення природно-ресурсного рекреаційного потенціалу, посилення його еколого-економічного спрямування.

Раціональне використання природних складових рекреації в умовах ринку тісно пов'язані з низкою переваг та недоліків. Вони здебільшого стосуються методології господарського освоєння відповідних ресурсів у контексті економічних трансформацій. До основних недоліків належить недостатній досвід ринкового регулювання економіки рекреаційного природокористування. Вагомою перевагою ринкової моделі у процесі збереження та охорони природних рекреаційних ресурсів є здатність ринкових механізмів поєднати в систему всі методи, напрями та механізми розвитку рекреаційної сфери.

Запровадження нових теоретико-методологічних засад, які стосуються якісного розподілу придатних для організації відпочинку ресурсів між сферами-споживачами, є концептуальною основою визначення меж їх використання з метою запобігання деградації та

вичерпаності. Передбачені два напрями визначення еколого-економічних засад відтворення природних рекреаційних ресурсів: внутрішньогалузевий, який характеризує їх відтворення у межах рекреаційної сфери економіки та міжгалузевий, що стосується рекреаційно привабливих природних ресурсів, які на момент дослідження підпорядковані господарській діяльності інших сфер.

У сфері оздоровлення та відпочинку за період функціонування командно-адміністративного устрою сформувалася достатньо організована система та ефективний організаційно-економічного механізм розбудови матеріально-технічної бази рекреації. Утім, це призвело до надмірного, нераціонального використання природних рекреаційних ресурсів. Загальноприйняті стандарти розвитку рекреаційної сфери не забезпечували індивідуальний підхід до становлення меж господарського освоєння досліджуваних ресурсів, що призвело до їх деградації та вичерпаності.

Розвиток рекреаційної індустрії території залежить значною мірою від кількісних та якісних характеристик природно-рекреаційного потенціалу, умов його використання та відтворення. Виходячи з цього, детального аналізу потребують екзогенні, ендогенні, конструктивні, деструктивні, екстенсивні, інтенсивні, стимулюючі та дестимулюючі чинники впливу на стан природних рекреаційних ресурсів, а також визначення найважливіших умов належного їх використання, збереження, поліпшення, відновлення й охорони. Кожна група чинників може дати змогу виділити критерії оцінки досліджених процесів на підставі їх систематизації, виходячи з економічних, екологічних та соціальних потреб.

Найбільш впливовим критерієм оцінки природно-рекреаційного потенціалу території нині залишаються кількісні показники, а саме гідрологічні, бальнеологічні, кліматичні, орографічні, спелеологічні рекреаційні ресурси, площа земель рекреаційного призначення та природно-заповідного фонду, а також потенційних земель, які можуть бути використаними для потреб оздоровлення і відпочинку. Втім, домінуючі нині окремі критерії оцінки природно-рекреаційного потенціалу, узагальнені для країни, не є досконалыми. В зв'язку з цим обґрунтування потребують передумови виконання якісно нової оцінки природних ресурсів Карпатського макрорегіону з урахуванням рекреаційної специфіки його природно-ресурсної бази.

Нині потребує обґрунтування теоретико-методологічний механізм кількісної оцінки природно-рекреаційного потенціалу, який сприяв би підвищенню вартості недостатньо освоєних та залучених для потреб рекреації природних ресурсів, а також диверсифікації ринку рекреаційного продукту, формуванню кластерів і запровадженню контролінгу в рекреаційному природокористуванні.

Подальшого удосконалення потребує система організаційно-інституційного забезпечення природоохоронної діяльності в рекреаційній індустрії з використанням нормативно-правових, фінансово-економічних, фіскальних та кадрових механізмів, яка мала б забезпечити залучення в господарський обіг рекреаційної сфери деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських земель, які є привабливими для оздоровлення та відпочинку населення, а також створення в Україні окремого кадастру природних рекреаційних ресурсів.

Визначення пріоритетних еколого-економічних засад використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу потрібні при розробці програм розвитку туристичної та санаторно-курортної сфери в регіонах Карпат, проектів еколого безпечного розміщення продуктивних сил на засадах сталого розвитку.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ

1.1. Наукові погляди на питання розвитку рекреації та еколого-економічні передумови відтворення природних рекреаційних ресурсів

Для сучасного життєзабезпечення характерним є постійне виснаження з низькими можливостями самовідновлення духовного та фізичного стану людини. Нинішні умови праці змушують замислитися над збереженням і відновленням сил і здоров'я суспільства як окремого виду діяльності через соціальні (для підтримання здоров'я нації) та економічні (для підтримання якості трудового потенціалу) потреби. Історія вказує на те, що задоволення таких потреб може пов'язуватися з мандрівками, відпочинком на лоні природи, народною медициною силами природи тощо. Відповідні організаційні елементи відпочинку формують окремий вид діяльності – рекреація.

Дефініція *рекреація* (фр. recreation, пол. rekreacja – відпочинок; лат. recreatio – відновлення сил) означає відновлення фізичних і духовних сил, витрачених людиною у процесі життєдіяльності.

У науковому обігу це поняття значно звузило свою первісну семантику і тепер уживається як синонім відпочинку, відновлення життєвих сил і працездатності людини, забезпечення її оздоровчих, пізнавальних, культурно-розважальних потреб [15].

Рекреація є багатогранним процесом і тому потребує чіткого формулювання його як окремої дефініції. Рекреацією, на думку М.С. Прохорової, є будь-яка діяльність, спрямована на відновлення сил людини, витрачених нею в процесі діяльності, що приводить до задоволення потреби в рекреації будь-яким зручним і необхідним для особи способом. Таке тлумачення є близьким до поняття *відпочинок*, коли людина вибирає той вид відновлення, який, на її думку, в даний момент є найбільш бажаним. Таке доповнення співзвучне із функцією гедонізму рекреації і реалізує Статтю 24 Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А(III) Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.): «Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня і на оплачувану періодичну відпустку» [158, с.276].

Термін *рекреація* набув найбільшого поширення в регіональній економіці. У науковій літературі трапляється різне трактування цього поняття. Зокрема, окремі автори ототожнюють поняття рекреацію з категорією *оздоровлення*, інші – з терміном *відпочинок*. Крім цього, рекреація використовується для характеристики галузі національного господарства, пов'язаної з освоєнням території для відпочинку, лікування (реабілітації) і туризму, спрямованим на відпочинок і оздоровлення, удосконалення і розвиток особистості [4].

Відповідно до існування різних визначень поняття *рекреація* змінюється і сфера аналізу. В одних випадках досліджується розвиток окремих типів рекреаційних об'єктів, в інших – функціонування певних підсистем, а ще в інших – стан і шляхи використання природно-ресурсної бази рекреації [4; 2; 6; 20].

Незважаючи на значну диференціацію тлумачення цієї категорії, абсолютна більшість науковців виходять з того, що рекреація характеризує свідомо створювані людиною загальні умови, які забезпечують відтворення працездатності населення [55, с.65]. Зауважимо, що людина створює відповідні умови в межах штучно розбудованих систем. Коли ж ідеться про природні умови відновлення сил, то в цьому випадку людина відіграє роль лише організатора.

У зазначеному контексті термін *рекреація* можна характеризувати як вид діяльності, пов'язаний із використанням природних і створених людиною ресурсів та умов для регенерації своїх фізичних і духовних сил. При цьому слід усвідомити, що напрями організації відповідної діяльності значною мірою залежать від наявності природних та інших ресурсних компонент.

Чинне законодавство України розглядає рекреацію як відновлення за межами постійного місця проживання у визначених згідно із законом місцях природно-заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення, любительського та спортивного рибальства, полювання тощо [128]. Виходячи з означеного, близьким до рекреації є поняття *туризм*.

Зауважимо, що на рівні нормативних документів туризм визначається як складова рекреації. При цьому, Закон України «Про туризм» не наводить чіткого трактування останньої [71]. Аналізуючи відносини між туризмом та рекреацією, зауважимо, що нині існують різні думки, які присвоюють цим сферам певний спектр видів

відпочинку, розширюючи їх теоретично-дослідницький, організаційно-правовий простір, а також сферу еколого-економічної діяльності кожної з них. Для теоретичного виокремлення цих термінів зазначимо, що рекреація – це більш ширше поняття, а туризм є окремим її видом. Це пояснюється тим, що туризм разом з іншими видами відпочинку містить ознаки рекреації, а саме умови поліпшення фізичного та духовного стану людини.

Низка науковців, зокрема О.Г. Юшковська, В.В. Єжов, Ю.І. Андріяшек, Б.Ф. Омецинський [135], виділяють два основні види туризму: рекреаційний – класичний, що включає оздоровчий, пізнавальний і спортивний види та діловий, до сфери якого входять бізнес-, конгрес- та шопінг-тури. При цьому, рекреація ними розглядається як найбільш цінний вид туризму, направлений на відновлення здоров'я і працездатності людини шляхом її відпочинку поза житлом на лоні природи, в сприятливих кліматичних умовах. Названі науковці у своїх дослідженнях використовують також поняття *рекреаційна форма туризму*, для якої характерні тривалі поїздки, менша кількість відвідуваних місць призначення і, відповідно, довготривале перебування в одному місці (санаторії, курорти)".

Таке тлумачення рекреаційного туризму окремими дослідниками, на нашу думку, не є достатнім, оскільки значно звужує зміст цього терміна та суперечить визначенню про те, що рекреація охоплює всі види відпочинку [187, с.259]. На наше переконання, кожен вид туризму відповідно до своїх складових містить елементи рекреації (пізнавальної, оздоровчої, спортивної тощо). В цьому контексті доречним слід вважати те, що використання часу, відведеного на рекреацію розподіляють на три форми – туризм, лікування/оздоровлення та відпочинок [172], а не в зворотному зв'язку. Таке розмежування має вагоме значення в системі регулювання процесу використання ресурсів за видами рекреації.

Нині рекреацію часто розглядають ще як систему заходів, пов'язану з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які розташовані поза їх постійним помешканням, відновленням здоров'я і працездатності шляхом відпочинку на природі або під час туристичної поїздки з відвіданням національних парків, архітектурних пам'яток, музеїв [187].

На наш погляд, подібні визначення рекреації містять певну неконкретність, зокрема це стосується зв'язку між поняттями *поза їх*

постійним помешканням та відпочинок на лоні природи. Аналіз окремих видів рекреації свідчить про їх певну суперечливість у рамках сучасних напрямів оздоровлення та відпочинку, оскільки, ще у ХХ столітті під рекреацією розуміли переважно санаторно-курортну справу та виїзний туризм.

Використовуючи прийоми абстрактно-логічного методу дослідження, розглянемо ще один вид організованого відпочинку, який найбільш повно відображає процес використання природних рекреаційних ресурсів – це сільський туризм. Виробниками рекреаційних послуг у цьому випадку найчастіше є селянин або сільська родина, які надають рекреаційні послуги в межах свого постійного місця проживання. Споживачами цих послуг є відпочиваючі особи, що прибувають сюди з-поза меж даного населеного пункту. Структура відпочинкової діяльності виробника на час відсутності рекреантів, без зміни його місця проживання практично не відрізняється від способу відпочинку рекреантів у вигляді отриманих рекреаційних послуг. Означене певною мірою суперечить наведеному вище визначенню рекреації в тому, що це поняття характеризує відпочинок людини поза її постійним помешканням. Якщо розглядати різницю між відпочинком виробників рекреаційного продукту та рекреантів у межах сільського туризму, то для цих двох сторін існує лише фіскальне розмежування. Йдеться про те, диференціація можлива в межах економічних відносин між відпочиваючими та виробником рекреаційних послуг. Це значною мірою стосується питань оплати за використання у процесі рекреації природних ресурсів, а також визначення платників та реалізаторів заходів збереження й охорони цих ресурсів.

Таким чином, наявність і використання різних підходів до тлумачення терміна рекреація (іноді з частковими протиріччями) свідчить про відсутність єдиних засад дослідження завдань із використанням придатних для цього природних рекреаційних ресурсів. Означене є результатом різноманіття рекреаційних потреб та особливостей територій, на якій рекреація розвивається як окрема сфера діяльності. Не випадково в сучасній науці рекреації притаманно широке поле досліджень саме в регіональній економіці.

Науковці зазначають, що рекреація – це вид діяльності, який має чітко виражену природно-ресурсну орієнтацію. Природні ресурси – провідний фактор, котрий визначає рекреаційне використання території. Від того, яким набором природних ресурсів володіє

територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності [187, с. 259].

Організація рекреації в межах окремих територій здійснюється на основі наявного тут рекреаційного потенціалу. У зв'язку з цим важливим є тлумачення понять: *потенціал територій, ресурсний потенціал, природно-ресурсний потенціал, природні ресурси, природні рекреаційні ресурси*.

Потенціал території – це можливість розширення господарської діяльності на даній території без великих допоміжних затрат на її благоустрій або з додатковими капітальними затратами [109], тобто лейтмотивом достатності її розвитку є ресурсний потенціал.

Ресурсний потенціал – це сукупність (поєднання) ресурсів певної території та можливості їх використання для забезпечення життєдіяльності регіону [140]. Його поділяють на природно-ресурсний та просторово-економічний потенціал.

Природно-ресурсний потенціал – важливий фактор розміщення продуктивних сил, який включає природні ресурси та природні умови. Під першими розуміють тіла й сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства. Природні умови – це тіла й сили природи, які мають істотне значення для життя й діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей. Такий поділ є певною мірою умовним, оскільки окремі компоненти можуть відігравати роль і ресурсів, і умов. До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу належать: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу [56, с.82]. Таке тлумачення природних ресурсів та умов, на нашу думку, найбільш повно розкриває їх зміст у процесі господарського освоєння цих компонент.

В окремих дослідженнях науковці виокремлюють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури природно-ресурсного потенціалу. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна — різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна — можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації

територій та певних господарських комплексів [30, с.154; 163, с.83]. Наведені визначення та класифікація природно-ресурсного потенціалу вказують на основні напрями дослідження його окремих компонент. Оскільки, "природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним, виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси" [163, с.83]. Рекреаційна складова представляє своєрідний напрям господарського освоєння природних благ. Рекреація, з одного боку, об'єднує практично всі природні складові, з іншого – значно звужує та поглиблює їх класифікацію.

Зазначимо також, що у процесі дослідження рекреації часто використовують поняття *просторово-економічний потенціал*, під яким розуміють "наявність просторового каркасу території – основних ліній, головних міст і вузлів соціал-економічного розвитку, важливих інфраструктурно-комунікаційних магістралей [126, с.35]". У такому контексті, просторово-економічний потенціал є результатом життєдіяльності окремих територіальних утворень та сприяє його розвитку. Таке тлумачення потенціалу території дає підстави для визначення соціально-економічних умов розвитку на них рекреації. Більше того, складові простору включають, природні, історичні та культурні компоненти окремого територіального утворення (регіону) і соціальної групи, що викликає особливу зацікавленість до них та вказує, зокрема, на їх рекреаційні властивості.

У контексті викладеного вище, рекреаційний потенціал регіону – це не що інше, як поєднання природних, просторових, економічних, соціальних, культурних, інфраструктурних ресурсів та умов, котрі відповідають та сприяють розвитку рекреації в регіоні. При цьому, природно-рекреаційний потенціал можна розглядати як сукупність комбінацій природних ресурсів та форм їх розміщення в просторі, які створюють умови для ефективного та безпечного використання цих ресурсів у рекреаційних цілях і становлення рекреаційного господарства.

Таке визначення є близьким до умов сучасності та визначає пріоритети сумісності ефективного та безпечного рекреаційного природокористування. Іншими словами, потенціал включає не всі об'єктивні можливості використання природних складових для рекреаційних потреб (що, власне, і домінує в більшості існуючих визначень), а лише допустимий в екологічному сенсі обсяг відповідних ресурсів.

У процесі дослідження теоретичних та методологічних засад відтворення природних рекреаційних ресурсів важливим є тлумачення поняття *рекреаційні ресурси*.

С.І. Дорогунцов убачає в рекреаційних ресурсах складові суспільного і природного буття, які забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто вони слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення [163, с.84]. Відповідне визначення більшою мірою стосується ролі рекреаційних ресурсів безпосередньо у процесі рекреаційної діяльності та носить в основному соціально-економічний характер.

О.В. Кифяк під рекреаційними ресурсами розуміє сукупність природних й антропогенних геосистем, тіл та явищ природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності й можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей певного сегменту ринку в конкретний час за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей [81]. Таке трактування ближче до умов сучасності та відповідає нинішньому розумінню рекреаційних ресурсів у рамках ринкових відносин.

На нашу думку, до рекреаційних ресурсів регіону належить сукупність матеріально-ресурсних природних складових, явищ природи, ландшафтних систем, матеріально-технічних, історичних та господарських надбань регіону, що володіють особливими рекреаційними властивостями та внаслідок організаційно-економічної діяльності або її відсутності здатні забезпечити певний рівень оздоровлення та відпочинку людського суспільства. Таке визначення сконцентровує увагу насамперед на тому, що всі види вказаних ресурсів мають певну рекреаційну вартість, незважаючи на рівень їх залучення в господарський обіг рекреаційної сфери.

Рекреаційні ресурси поділяють на три основні групи: природні, історико-культурні та соціально-економічні. Особливо важлива роль у процесі організації рекреаційної діяльності належить природним рекреаційним ресурсам.

Існуючі нині визначення природних рекреаційних ресурсів мають неоднакове змістове навантаження та часто неоднорідний характер. Зокрема, згідно із найбільш поширеним трактуванням, це "природні та природно-технічні геосистеми, об'єкти, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності та

можуть бути використані для її організації впродовж певного часу" [163, с.175]. Їх визначають також як "об'єкти та явища натурального походження, компоненти природи, які використовуються у сфері рекреації та туризму [189]".

Найбільш вдале визначення природних рекреаційних ресурсів, на нашу думку, наводить Н.В. Фоменко, який під ними розуміє фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей [187]. Таке тлумачення має досить широкий зміст та об'єднує всі досліджені ресурси, незважаючи на їх специфіку.

Науковці справедливо зазначають, що не існує якогось фізично чи екологічно окремого виду природних рекреаційних ресурсів, а існує властивість усіх природних ресурсів задовольняти рекреаційні потреби людини [14]. Разом з тим потреби населення у відновленні своїх фізичних та духовних сил в міру науково-технічного розвитку змінюються. Динамічною залишається і рекреаційна цінність природних ресурсів, що залежить від низки територіальних та соціально-економічних чинників.

Таким чином, під природними рекреаційними ресурсами територій (регіону) слід розуміти рекреаційно привабливі ресурсні складові та умови природного середовища, які притаманні цим територіям та в теперішньому часі або в перспективі можуть забезпечити певний рівень задоволення рекреаційних потреб населення. Тобто критерії визначення цих ресурсів впливають із потреб відпочиваючих, що проживають в основному на досліджених або близьких до них територіях.

Таке тлумачення поняття, на нашу думку, є актуальним, адже природно-рекреаційний потенціал багатьох земель є не до кінця визначеним та не підпорядкований чітко встановленим параметрам.

Природні умови в рекреації характеризують оптимальне співвідношення природних складових, яке формує середовище для регенерації сил та здоров'я людини. Майже всі умови і ресурси природи певним чином можуть стати предметом рекреаційної оцінки, створювати передумови для оздоровлення та відпочинку населення.

Аналізуючи склад природних рекреаційних ресурсів, зазначимо, що до них належать земельні, водні, біотичні, бальнеологічні, фітолікувальні та грязьові ресурси, клімат, гірські та передгірські

ландшафти, печери, унікальні природні тіла та явища, об'єкти заповідних територій, складові флористики й фауністики, мальовничі пейзажі та інше.

Дослідження свідчать, що нині не існує єдиної класифікації рекреаційних ресурсів. Найбільш поширеним є їх поділ залежно від: матеріальної основи ресурсу – наявності первинних (природних, історико-культурних) або вторинних (інфраструктурних, інформаційних, інвестиційних, фінансових, інноваційних та ін.) компонент рекреаційного потенціалу; напрямів рекреаційної діяльності – туристичного, лікувально-оздоровчого, пізнавального, спортивно-розважального; здатності до відтворення – відтворювальні або невідтворювальні ресурси; напряму дослідження ресурсів рекреаційного призначення в різних сферах економічної науки (менеджмент, міжнародна економіка, економіка природокористування), географії, курортології, соціології, психології, медицини тощо.

Існуючі окремі моделі класифікації природних рекреаційних ресурсів більшою мірою характеризують однорідний напрям їх дослідження, тобто стосуються вузької галузі (рекреаційної географії чи економіки).

Доцільним на нашу думку є об'єднання екологічних, економічних, соціальних та географічних напрямів дослідження цих ресурсів в одну класифікацію з метою оптимізації природоохоронної діяльності в рекреаційній сфері (рис.1.1).

Запропонована класифікація пов'язана з вирішенням актуальних питань захисту ресурсів рекреаційного призначення та передбачає фундаментальні (початкові) напрями організації охоронних заходів. Ураховуючи окремі особливості кожного типу ресурсів, таку класифікацію можна значно диференціювати. Наприклад, ресурси, що використовуються в теперішньому часі для потреб рекреації, можна поділити на ресурси загального і спеціального використання, одноцільового й багатocільового призначення, приватної та державної власності тощо.

Рис. 1.1. Класифікація природних рекреаційних ресурсів

Україна володіє значним рекреаційним потенціалом. Загальна площа її природних рекреаційних ландшафтів становить 9,4 млн га (15,5 % території країни). Із них площа рівнинних рекреаційних ландшафтів дорівнює 7 млн га, гірських та передгірних – понад 2 млн га, а їхня одночасна рекреаційна ємність – майже 50 млн чоловік [59]. Територією держави протікає понад 70 тис. рік. На її теренах

нараховується понад 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водойм. Аналізуючи вітчизняний природно-рекреаційний потенціал, слід зазначити, що він є потужним, але використовується недостатньо.

Рекреаційні ресурси України в основному поділяють на ресурси Кримського півострова, Причорноморського і Приазовського узбережжя та Карпатського регіону.

На особливу увагу заслуговує Карпатський регіон, який володіє унікальними недостатньо освоєними природними рекреаційними ресурсами.

Однак поняття *регіон* у сучасній науці не має однозначного тлумачення. Йдеться про те, що ця дефініція сьогодні використовується для характеристики областей, тобто регіон є синонімом області. Невиправданим є також використання категорії *економічний район*, оскільки поняття *район* уже застосовується в адміністративному поділі [200, с.12]. Саме тому, ми погоджуємось з думкою М.В. Щурика про те, що "доцільним є ввести в наукову термінологію поняття "макрорегіон", яке б синтезувало діяльність територіально-економічного утворення, що вирізняється єдністю, цілісністю, комплексністю, природно-кліматичними, земельними, екологічними, соціальними та іншими особливостями" [200, с.12].

Зазначимо, що поняття *макрорегіон* використовується в Концепції регіональної політики України, схваленої на засіданні Кабінету Міністрів України 2 липня 2008 року (протокол № 32), де термін *регіон* тлумачиться як визначене законодавством територіальне утворення із системою органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. При цьому додається, що для цілей планування та регіонального розвитку можуть визначатись *макрорегіони* у складі кількох регіонів чи їх частин, які характеризуються специфічністю, цілісністю і спільністю розвитку та визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій [105].

До Карпатського макрорегіону належать Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області. Його загальна площа становить 56,6 тис. км². На території макрорегіону розташовані Українські Карпати, протікає 30 940 річок – це ½ частина від загальної кількості по Україні.

У процесі дослідження рекреації виокремлюють такі підрайони, як Передкарпаття, Карпати та Закарпаття.

Досліджувана територія – різноманітна та унікальна природна екосистема з лісовкритими гірськими ландшафтами, що є

своєрідними "легенями" України та сусідніх держав. Частка лісових масивів макрорегіону становить 45,7%, або 4,2 % території держави та 20% її лісового фонду.

Карпатський макрорегіон багатий за видами оздоровчих ресурсів: величезними запасами майже всіх відомих типів мінеральних вод, родовища яких налічують понад 800 джерел і свердловин, прісноводними та низькомінералізованими торфовими грязями, єдиними в Україні родовищами озокериту, соляними шахтами та печерами з неповторними мікрокліматичними умовами. Якщо ж долучити сюди ще м'який клімат з особливостями гірського, що дає змогу створювати в різних ландшафтних умовах кліматичні курорти, то зрозуміло – цей регіон неодмінно мав стати рекреаційним [104, с. 247]. Означене формує базис природно-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону.

За результатами досліджень В.П. Руденка природно-рекреаційний потенціал (ПРП) України становить 9,6 % від її інтегрального природно-ресурсного потенціалу. В його структурі значна частка належить відпочинку та туризму (75 %), а на санаторно-курортне лікування припадає 25 % [166, с.236]. Майже одна п'ята частина природно-рекреаційного потенціалу всієї країни розташована на територіях Карпатського макрорегіону (табл.1.1).

Таблиця 1.1

**Загальні показники природно-рекреаційного потенціалу
Карпатського макрорегіону, %***

Область, регіон	Природно-рекреаційний потенціал (ПРП)		
	Частка від сумарного ПРП України	У тому числі	
		відпочинок та туризм	ресурси санітарно- курортного лікування
Закарпатська	0,70	57	43
Івано-Франківська	0,39	84	16
Львівська	0,54	70	30
Чернівецька	0,17	79	21
Карпатський регіон	1,8	72,5	27,5
Україна	9,64	75	25

* Джерело: розраховано автором за даними [166, с. 236, 237].

Нині рекреаційний потенціал Карпатського макрорегіону привертає все більше уваги економістів, соціологів та екологів, завдяки урізноманітненню сучасного рекреаційного господарства та його зростаючого значення для розвитку територій.

На кінець XIX – початок XX століття, а саме в період, коли започатковано більш інтенсивне рекреаційне освоєння макрорегіону, напрями використання придатних для цього ресурсів обмежилися в основному лікувальною та пізнавальною рекреацією. Нині чисельність видів відпочинку значно ширша. Одним із чинників останнього є постійне збільшення попиту відпочиваючих, що, у свою чергу привело до вузької типізації рекреаційних ресурсів. Означене пояснюється не збільшенням об'єму ресурсів, а зміною видів господарювання під впливом еколого-економічних, соціальних та історичних факторів. Вплив останніх на становлення сучасного рекреаційного потенціалу Карпатських територій пояснюється його нинішньою структурою.

Основу природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону наразі становлять лікувально-оздоровчі мінеральні води та грязі, об'єкти природно-заповідного фонду, ліси, вода, фауністика й флористика тощо.

У макрорегіоні загалом спостерігається найвища щільність по Україні джерел лікувальних мінеральних вод, серед яких води типу "Боржомі", "Нафтуса", "Моршинська", "Миргородська" та багато інших, котрі за своїми лікувальними властивостями не поступаються відомим лікувальним водам Грузії, Чехії, Польщі, Франції. Тут нараховується більше ніж 1600 заповідних територій та об'єктів, що вдвічі перевищує середній показник в Україні. Крім цього, нині визначено низку "нових" ресурсів (штучно створені мисливські угіддя, споряджені для оздоровчої діяльності печери та сольові шахти, гірські маршрути і таке інше) для організації пізнавальної, спортивної, оздоровчої рекреації тощо.

Однак нині в макрорегіоні цим та іншим природним ресурсам рекреаційного призначення завдається значна шкода від надмірного антропогенного навантаження. Темпи забруднення земель, вод, атмосферного повітря місцевими об'єктами важкої, хімічної промисловості значно погіршують еколого-рекреаційні якості природних ресурсів. У Карпатському макрорегіоні найбільш загрозованими стають наслідки діяльності теплових і гідроенергетичних станцій та хімічних заводів. Усе більшу небезпеку

для навколишнього середовища становить побутова діяльність, недостатньо контрольоване лісо- та водокористування.

Сформульована екологічна ситуація значною мірою перешкоджає та часто унеможлиблює використання природних ресурсів для потреб оздоровлення й відпочинку. Нині екологія є одним із ключових чинників, які впливають на можливості організації рекреаційної індустрії.

Зважаючи на системний характер проблем екології, їхню органічну кореляцію з усіма політичними, соціальними та економічними чинниками, стратегія екологічної безпеки України вбачається як одна з фундаментальних складових її національної безпеки [19]. У такому контексті, теоретико-методологічні засади збереження та охорони природних рекреаційних ресурсів в рамках екологічних завдань, на наше глибоке переконання, мають стати пріоритетними в парадигмі відтворення рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону.

1.2 Теоретичні та методологічні засади відтворення, використання та залучення в обіг природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону

Способи та умови залучення ресурсних складових у господарський обіг рекреаційної сфери обумовлені насамперед різноманітним напрямом діяльності із задоволення потреб населення в оздоровленні та відпочинку. Нині у світі та Україні їх відомі понад 20, найбільш важливими і достатньо задіяними серед яких є наступні (рис. 1.2). Основними користувачами природних ресурсів є ті види рекреації, організація яких здійснюється через безпосередній зв'язок із природою.

Зазначимо, що темпи та напрями розвитку кожного з наведених видів рекреації безпосередньо впливають на соціально-економічний та екологічний розвиток території, регіону тощо. Актуальність і вагомість питань рекреаційного природокористування нині обумовлені, передусім запровадженням ринкової моделі господарювання, за якої простежується динамічність рекреаційної сфери.

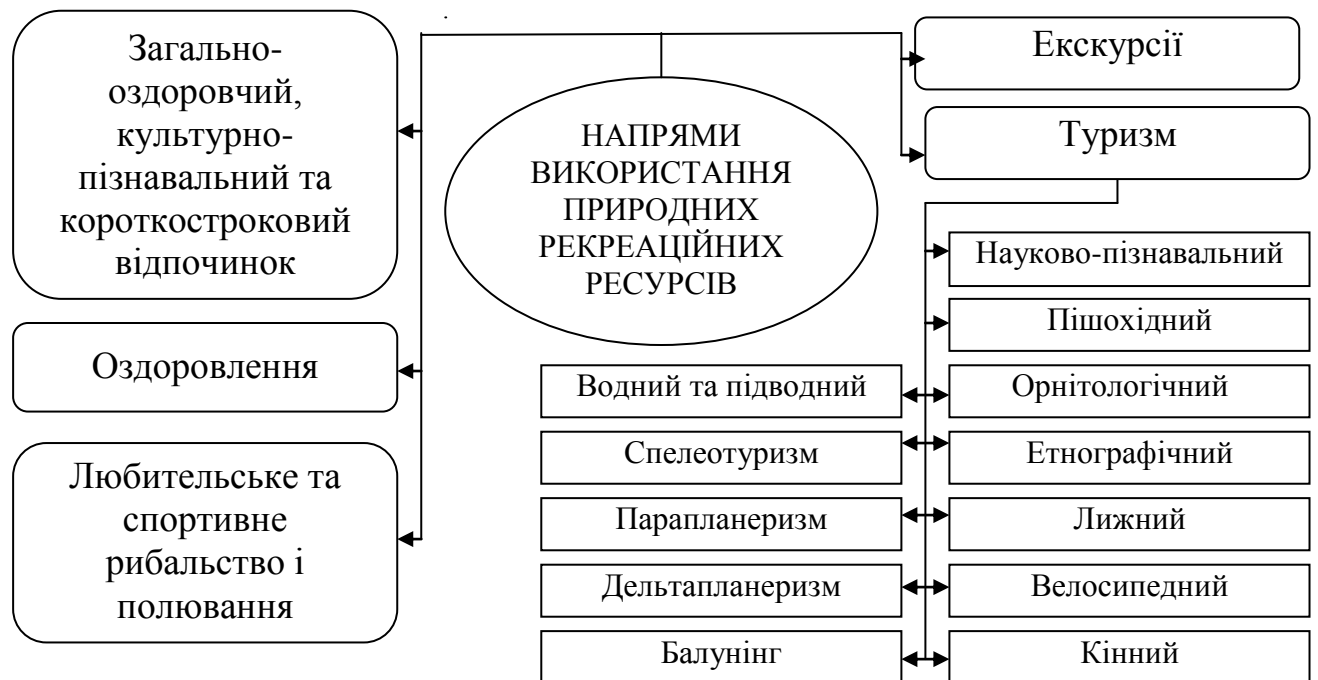

Рис. 1.2. Основні напрями використання природних рекреаційних ресурсів

Ринкова економіка, згідно з теорією А. Сміта, – це лад, в якому відбувається вільна гра ринкових сил. Рушійною силою господарського розвитку є прагнення індивіда до реалізації своїх економічних інтересів. Конкуренція вирівнює попит і пропозицію, відновлює пропорційність, тобто здійснюється саморегулювання економіки. У ринковій економіці державі відводиться другорядна роль. Вона виконує лише ті функції, які не може виконати окремий індивід або зробить він це економічно неефективно [124]. З означеної сентенції випливає, що домінуючими формами організації напрямів господарського освоєння природно-рекреаційного потенціалу територій в умовах ринку є задоволення економічних потреб на засадах саморегулювання господарських відносин у рекреаційній сфері.

Як зазначає В.Г. Федоренко, сучасна ринкова економіка є винятково складним господарським організмом, який складається з величезної кількості виробничих, комерційних, фінансових, інституціональних та інформаційних структур, що взаємодіють в економічному просторі на основі розгалуженої системи правових норм бізнесу та об'єднуються в одне поняття – ринок. На його думку, ринок — це впорядкована структура, за допомогою якої взаємодіють

продавці й покупці товару, щоб визначити його ціну і кількість [185]. Ринок є ключовим елементом конструкції ринкової економіки [54].

Із переходом до ринкової моделі господарювання пов'язані зміни в рекреаційному господарстві, що передусім стосується формування ринку рекреаційних послуг.

Ураховуючи специфіку ринкових відносин, поняття *ринку рекреаційних послуг* ми розглядаємо як систему взаємовідносин між виробником рекреаційного продукту і рекреантом для збалансування попиту та пропозиції, виходячи з наявності рекреаційних ресурсів, зокрема природних.

Як відомо, "...формування системи рекреаційного природокористування є об'єктивним наслідком зростаючих потреб суспільства в рекреації" [134, с.6]. Це означає, що потреба в оздоровленні та відпочинку – це інструмент запуску механізму становлення та розвитку ринку рекреаційних послуг. Зважаючи на переважну природомісткість рекреаційного продукту Карпатського макрорегіону, природно-рекреаційний потенціал території є основою створення ринкової системи рекреації.

В умовах переходу національної економіки до ринкових відносин суттєвих змін зазнають також темпи та напрями використання рекреаційних ресурсів у процесі виробництва рекреаційних послуг.

Згідно з Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України від 22 червня 2009 року, рекреаційна послуга – це послуга зі споживчими властивостями і собівартістю, що надається з метою задоволення потреб рекреантів, а рекреаційний продукт – попередньо розроблений комплекс рекреаційних (туристичних, курортних тощо) послуг, який поєднує не менше ніж дві-три такі послуги [128].

Рекреаційна діяльність спрямована на відновлення розумових, духовних і фізичних сил людини шляхом загальнооздоровчого і культурно-пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, любительського та спортивного рибальства, полювання тощо [128]. Іншими словами, це не що інше, як процес, в основу якого покладено поодинокі або комплексне використання певних груп ресурсів (бальнеологічних, флористичних, історико-культурних тощо) для виробництва рекреаційних послуг. На ці послуги обов'язково існує попит на ринку і вони призначені для задоволення потреб рекреантів.

Рекреантом слід вважати особу, яка у вільний від роботи час здійснює діяльність, пов'язану з власним оздоровленням, активним чи пасивним відпочинком, дозвіллям. Від бажань та вподобань рекреанта як результат соціальних, економічних, екологічних та культурних складових його ментальності й можливостей залежать напрями рекреаційного освоєння природно-ресурсного потенціалу територій. У такому контексті заслуговує на увагу поняття диверсифікації ринку рекреаційного продукту.

Диверсифікація (лат. *diversificatio*) – це зміна, різноманітність, або (*diversus* – різний та *fasere* – робити) означає розширення асортименту, видозміну продукції, освоєння нових виробництв [205]. Таке тлумачення цього терміна вказує на можливі напрями диверсифікації ринку рекреаційного продукту в контексті становлення нових шляхів господарського освоєння природних рекреаційних ресурсів, зміну існуючих відповідно до нинішніх соціальних, екологічних та економічних потреб.

Економічна енциклопедія трактує диверсифікацію як розподіл капіталів, що інвестуються між різними об'єктами вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу або доходів від нього [207]. Це визначення характеризує диверсифікацію як захід підтримки економічної безпеки, страхування підприємства на ринку за рахунок розширення та урізноманітнення спектру наданих послуг.

Диверсифікація ринку рекреаційних послуг в Україні є відносно новим економічним поняттям, зміст якого змінюється разом із процесом удосконалення теоретичної бази економічних новацій.

У межах даного дослідження диверсифікацію ринку рекреаційного продукту можна визначити як урізноманітнення напрямів рекреаційного освоєння територій, розширення асортименту рекреаційної продукції та послуг, географії ринку. Завдяки диверсифікації рекреаційної сфери можливе виробництво нових екологічнобезпечних видів послуг оздоровлення та відпочинку.

Для подальшої диверсифікації ринку рекреації необхідний інтенсивний розвиток рекреаційної сфери з використанням інноваційного продукту. Вагомим економічним механізмом у рекреаційному природокористуванні на базі інноватики залишається крастеризація досліджуваної сфери.

Кластер (англ. *cluster* – група, скупчення), за визначенням А.Маршала, – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних між собою компаній у відповідних галузях,

спеціалізованих постачальників, а також причетних до їх діяльності організацій (університетів, торгових об'єднань, агентств із стандартизації), що, конкуруючи між собою, водночас виконують спільну роботу [120].

В економічній науці термін *кластер* нині найчастіше розглядається як галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції та економічного зростання регіону [22, с. 13]. Тобто кластерні економічні моделі в основному відносяться до економіки природокористування регіону, що відповідає тематиці нашого дослідження.

У межах раціоналізації рекреаційного природокористування поняття *рекреаційного кластеру* доцільно тлумачити як систему ринкових та неринкових суб'єктів, діяльність яких поєднана спільними інтересами і спрямована на економічно ефективне й екологічно безпечне господарське освоєння природно-рекреаційного потенціалу територій.

Для забезпечення належної імплементації та функціонування як кластерних, так й інших економічних механізмів у досліджуваній сфері на засадах сталого розвитку вважаємо доцільним запровадження контролінгу в рекреаційному природокористуванні.

Поняття *контролінг* походить від англійського *to control*, яке в економічному розумінні означає управління, спостереження, регулювання, контроль [16].

Система контролінгу – це принципово нова концепція інформації та управління, котру можна визначити як обліково-аналітичну систему, що реалізує синтез елементів обліку, контролю, планування, забезпечує оперативне і стратегічне управління процесом досягнення цілей і результатів діяльності в галузі [37].

У процесі відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій контролінг – це організаційно-економічний механізм, який може забезпечити системну організацію, планування та інформаційний супровід заходів щодо збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів території, а також ефективно управління і контроль за ними.

Наведені вище економічні поняття набувають особливого значення у дослідженні напрямів рекреаційного природокористування в Карпатському макрорегіоні, який є одним із найбільш багатих на

природні ресурси. Унікальні ландшафти гірських та передгірських територій, могутній потенціал лісових, водних і земельних ресурсів, підземних мінеральних вод, багатство й різноманітність флори і фауни, м'який клімат, ці та інші привабливі географічні, соціальні, економічні та екологічні характеристики макрорегіону завжди привертали увагу вчених різних шкіл, багато з яких вбачають у них особливі властивості, переваги, природні умови, які можуть бути базисом організації рекреаційної діяльності. Зважаючи на значущість рекреаційного продукту, природні рекреаційні ресурси макрорегіону нині досліджуються не лише економікою природокористування та охорони навколишнього природного середовища, а й географією, соціологією, екологією, юриспруденцією, медициною тощо.

Шляхи та умови розвитку рекреації в Карпатському макрорегіоні в межах географічних проблем аналізуються у працях Н.В. Фоменка, П.О. Масляка, М.Й. Рутинського, В.П. Руденка, В.Г. Явкіна, Л.А. Савранчук, В.І. Новикової, А.С. Романіва та ін. [121; 168; 132; 165; 137].

Рекреація в контексті географічних наук досліджується крізь призму встановлення взаємозв'язку між компонентами рекреаційної діяльності в межах територіальних систем. Йдеться про рекреаційні ресурси, які охоплюють передусім особливості рельєфу, розміщення природних ресурсів у розрізі адміністративного поділу, виробників рекреаційного продукту (з урахуванням соціально-економічної, психологічної, демографічної специфіки території) та рекреантів (географія рекреаційних потоків і маркетингового дослідження рекреаційних потреб) виходячи з їх просторової ознаки.

Соціальні засади розвитку рекреації в Україні та досліджуваному макрорегіоні, зокрема, є предметом вивчення Л.О. Карпової, І.В. Коваленка, Ф.Ф. Мазур, С.Ф. Соляника, В.К. Федорченко, Г.М. Шевченко, Ю.Л. Яковенко та ін. [118; 138; 195].

Рекреація в межах соціальних наук є сферою відновлення фізичних та духовних сил і забезпечення працездатності людини, створення робочих місць та поліпшення фінансово-економічного стану й добробуту соціуму.

Із використанням соціальних засад рекреаційна сфера певною мірою досліджується також у межах таких наук, як філософія, релігієзнавство, культурознавство та педагогіка [206, 138].

Екологічні засади рекреаційного освоєння карпатських територій висвітлюються у працях В.І. Гетьмана, Л.С. Гриніва, О.І. Гулич, П.В. Гудзя, М.І. Долішнього, В.К. Євдокименка та ін. [26; 32;].

Виходячи з наукових доробок екологів, екологічний зміст рекреації полягає, зокрема, у забезпеченні природоохоронної функції цієї сфери. Рекреаційну діяльність певною мірою можна розглядати як екологоорієнтований напрям використання природних ресурсів.

В юриспруденції рекреацію досліджують як вид діяльності в межах земель рекреаційного призначення, рекреаційних зон та відкритих земель, об'єктів природно-заповідного фонду та інших земель з особливим режимом використання для реалізації прав людини на оздоровлення та відпочинок (рекреаційне право). Ця сфера є предметом дослідження В. Андрейцева, А. Бобкової, О. Бондара, М. Васильєвої, С. Імашева, Н. Русановської, О. Ткаченко [13; 10; 11; 191].

Нині все частіше рекреація є об'єктом медичних наук, а саме діяльністю спрямованою на забезпечення сприятливих умов для профілактики та лікування захворювань людини з використанням для цього рекреаційних ресурсів (природних, інфраструктурних тощо) територій. Роль рекреації в медицині досліджують О.Г. Юшковська, В.В. Єжов, Ю.І. Андріяшек, Б.Ф. Омецинський, К.Д. Бабов, В.С. Крисаченко, Е.Х. Цирин, О.В. Андрєєва, Н.В. Ковальова Н.В. та ін. [204; 56; 4; 111; 190].

Короткий огляд наукових сфер дослідження рекреації дає підстави визначити найважливіші чинники впливу на використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій, а також елементів взаємозв'язку, основу яких становлять економічні інтереси. Нині у зв'язку з національними трансформаціями, участю в цьому інноваційних продуктів значно зросла увага науковців до дослідження рекреаційної сфери Карпатського макрорегіону в контексті вирішення економічних завдань. Економічні складові розвитку рекреаційної сфери макрорегіону є предметом дослідження науковців О.І. Гулич, В.В. Гоблик, Л.С. Гринів, Л.І. Дяченко, В.С. Кравців, М.В. Копач, С.П. Кузик, Л.М. Черчик, М.В. Щурик та ін. [34; 193; 194; 110; 162; 28; 197].

Окремі науковці зазначають, що сьогодні виникає об'єктивна необхідність подальшої інтенсифікації використання рекреаційних ресурсів України як таких, що є недостатньо освоєні і, в перспективі, можуть стати фактором соціально-економічного відродження регіонів

та додатковим джерелом наповнення державного бюджету. Відповідно, рекреаційне господарство стає галуззю економіки, що замінить застарілі галузі промисловості, якими сьогодні є вугільна, нафтопереробна і в майбутньому металургійна промисловість, однією з передумов переходу України на постіндустріальний шлях розвитку [171]. У Карпатському макрорегіоні рекреаційна діяльність повинна бути альтернативою розвитку лісопереробної, хімічної, нафтогазової промисловості тощо.

Дослідження теоретичних та методологічних засад становлення і розвитку рекреації свідчить про те, що значна увага науковців зосереджується на розбудові рекреаційного господарства як стратегічного напрямку досягнення економічних результатів. Зважаючи на існуючу економічну кризу, значна увага приділяється дослідженням механізму поліпшення матеріальних статків та розбудові якісно нових прибуткових економічних структур у рекреаційній сфері. Нині в Карпатському макрорегіоні розподіл продуктивних сил із залученням у господарський обіг рекреаційних ресурсів розцінюється науковцями як шлях подолання кризових явищ в економіці, соціальній та політичній сферах.

Такий перебіг подій дає всі підстави спрогнозувати економічне піднесення макрорегіону та покращення матеріального становища місцевих жителів. Разом з тим, як свідчать результати аналізу, нинішній механізм використання природних рекреаційних ресурсів, як і раніше спрямовується на досягнення максимальної економічної ефективності. Процес використання ресурсів у сформованих соціально-економічних умовах на досліджених територіях в усіх сферах природокористування (земле-, лісо-, водокористуванні тощо) надмірно орієнтований на економічну, матеріальну субстанцію та часто носить споживацький характер. Організація сучасного рекреаційного природокористування на таких засадах використання природних ресурсів являє собою неабияку загрозу. При цьому до уваги слід брати особливо вразливі, унікальні та надзвичайно цінні природні ресурси. Наголошуємо також на тому, що питання охорони, збереження та поліпшення природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні сьогодні не достатньо досліджені, теоретично та методологічно врегульовані.

З цього приводу виникає нагальна потреба розробки якісно нового підходу до визначення пріоритетів рекреаційного природокористування. Йдеться про поглиблене дослідження засад

інтеграції екологічних потреб у середовище досягнення економічних цілей для підтримки рівноваги між економічною ефективністю та екологічною безпекою у процесі розвитку рекреаційної сфери, забезпечення належного рівня відтворення ресурсів.

Зважаючи на значущість екологічної компоненти в організації рекреації, важливим у науковому аспекті є теоретико-методологічне обґрунтування понятійного апарату, дефініцій тощо.

Відтворення природних ресурсів (англ. *reproducibility of natural resources*) – це відновлення ресурсів природи внаслідок інтенсивного кругообігу речовини, що відбувається без втручання людини або за її участю. Розрізняють вичерпні – невідтворювані (більша частина корисних копалин), частково відтворювані (грунти), відтворювані (рослинність, тваринний світ, окремі види корисних копалин) і невичерпні природні ресурси. [9]. Відтворення природних ресурсів можна також вважати складовою процесу суспільного відтворення.

Процес відтворення природних рекреаційних ресурсів, на нашу думку, – це не що інше, як використання, поліпшення, збереження, охорона та відновлення кількісних та якісних їх складових з метою захисту природного багатства та біорізноманіття, що є основою (базисом) розвитку рекреаційної індустрії. В умовах сучасності цей процес ще можна розглядати як систему взаємопов'язаних ринково орієнтованих елементів та екологічних засад на шляху сталого рекреаційного природокористування, що сприятиме розробці стратегії сталого розвитку території.

Поняття сталого розвитку базується на основних ідеях і принципах, задекларованих на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Сталий розвиток визначається як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення потреб суспільства при умові збереження та поетапного відновлення цілісності довкілля, створення можливостей для рівноваги між її потенціалом та потребами людей усіх поколінь [106, с.2]. Таке тлумачення вказує, зокрема, на соціально-економічний зміст процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів.

Слід також зазначити, що поняття *відтворення* інколи носить подвійне тлумачення: з одного боку, воно характеризує окремий процес збереження та відновлення природних компонент; з іншого – є результатом реалізації таких складових, як використання, поліпшення та охорона досліджуваних ресурсів.

Процес відтворення природних рекреаційних ресурсів передбачає досягнення оптимальності в системі збереження природних властивостей атмосферного повітря, земельних, водних, лісових, флористичних, фауністичних та інших природних компонент, які є базисом організації рекреації або створюють для цього сприятливі умови. Йдеться про мінімізацію антропогенного впливу суб'єктів господарської діяльності на них, зменшення їх деградації та руйнації, створення умов безпечного залучення в господарський обіг.

Зважаючи на значущість цього процесу нині важливою є потреба застосування особливих підходів до його дослідження. Йдеться про створення якісно нових еколого-економічних засад відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону, які б кардинально відрізнялися від попередніх у зв'язку з переходом національної економіки на ринкову модель господарювання та формування адекватних соціально-екологічних умов.

Обґрунтування основних завдань цього процесу та їх розгорнутої структури потребує еластичних підходів до забезпечення збалансованості економічних, екологічних та соціальних потреб макрорегіону. Основними економічними завданнями процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів досліджуваної території слід вважати створення сталих умов природно-ресурсного забезпечення рекреаційної сфери, а також оптимізація системи розміщення продуктивних сил.

Необхідність створення умов для унеможливлення зникнення природних ресурсів рекреаційного призначення, їх поліпшення, запобігання природним катаклізмам тощо обумовлює екологічні завдання досліджуваного процесу.

Соціальні завдання пов'язуються, зокрема, з покращенням умов для життєдіяльності людини та задоволенням її рекреаційних потреб.

Якщо соціально-економічні питання процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні є порівняно достатньо дослідженими, то інтеграція в системі цих завдань екологічної складової потребує подальшого вивчення.

При цьому така інтеграція має надзвичайно актуальний характер, оскільки одними із основних реципієнтів забруднення навколишнього природного середовища є рекреаційні ресурси [192]. До їх складу слід включити також ресурси, які, на наше переконання, органічно вмонтовані в процеси рекреаційної діяльності: населення –

трудові ресурси, рекреанти; об'єкти житлово-комунального господарства – рекреаційна інфраструктура; сільськогосподарські угіддя – харчова промисловість рекреаційної індустрії та перспективні землі для організації різних видів відпочинку; лісові ресурси – рекреаційні ресурси лісу; а також елементи основних засобів промисловості й транспорту тощо.

Дослідження свідчать, що рекреаційна сфера, з одного боку, зазнає антропогенного впливу інших галузей економіки, а з іншого – при інтенсивному розвитку сама формує певні загрози погіршення стану навколишнього природного середовища. При чому важливим, що розвиток рекреаційної діяльності, крім можливих загроз, передбачає використання природних ресурсів за їх оптимальнішим цільовим призначенням, обумовлюючи безпосередній зв'язок із дослідженою природно-ресурсною базою та можливістю їх контролю. Однак це можливо за умов належної організації індустрії оздоровлення та відпочинку на територіях, що розглядаються.

Згідно з результатами аналізу, протягом останніх десяти років, у Карпатському макрорегіоні відбувся прискорений розвиток рекреації, зокрема в гірських місцевостях. Однак, як зазначають науковці, "рекреаційна сфера ще не стала домінуючою, системною та такою, що забезпечує всебічне розв'язання економічних, екологічних та соціальних завдань. Її розвиток продовжує носити фрагментарний, безсистемний, локальний, необов'язковий характер" [197, с.230]. Донині остаточно не вирішені завдання раціонального використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу.

Теоретико-методологічні засади розв'язання еколого-економічних проблем відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій передбачають поділ їх на два напрями: внутрішньогалузевий, який дає можливість дослідити відтворення ресурсів у межах рекреаційної сфери економіки і міжгалузевий, що стосується відтворення рекреаційно привабливих природних ресурсів, які на момент дослідження підпорядковані господарській діяльності інших сфер.

Перший напрям нами використано для визначення ролі процесу відтворення та можливостей імплементації його складових у систему ринкової адаптації рекреаційної сфери. При цьому слід враховувати не лише сприятливі, а й несприятливі умови з метою забезпечення послідовності та комплексності, органічності, єдності виконання поставлених завдань.

Рациональне використання та охорона природно-рекреаційного потенціалу території в умовах ринку супроводжується низкою переваг та загроз. Вони більшою мірою стосуються методології господарського освоєння відповідних ресурсів у контексті економічних трансформацій. До основних загроз належить недостатній досвід ринкового регулювання економіки в Карпатському макрорегіоні. Істотною перевагою ринкової моделі у процесі збереження та охорони досліджуваних ресурсів є здатність ринкових механізмів поєднати в систему всі методи, напрями та механізми розвитку рекреаційної індустрії. Запропонована схема реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів передбачає саме таке поєднання економічних, соціальних та екологічних компонент для забезпечення сталого розвитку (рис. 1.3).

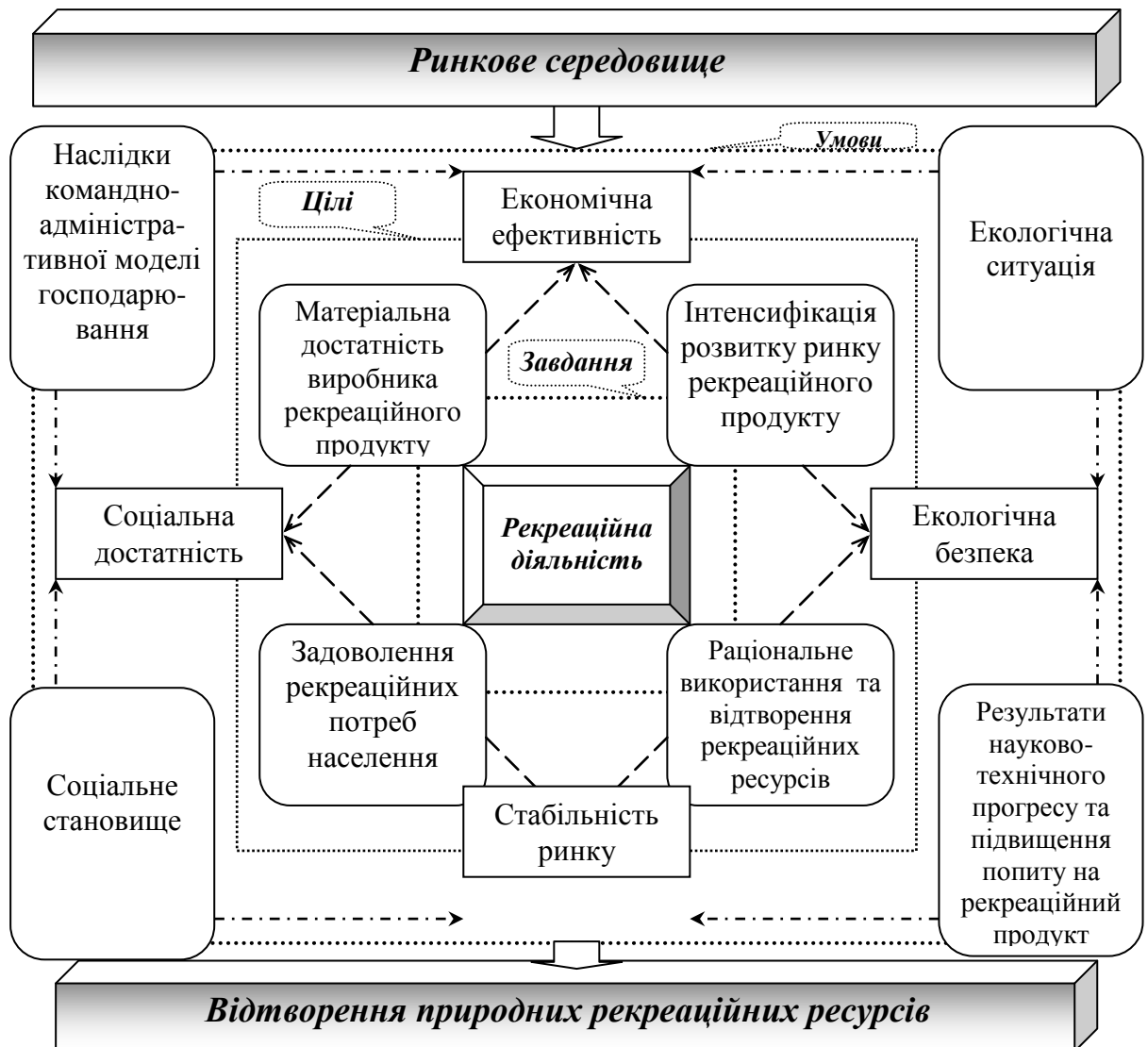

Рис. 1.3. Схема сучасного ринковоорієнтованого середовища реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів

Розвиток ринку рекреаційного продукту потребує дотримання умов порівнянності, відповідності тим рамкам, які аргументують, із позицій зору комплексної оцінки існуючих можливостей та перспектив, потребу в розвитку рекреації як стратегічного напрямку та захисті рекреаційних ресурсів. Йдеться про ринкові вимоги та можливості забезпечення регіонального ринку рекреаційними послугами відповідно до таких принципів: об'єктивність – виходячи з наявної природно-ресурсної бази та потреб споживача; доцільність – із огляду на мету дослідження, ми підпорядкуємо його вирішенню трьох завдань – економічного, соціального та екологічного. Особливе значення має підтримка між ними рівноваги, що потребує окремих заходів щодо поєднання умов сталого розвитку макрорегіону й рекреаційного господарства зокрема. Для досягнення цієї рівноваги важливими нині представляються ринкові компоненти розвитку рекреації. Тому наступним принципом є ринкова орієнтованість, яка нині є новітнім та складним фактором рекреаційної діяльності. З одного боку цей принцип потребує виконання вимог двох попередніх, з іншого – урахування специфіку рекреаційного продукту, виникає низка питань, які потребують індивідуального вирішення в межах досліджуваної території. Такою можна представити частково прогнозовану систему попиту, що регулюється, по-перше, сезонністю на цей продукт, по-друге, платоспроможністю споживача. Зазначимо, що в інших сферах національної економіки витрати споживача, як правило, у певних межах є передбачуваними і стабільними. Натомість, частка витрат на рекреаційні послуги змінюється в міру одержання доходів, що в нинішніх умовах часто носить хаотичний, безсистемний характер.

Наведені принципи формування регіонального ринку рекреаційних послуг та схема (див. рис. 1.3) створюють основні передумови використання та відновлення природно-рекреаційного потенціалу територій у процесі рекреаційної діяльності. Нами вони поділені на первинні та вторинні.

Первинні – це передумови, що формують поле для встановлення ціни ресурсу і витрат на організаційно-економічні компоненти його використання. Тобто вони пов'язані з дієвістю ринкового механізму становлення ресурсної бази рекреації, формування умов та потреб її залучення в господарський обіг рекреаційної сфери. Насамперед це стосується закріплення меж природно-рекреаційного потенціалу та формування механізму розподілу рекреаційних ресурсів і об'єктів у

ринкових умовах, зокрема: перерозподілу старої та формування нової бази ресурсів; пошуку потенційного господаря; детального аналізу та маркетингу відповідного ринку на національному та міжнародному рівнях; обґрунтування безпечних напрямів рекреаційного освоєння регіону тощо.

Вторинні – це передумови, що стосуються подальшого розвитку ринку та очікуваних результатів, тобто пов'язанні з його функціонуванням, а саме: забезпечення збалансованої кон'юнктури ринку, розробка моделі вирішення екологічних, економічних та соціальних завдань; формування умов сталості.

Первинні та вторинні передумови можуть також сприяти реалізації охоронних заходів у Карпатському макрорегіоні завдяки розвитку рекреаційного господарства. При цьому слід зазначити, що розвиток світового ринку рекреації нині свідчить про нову тенденцію розподілу територій, придатних для оздоровлення та відпочинку. Йдеться про "формування невеликих по розмірах рекреаційних комплексів, що більше відповідає потребам сучасного активного відпочинку й краще вписується в навколишнє природне середовище" [136]. Така тенденція започаткована в 1980-х роках і зумовлена підвищенням попиту на менш навантаженні відпочинковими комплексами території. На цю роль насамперед претендують «молоді» рекреаційні системи, а також досліджуваний макрорегіон.

Значущість Карпатського макрорегіону полягає в тому, що він має багатий природно-ресурсний потенціал, який слід найбільш повно використовувати в економічних, екологічних та соціальних цілях. Особливо сприятливими для рекреації є кліматичні умови в усі пори року. Зокрема, узимку тут забезпечується організація зимових форм відпочинку в межах країни, улітку – привабливими для оздоровлення є зелений та екологічний туризм, які потребують ще належної адаптації. Слід ураховувати і те, що макрорегіон порівняно з іншими рекреаційними центрами держави менше піддається антропогенному навантаженню. Зокрема, влітку більший тиск від рекреаційної діяльності відчують східні та південні рекреаційні регіони. Це свідчить про потенційні можливості Карпатських земель, які стосуються розширення тут ринку рекреаційних послуг у межах усього року.

Зважаючи на це, одним із напрямів збереження та поліпшення рекреаційних ресурсів макрорегіону є їх контрольоване використання для потреб оздоровлення й відпочинку. У випадку відсутності або

низького рівня розвитку рекреаційної діяльності, навіть при наявності потужної бази природних рекреаційних ресурсів, вони втрачають можливість належної економічної віддачі, а відтак і свою рекреаційну цінність. У такому випадку ринкові регулятори спрямуватимуть їх залучення в інші сфери економіки, що призведе до втрати рекреаційних властивостей природи і їх деградації. Для Карпатського макрорегіону це неприпустимо, оскільки світовий досвід стратегії розвитку свідчить, що завдяки рекреації досягаються цілі, визначені концепцією сталого розвитку територій.

Другий напрям стосується відтворення рекреаційно привабливих природних ресурсів, які використовуються в інших сферах економіки (крім рекреації). В умовах ринку вони набувають іншого характеру. Йдеться про природні ресурси, які за своїм складом та якістю володіють сприятливими для організації різних видів відпочинку властивостями та формують при цьому ресурсну базу виробництва інших сфер національної економіки (сільсько- і лісогосподарської). Процес їх відтворення потребує поглибленого міжгалузевого дослідження, основною метою якого є становлення та розширення природно-рекреаційного потенціалу територій, а також збереження природного біорізноманіття в цілому, з огляду на те, що "раціональне використання і відтворення природних ресурсів стає однією з найбільш актуальних проблем людства [192]".

Запропоновані напрями охоплюють дві основні форми організації відтворення рекреаційно привабливих природних ресурсів у Карпатському макрорегіоні, а також головні етапи їх реалізації (рис. 1.4). Перша стосується потреби залучення в господарський обіг рекреаційної сфери привабливих для оздоровлення та відпочинку природних компонент, як еколого безпечного напрямку їх використання. Такий підхід обумовлений насамперед станом екології на території досліджуваного макрорегіону. Друга форма передбачає реалізацію необхідних заходів у межах діючих рекреаційних господарств з метою забезпечення умов для їх стабільного розвитку (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Основні форми та етапи відтворення природних рекреаційних ресурсів у системі міжгалузевих відносин Карпатського макрорегіону

Визначені форми та етапи відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону не є догматичними, а потребують застосування індивідуального підходу до кожної окремої групи рекреаційно привабливих територій, а також поглибленого дослідження та розробки механізмів інституційно-правового забезпечення реалізації цих напрямів.

1.3 Інституційні засади регулювання процесу використання, збереження, покращення та охорони природних рекреаційних ресурсів

Характер взаємовідносин між природно-ресурсною базою рекреації, видами і рівнем її використання та напрямками охорони в умовах, що склалися в Карпатському макрорегіоні, значною мірою потребує дослідження інституційної системи організації та управління процесом відтворення природних рекреаційних ресурсів. Належне інституційне забезпечення рекреації є ключовою компонентою в механізмі становлення та розвитку рекреаційної індустрії.

Інституціональний підхід – один із дієвих методів наукового пізнання, що здатний охопити різні аспекти сфери природокористування (у тому числі рекреаційного) і обґрунтувати способи його збалансування. Такий підхід базується на твердженні про те, що інститути (організаційно-правові форми господарювання, форми власності, форми організації процесів купівлі-продажу, елементи інфраструктури, правила та норми) є цементуючим базисом економічної системи, визначають магістральний напрям її розвитку та окремих складових, забезпечують економічно обґрунтований перерозподіл капіталу, формують світогляд роботодавців та найманих працівників. [188, с.37]. За таких умов дослідження інституційних засад розвитку рекреаційної сфери економіки дасть можливість визначати пріоритетні напрями інституціонального забезпечення раціоналізації й бережливого використання природно-рекреаційного потенціалу територій.

Інституційне забезпечення трактують як утворення нових або реорганізація (удосконалення) існуючих інституцій (структур), а також дії щодо кадрової підготовки з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій [127].

Відтак інституційне забезпечення процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів слід розглядати як систему (сукупність) інститутів, котрі за своєю структурою, якістю та комплексністю відповідають реальним вимогам розвитку рекреаційної сфери та оптимізації залучення в господарську діяльність природних складових. Тобто це інститути, які забезпечують (обслуговують) процес використання, збереження, поліпшення та охорони природно-рекреаційного потенціалу територій з метою захисту його кількісних та якісних компонент.

Існуюче нині інституціональне середовище забезпечення розвитку рекреаційного господарства недостатньо відповідає його потребам. Більше того, інститути з питань відтворення досліджених ресурсів на базі ринкових відносин, відносин власності, економічних, соціальних та екологічних зв'язків породжують нині комплекс завдань. Це стосується, зокрема, удосконалення та адаптації інституційної системи до умов сучасності. Йдеться насамперед про потребу змін інститутів, способів, форм та напрямів залучення природних ресурсів у рекреаційну індустрію.

Інституціональні зміни – це безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних трансформацій та перетворень різних соціальних й економічних інститутів. До останніх належать конкуренція, монополії, держава, профспілки, податки, сталий спосіб мислення, юридичні норми, правила, постанови, права окремих соціальних верств і груп, система відносин між господарюючими суб'єктами [61, с. 659]. Господарська діяльність у рекреаційній сфері економіки за участю вказаних інститутів на досліджуваній території нині свідчить про низку недоопрацювань та протиріч стосовно реалізації природоохоронних заходів у галузі рекреаційного ресурсозбереження. Тому потрібні ряд трансформацій для створення оптимального інституційного супроводу функціонування рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні.

Основними чинниками, які підтверджують потребу в інституційних змінах для реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів є: перехід до умов ринку; рекреація як "молода" сфера національної економіки; екологічна ситуація в макрорегіоні; розвиток рекреації в умовах глобалізації.

Зокрема перехід національної економіки на ринкову модель господарювання передбачає декілька напрямів інституційних змін, які за весь перехідний період не набули в рекреаційній сфері завершеної форми їх імплементації.

Перший напрям інституційних змін стосується інститутів, які залишилися у спадок від командно-адміністративної системи господарювання. Частина з них була демонтована, оскільки не відповідала ринковій моделі господарювання. Утім, надто велика кількість тодішніх інститутів регулювання розвитку рекреації функціонують і донині. Одночасно вони значною мірою стримують можливість адаптації цієї сфери до умов ринку. Це пояснюється тим, що переважна їх частина зазнала лише формальної адаптації (зміна

назви, незначна зміна форм і методів функціонування). До них належать деякі органи системи управління, частина регіональних інститутів виконавчої влади, інститутів державного фінансування та бюджетного регулювання процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів тощо. Моделі господарювання, що розглядаються, зокрема формат організації ними рекреаційної діяльності, не забезпечували плавний перехід до умов ринку із збереженням інституціональних структур попередньої (командної) моделі.

Недостатня врегульованість та часткова невизначеність інституційної системи рекреаційного господарювання спричинили погіршення умов використання та збереження придатних для оздоровлення й відпочинку природних складових. При цьому, що поліпшення режиму ресурсоспоживання залежить від інституціональної природи так званої ринкової стихії, але несе в собі свідомо сформований функціональний алгоритм [133]. Йдеться про те, що, з одного боку, вектори рекреаційного природокористування регулюються ринковими інститутами, з іншого – необхідно сформуванню цементуючий базис інституційної системи, який би забезпечив раціональне та безпечне використання природних рекреаційних ресурсів, виходячи з природної ознаки території, незалежно від домінуючої економічної моделі. Це стосується розробки фундаментального алгоритму встановлення каркасу системи ринкових інститутів на основі природних законів. До таких інституцій доцільно віднести певні екологічні та соціальні структури у сфері рекреаційного природокористування.

Зважаючи на мінливість економічних систем, другий напрям інституціональних змін у рекреаційній сфері обумовлений наявністю інститутів, які виникли у процесі економічних трансформацій. Мова йде насамперед про тимчасові структури (правові інститути, окремі експериментальні ринкові інститути тощо), які відіграли роль своєрідного моста для переходу рекреаційної сфери на умови ринку. Це інститути, які не можуть діяти на постійній основі через відсутність стратегій їхнього функціонування. Так звані перехідні інститути потребують поглибленого аналізу, у результаті якого слід визначити дві групи інститутів: перша – це ті, які вже виконали поставлені завдання та не підлягають перетворенням і повинні бути демонтовані; друга – стабільні та мобільні інститути, які можуть бути адаптованими до вимог сучасності. Останнє стосується, зокрема,

інститутів, в основі яких імплементовані природоохоронні пріоритети рекреаційного господарювання.

Третій напрям інституційних перетворень в економіці рекреаційного природокористування стосується структурних змін у межах нововведених інституцій. Йдеться про новітні інститути, які є результатом національних та регіональних розробок. Це структури, котрі для реалізації пріоритетних напрямів розвитку рекреаційної сфери були створенні передусім на експериментальних засадах. Наукове обґрунтування доцільності функціонування таких інституційних структур потребує їх тривалого практичного застосування на базі систематичного моделювання. До нововведених інституцій належать також ті, які запозичені з інших країн та регіонів. Їх імплементація в розвиток рекреаційної індустрії дослідженого макрорегіону потребують постійних змін для належної адаптації.

Необхідність проведення інституціональних змін пояснюється зокрема тим, що рекреація є відносно новою та недостатньо сформованою галуззю національної економіки, яка постійно розвивається. Зважаючи на це, інститути, що тривалий час функціонують у цій сфері без суттєвих структурних змін, не можуть належним чином забезпечувати розвиток рекреації. Для цього необхідне перманентне їх удосконалення. Це пов'язано, передусім з інтенсивним розвитком рекреаційної індустрії в країні та світі, а також новими пріоритетами обмеженого використання природних ресурсів, зростанням попиту на рекреаційну продукцію та зміною рекреаційних потреб населення.

Важливе місце у процесі інституційних трансформацій слід відводити екологічній компоненті розвитку рекреації. Зростання темпів вичерпаності природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища та загроза екологічних катастроф як результат деструктивності використання й охорони природних ресурсів змушує запроваджувати якісно нові теоретичні та методологічні засади використання природних благ. З приводу цього М.А. Хвесик та В.А. Голян наголошують, що в умовах, які склалися, важливим завданням економіки природокористування є формування широкого спектру теоретико-методологічних підходів, які б дали можливість вибрати найбільш раціональні форми освоєння природно-ресурсного потенціалу, взаємовідносин між власниками природного капіталу і його користувачами, запобігання згубному впливу господарювання на еколого-економічний баланс територій [188, с.37]. З огляду на

викладене, модернізовані еколого орієнтовані організаційні, економічні та правові важелі впливу на розвиток рекреаційної індустрії можуть забезпечити її розвиток. Завдяки запровадженню рекреаційного продукту значно покращується екологія території. Особливо актуальним і таким, що потребує негайного вирішення, це завдання є для Карпатського макрорегіону.

Згідно з дослідженнями забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих та підземних вод у макрорегіоні часто спричиняється транскордонними країнами, що можна вирішити завдяки формуванню країнами-сусідами інтегральної (спільної) екологічної політики.

Тому екологічна політика окремих держав має поступово впливатися в магістральні напрями інтеграційних процесів консолідації зусиль щодо переведення національних економік на модель сталого розвитку. Консолідація світогосподарських зв'язків з кожним роком набирає все більшого розмаху. З огляду на це, проблеми її інституціонального забезпечення набувають значної ваги, а формування правового поля та організаційного каркасу створення національних структур управління і міжнародних фінансово-економічних та торговельних об'єднань уже давно стало предметом глибоких наукових досліджень [188, с.76].

Відтак ще однією передумовою модернізації інституційного середовища відтворення природно-рекреаційного потенціалу є його зміни в умовах глобалізації. Такі зміни передбачають аналіз та можливості часткового вирішення досліджених завдань із залученням міжнародних механізмів. Йдеться про світові організації та об'єднання (СОТ, ЕС, Карпатський Єврорегіон, єврорегіон "Верхній Прут" та ін.), які покликані вирішати завдання екологізації життєдіяльності. Такий інституціональний підхід має свої переваги і недоліки для рекреаційного господарства України в цілому та досліджуваного макрорегіону зокрема. Наводимо структуру інституційного середовища розвитку рекреаційної сфери в умовах глобалізації, на якій запропонована схема розподілу повноважень між міжнародними, національними та регіональними структурами (рис. 1.5). Досвід країн Європи свідчить, що "саме інституційне забезпечення різних аспектів регіональної політики є джерелом її успішної й ефективної реалізації як в окремих країнах, так і на наддержавному рівні в рамках Європейського Союзу [19]".

Рис. 1.5. Основні чинники формування інституціонального середовища відтворення природних рекреаційних ресурсів територій в умовах глобалізації

Окрім глобальних завдань інституційного забезпечення рекреації, у рамках нашого дослідження на увагу заслуговують також інституційні трансформації рекреаційної сфери нашої країни. У зв'язку з цим розглянемо основні інституційні засади використання, охорони, збереження та поліпшення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону в межах національних структур. Для цього інституційний апарат регулювання рекреаційного природокористування поділяємо на основні системи: організаційно-управлінську, нормативно-правову, ринкову, фінансово-економічну, інформаційну та кадрову (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Механізм інституційного забезпечення процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів макрорегіону

Коротко охарактеризуємо одну з найважливіших у загальному їх взаємозв'язку. Організаційно-управлінська система рекреаційної

сфери регулює розподіл повноважень, які стосуються систематизації та синхронізації (координації) основних процесів рекреаційного освоєння територій та їх захисту. При цьому інститути поділяють на державні та недержавні.

У межах дослідження до основних завдань недержавних інститутів належать об'єктивна та своєчасна координація діяльності адекватних управлінських структур, які стосуються екологічних, соціальних та економічних питань у сфері раціонального використання та охорони природних рекреаційних ресурсів. Передусім це організація залучення до виконання завдань бізнесових туристсько-рекреаційних структур та розробка напрямів їх ефективної і вигідної співпраці з державними інститутами; залучення громадських організацій до розробки стратегічних напрямів безпечного рекреаційного освоєння окремих територій Карпатського макрорегіону.

Державні інститути формують підґрунтя системи управління досліджуваною сферою. Принагідно зазначимо, що модель інституційного забезпечення, до складу якої належать названі вище інституційні системи становлення і розвитку рекреаційної сфери, значно відрізняється від діючої в умовах функціонування командно-адміністративної моделі господарювання. Вона є ринковоорієнтованою і керується теоретичними й методологічними засадами ринкових відносин.

Теоретична частина ринкової моделі основну роль відводить ринковим механізмам, а другорядну – державі. Однак в Україні в цілому та Карпатському макрорегіоні зокрема, зважаючи на недостатньо сформованість ринкових відносин, їх недосконалість, певну хаотичність, інші недоліки, на нашу думку, слід залишити за державою право контролю за ходом формування ринкових механізмів у рекреаційній сфері природокористування. За відсутності такого контролю на наше переконання, це призведе до нецивілізованого, ірраціонального, безсистемного та неефективного для країни використання природних рекреаційних ресурсів. Це підтверджує існуючий досвід розвитку рекреації в досліджуваному макрорегіоні за останнє десятиліття.

Віддаючи належне тому, що регулювання попиту й пропозиції, створення конкурентного середовища за допомогою ринкових механізмів стало поштовхом для розвитку рекреаційної сфери в гірських районах, слід визнати, що недостатня задіяність

регуляторного механізму адекватних державних інституцій спричинило втрату значної частини природно-ресурсного потенціалу, знизило його рекреаційну привабливість.

Більше того, досвід ефективного функціонування економіки багатьох розвинених країн свідчить, що немає й не може бути ефективною, такою, що базується на сучасних науково-технічних досягненнях, соціально орієнтованої ринкової економіки без регулюючої ролі держави. Механізми державного регулювання змінюються, але держава завжди зберігає визначені, чітко виражені функції, серед яких: захист прав власності; забезпечення свободи підприємництва; стимулювання ділової активності й боротьби з монополістичними тенденціями; забезпечення законності та правопорядку в господарській галузі; регулювання грошового обігу; забезпечення стійкості національної валюти; регулювання взаємовідносин між працею і капіталом, між підприємцями та найманими робітниками; регулювання зовнішньоекономічної діяльності, включаючи митні обмеження; гарантування економічної безпеки країни [18; 203, с.19].

Означене потребує вдосконалення чинного механізму впливу держави на процеси охорони та використання ресурсів рекреаційного призначення завдяки покращенню таких компонентів, як: централізоване управління (правове регулювання, інститути централізованого контролю); спільне (змішане) управління (установлення ефективної ієрархічної системи державних інститутів та взаємозв'язку з недержавними структурами); елементи впливу держави на регіональне управління використанням рекреаційних ресурсів та встановлення умов ефективного самоврядування у сфері.

Важливим є також посилення участі держави у процесах правового забезпечення, юридичного супроводу відносин з приводу використання, збереження, покращення та охорони природних рекреаційних ресурсів.

Зазначимо, що чинна в Україні інституційно-правова база використання рекреаційних ресурсів частково забезпечує фундаментальні складові реалізації процесу їх охорони та відтворення. Аналіз основної частини нормативних документів, які регулюють розвиток рекреаційної сфери свідчить про сформованість певної теоретичної основи інституційно-правового механізму збереження, відновлення та використання природних рекреаційних ресурсів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Правове забезпечення процесу використання та відтворення природних рекреаційних ресурсів *

Законодавче забезпечення	Задіяна група права
[76, статті 50,51]; [69, статті 61,63,64], [128]; [117, стаття 6]; [146]	Визначення земель та зон рекреаційного призначення. Обґрунтування напрямів рекреаційної діяльності
[117, статті 18,39,57]; [64]; [66]; [146]; [144]; [69, статті 43,44,53]; [71, статті 59,149]; [21, стаття 64]; [143]; [155]	Режим використання ресурсів за напрямками рекреаційної діяльності. Рекреаційне використання земель за типами їх призначення
[152, п.1]; [164]; [76, статті 45, 48 п.1, 52 п.3, 54 п.2.]; [69, стаття 63]; [21, статті 13,29,35,36]; [153]; [155]; [71]; [64]; [164]; [66, статті 6, 17]; [117, стаття 74]; [70]; [68];	Рационалізація використання ресурсів рекреаційного призначення. Охорона, поліпшення та відтворення природних рекреаційних ресурсів
[69, статті 13-21]; [117, стаття 74]; [145]; [152]; [153]; [67]; [144]	Визначення основних функцій органів управління ресурсами. Фіскальне регулювання використання ресурсів.

*Джерело: розроблено автором згідно [21; 64; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 76; 117; 128; 143; 144; 145; 146; 152; 153; 155; 164].

Чинне правове забезпечення України частково відповідає аналогічній системі управління рекреаційною сферою жержав, які мають розвинену індустрію відпочинку. Передусім це стосується окремих її складових: законодавства про рекреаційні зони, туризм, вільні економічні зони рекреаційного типу, лісового і водного законодавство в частині здійснення рекреаційної діяльності тощо, системи нормативів, елементів фіскальної політики, екологічних фондів та інших інструментів. Таким чином, за роки незалежності в Україні сформовано певний рівень інституційно-правового забезпечення розвитку та захисту природних територій, які мають рекреаційне значення. Разом з тим суттєвого доопрацювання потребують питання правового режиму охорони природних рекреаційних ресурсів у межах земель рекреаційного та іншого призначення.

Згідно із Земельним кодексом України (статті 50,51) до рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних

заходів. До їх складу входять земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст й інших населених пунктів, навчально-туристичних та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації [76]. Разом з тим наявність на окремій території одного або кількох названих об'єктів не забезпечує їм статусу рекреаційних земель, що є підставою для ствердження про певну правову невизначеність земель рекреаційного призначення.

Чинним законодавством [76, статті 43,44,50,51,53] передбачене також рекреаційне використання земель оздоровчого призначення, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного та історико-культурного призначення. Крім цього, окремими документами [76, стаття 59; 117, стаття 39; 21, стаття 64] дозволяється використання для потреб рекреації земель лісогосподарського та сільськогосподарського призначення, водного фонду тощо. В такому контексті дослідження інституційного забезпечення використання, охорони та відновлення природних рекреаційних ресурсів необхідно здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття *рекреаційна зона*.

Рекреаційними зонами є ділянки суші й водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму [76, стаття 63]. Це значно ширша категорія ніж *землі рекреаційного призначення*, оскільки рекреаційні зони можуть бути розташовані на землях різного типу призначення та виконувати неоднозначну функцію. Наприклад, рекреаційні зони, на яких розвивається агротуризм, використовуються паралельно для рекреаційних та сільськогосподарських потреб, а землі рекреаційного призначення – виключно для потреб рекреації.

Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення забезпечується державою. Утім, правове регулювання державою рекреаційних зон здійснюється на рівні земель, у межах яких вони розташовані, тобто основного (лісогосподарського, водогосподарського та ін.) типу призначення. Це свідчить про часткову державну незахищеність рекреаційних зон.

Принагідно зазначимо, що згідно із статтею 63 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» режим використання рекреаційних зон окремо визначається місцевими радами відповідно до чинного законодавства. Це підтверджує правову вагомість, роль органів місцевого самоврядування у процесі вирішення завдань охорони та відновлення досліджених ресурсів. Але державою донині не затверджені функції та завдання, недостатньо контролюються дії місцевих рад щодо правового регулювання рекреаційних зон. Останнє спричиняє загрози використання рекреаційних зон в інших, не пов'язаних із відпочинком напрямках економічної діяльності, зміни місцевими органами форм власності на рекреаційні зони, режиму їх використання тощо.

Існують й інші недоопрацювання в інституційно-правовій системі використання та відновлення рекреаційних ресурсів, зокрема: підпорядкування рекреаційних земель узагальненим нормам; недостатнє враховування багатокомпонентності рекреаційних ресурсів; недосконале правове регулювання становлення меж рекреаційних зон; недостатній правовий супровід системи обмеження або припинення видів діяльності навколо рекреаційних зон, які негативно впливають на їх рекреаційну якість тощо.

Покращення правового режиму використання та відтворення природних ресурсів рекреаційних зон, перспектива їх розвитку певною мірою передбачені Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки. Згідно з цим документом, рекреаційні зони є складовою частиною національної екологічної мережі України і на них поширюється правовий режим, передбачений для таких територій. Він передбачає раціоналізацію використання природних рекреаційних ресурсів і комплексів. При цьому раціоналізація означає забезпечення невиснажливого використання природних рекреаційних ресурсів, нормування рекреаційного навантаження, здійснення заходів щодо їх охорони і поліпшення їх рекреаційної якості [14].

На реалізацію подібних програм та в цілому на процес використання й відтворення природно-рекреаційного потенціалу макрорегіону значною мірою впливають відносини власності на рекреаційні землі (землі рекреаційного призначення, рекреаційні зони, рекреаційно привабливі землі).

Відповідно до норм чинного законодавства України, землі рекреаційного призначення можуть перебувати в державній,

комунальній або приватній власності. У Карпатському макрорегіоні нині спостерігається тенденція до збільшення частки земель у приватному користуванні. Приватизація земель, зокрема сільськогосподарського призначення, спричинена потребою забезпечення справедливого розподілу землі між населенням. Разом з тим запровадження теоретичних і методологічних засад приватизації земель рекреаційного призначення породжує низку соціальних та економічних питань, пов'язаних із: загрозою несправедливого розподілу цих земель між господарськими суб'єктами через нерівномірність їх розташування в регіональному та національному вимірі, що призведе до часткового порушення прав громадян на задоволення своїх рекреаційних потреб; втратою державними інституціями повноважень, які стосуються регулювання еколого-економічних процесів використання земель та загрозою виникнення монополій на ринку рекреаційних послуг.

Особливо складною та небезпечною для суспільства, на наше переконання, є приватизація земельних ділянок у складі рекреаційних зон, режим використання яких встановлюється, як зазначалося вище, органами місцевої влади. Існує загроза, що відповідні органи не завжди зможуть достатньо об'єктивно розпорядитися рекреаційними землями, спричинивши погіршення їх екології та зниження рекреаційних властивостей.

Слід ураховувати, що "проблема інституційного забезпечення державної політики на регіональному і місцевому рівнях пов'язана з незавершеністю формування тут системи державного управління і місцевого самоврядування. На сьогодні відсутнє чітке розмежування повноважень і відповідальності, а також координування діяльності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на регіональному і субрегіональних рівнях" [19, с. 397]. Це певним чином позначається і на формуванні інститутів державної та комунальної власності в рекреаційній сфері.

Рекреація є порівняно молодю сферою економічного розвитку Карпатського макрорегіону, інститути власності якої не мають твердої основи, тобто не існують затверджені практикою пріоритетні форми власності. За часів командної системи управління в макрорегіоні та загалом у країні переважали форми державної та комунальної власності. Це спричинило, певною мірою індиферентне відношення населення до розвитку територій, процесів деградації природних ресурсів. В умовах складного матеріального становища населення

різним чином самовільно використовувало та продовжує безвідповідально споживати природні блага комунальної та державної власності.

Слід зазначити, що у структурі природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону вагоме місце займають лісові території, водойми та землі природно-заповідного фонду. Основна їх частина перебуває в комунальній власності, однак нинішні її інститути не спроможні належним чином організовувати захист і відновлення природних рекреаційних ресурсів. Про це переконливо засвідчує погіршення екологічного стану земель лісогосподарського призначення, водних ресурсів тощо.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо розробити заходи, які б дали змогу збалансувати повноваження держави та населення у процесі використання і відтворення природних рекреаційних ресурсів у рамках інститутів приватної, комунальної та державної власності. Доцільно також удосконалити інститути оренди. Це є своєрідною передумовою знаходження реального господаря за участю в трансформаційних заходах держави та місцевих інституційних структур, а також місцевого населення. Реалізація цих робіт потребує поглибленого дослідження чинного законодавства щодо відносин власності на рекреаційні ресурси та запровадження адекватних інституційних змін у ринковій системі використання та охорони природи.

Основними інститутами ринкової системи управління рекреаційною сферою є суб'єкти ринку (виробник рекреаційних послуг, рекреант, посередник або туристичний оператор), а також ринок рекреаційних ресурсів та послуг, банки, страхові компанії, екологічні фонди тощо. В умовах переходу рекреаційної сфери до ринкової моделі господарювання, організаційно-теоретичні та методологічні напрями функціонування цієї системи мають ключове значення для забезпечення раціонального використання, збереження, поліпшення та охорони природних рекреаційних ресурсів. Детальний аналіз господарських відносин у досліджуваній сфері дасть можливість визначити основні пріоритети та загрози рекреаційного господарювання в Карпатському макрорегіоні, а також послідовність необхідних інституційних змін ринкових механізмів еколого безпечного рекреаційного освоєння територій.

Особливо важливу роль при цьому відіграють інституції фінансово-економічної системи управління рекреацією, а саме:

інститути інвестиційної політики; інститути фіскального регулювання (податкова система, система виплат за використання природних рекреаційних ресурсів, система пільг, система штрафів тощо); кредитні інститути та інші фінансово-економічні регулятори в рекреаційній сфері.

Регіональні, національні та міжнародні інституції інвестиційної політики виконують подвійну функцію у процесі відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій. З одного боку, до їх повноважень належить поліпшення рекреаційних якостей територій для забезпечення інвестиційної привабливості, з іншого – залучення інвестицій для реалізації окремих природоохоронних та інтеграційних еколого-економічних програм.

На значну увагу заслуговує система фіскального регулювання, яка нині є найбільш значущим інструментом оптимізації розвитку рекреаційної індустрії. Інституційні зміни в цій системі повинні здійснитись передусім на засадах фіскального обмеження ресурсоспоживання в рекреаційній та сумісних з нею сферах. Це стосується, зокрема: інституційно-правового супроводу встановлення норм і обмежень у використанні природних рекреаційних ресурсів; покращення інституційних структур фінансового регулювання норм (та уникнення їх порушення) рекреаційного природокористування; удосконалення системи вилучення виплат за загальне та спеціальне використання природних рекреаційних ресурсів.

Останнє свідчить про необхідність змін у системі ресурсних платежів природоохоронної спрямованості. Йдеться про становлення якісно нової ієрархічної схеми розподілу платежів, які спрямовуються на природоохоронні заходи та ренти від рекреаційного підприємництва. Зокрема, це реформування міжбюджетних зв'язків з перспективою акумулювання більшої частини ресурсних платежів у бюджетах досліджуваного макрорегіону.

Належних змін потребують також інституції фіскального стимулювання ощадливого використання рекреаційних ресурсів, а саме вдосконалення системи оподаткування рекреаційної діяльності та генези мотивації фінансових структур у наданні позик на її організацію. В межах означеного можливе створення системи пільг на виробництво рекреаційного продукту низької природомісткості (з мінімальним рівнем вичерпаності природних складових).

Запропоновані зміни можуть значною мірою вплинути на запровадження нових засад (передусім стійкого розвитку)

раціонального використання природних ресурсів. Крім цього, з'явиться реальна можливість імплементації ефективного інституційного механізму стимулювання процесу відтворення природно-рекреаційного потенціалу території (пільгові кредити, сприятливе фіскальне середовище, інтегровані еколого-економічні програми тощо).

Створення належного інституційного середовища для реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні потребує також відповідного кадрового забезпечення. Нині в системі вищої освіти з кадрової підготовки для рекреаційної сфери переважає підготовка економістів. Значна увага приділяється фахівцям із туристичного менеджменту, маркетингу, менеджменту готельного та ресторанного бізнесу, санаторно-курортної справи тощо. Утім еколого-географічна підготовка спеціалістів у сфері рекреаційної індустрії нині не отримала належного рівня, оскільки випускники цієї спеціальності готуються в основному для викладацької роботи.

Недостатнім залишається кадрове забезпечення в галузі надання екологічних послуг для потреб рекреаційної сфери економіки. Йдеться про підготовку спеціалістів для проведення екологічної сертифікації рекреаційних послуг, забезпечення оцінки екологічного впливу рекреаційної діяльності на навколишнє середовище, екологічне страхування тощо. Процес підготовки фахівців у сфері рекреаційного природокористування нині потребує об'єднання економічних, екологічних, географічних, технологічних, соціальних та інших теоретико-методологічних і прикладних зусиль з метою створення достатньої, якісної кадрової системи, завдяки якій можна було б організувати належним чином використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу України в цілому та Карпатського макрорегіону зокрема.

Усі названі інституційні інструменти певним чином розраховані на створення якісно нового інституту моралі, котрий є дещо абстрактним і стосується передусім формування якісно нової ментальності населення, зокрема рекреантів. Йдеться про моральні цінності, якими слід керуватись представникам кожної інституційної системи та безпосереднім користувачам природних благ.

Зазначимо, що в Карпатському макрорегіоні свідомість населення з цілої низки причин ("хронічно" низький рівень життя, обмеженні можливості незалежної діяльності громад за роки

поневолення) значною мірою зосереджена на прагненні до збагачення та самодостатку. До того ж людська ментальність тут ще певною мірою є хибною, оскільки більшість користувачів вважають, що природні ресурси – безкоштовне, дармове благо, що стосується їх використання та необмежених можливостей самовідтворення. З таких міркувань, основою інституціональних змін мають бути моральні цінності, як і в побудові відносин людини і природи. Відповідний чинник набуває особливої ваги у процесі загального та спеціального використання природних рекреаційних ресурсів.

Таким чином, для перебудови та формування належних національних і регіональних інститутів з виконання поставлених завдань існує потреба поєднання економічних, екологічних, соціальних інтересів та інших сфер заради збереження цінних для макрорегіону та країни природних рекреаційних ресурсів. Означене потребує налагодження співпраці різних центрів управління природними ресурсами, інтереси яких об'єднують спільні ресурси рекреаційного призначення. Спільні дії інституційних структур потребують урегулювання норм та правил ресурсозбереження, що стане вагомим заходом у процесі становлення міжгалузевих зв'язків. Саме завдяки налагодженню адекватних зв'язків формується система – ключова база процесу запровадження теоретичних і методологічних засад побудови нових відносин щодо використання, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів.

РОЗДІЛ 2

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

2.1 Оцінка природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону: сучасний стан і соціо-еколого-економічна потреба його відтворення

Рекреаційна сфера Карпатського макрорегіону в різні періоди історії зазнавала як піднесення так і падіння. Рекреаційне освоєння природно-ресурсного потенціалу цієї території, згідно із науковими дослідженнями було започатковано на початку XIX століття. Тоді відкрито перші бальнеологічні курорти: Трускавець, Моршин, Любін Великий, Черче, а також почали своє функціонування багато лікарень бальнеологічного типу. Одним із перших видів рекреації в макрорегіоні було санаторно-курортне лікування і відпочинок.

Певним чином занедбаною була рекреаційна діяльність у роки Першої світової війни та в післявоєнний час. Тодішнє критичне соціально-економічне середовище не формувало умов та потреб для розвитку сфер відпочинку. За таких причин не організовано належним чином відновлення та функціонування зруйнованих та спотворених після війни природних, інфраструктурних та інших ресурсів, які нині могли б отримати високу рекреаційну оцінку.

У період Другої світової війни та після нього рекреація в досліджуваному макрорегіоні дещо втратила свою позитивну динаміку. Причина цього полягала в низькому соціально-економічному розвитку країни і суспільства, який не генерував попит на рекреаційні послуги. Одночасно в занедбаному стані перебували розрушені війною природні, інфраструктурні та інші види ресурсів, які мали, зокрема, рекреаційну цінність.

Період із 1950 по 1970 рік можна визнати таким, що дав поштовх розвитку рекреаційної сфери. Цьому сприяла значною мірою стабілізація соціально-економічної ситуації карпатських територій та України в цілому. У цей період інтенсивного розвитку набули передусім шляхи сполучення, відкриття та будівництво відпочинкових інститутів у гірській місцевості,

завдяки яким покращилося інформаційне забезпечення рекреації через оприлюднення іноземних потоків інформації. Таким чином, використовуючи національний та світовий досвід становлення й розвитку рекреаційної індустрії, жителі макрорегіону почали поступово реалізовувати рекреаційний потенціал своїх територій, тим самим підвищуючи їх ціну.

Зазначимо, що в післявоєнний період аж до 1991 року рекреація Карпатського макрорегіону організовувалась на теоретичних та методичних засадах командно-адміністративної економічної моделі. Механізм організації процесу використання та охорони природних рекреаційних ресурсів в умовах командної системи значним чином відрізняється від домінуючої нині ринкової моделі господарювання.

Рекреаційне господарство України та досліджуваного макрорегіону зокрема, до часу впровадження ринкових відносин загалом характеризувалося достатньо високими темпами розвитку. Під впливом централізованого управління в колишньому Радянському Союзі побудовано достатньо розвинуту інфраструктурну базу рекреації. Значного розвитку набула в той час санаторно-курортна справа: у макрорегіоні відбулася розбудова цілої мережі оздоровчих закладів та закладів відпочинку (значна частина – для дітей), що зробили рекреацію загальнодоступною складовою соціального захисту населення.

Рекреаційна галузь у макрорегіоні одержала міжнародне визнання. Бальнеологічними послугами Трускавця, Моршина та інших санаторій користувалися жителі Німеччини, Франції, Італії, а також інших європейських країн. У цілях ознайомлення міжнародної спільноти з мальовничими пейзажами, передусім природно-ресурсним потенціалом, флористикою і фауністикою в Карпати приїжджали делегації з різних держав соціалістичного та капіталістичного таборів, а також з усього світу.

Позитивним аспектом організації рекреації тодішньою системою слід вважати те, що під централізованим керівництвом партійних і радянських органів найцінніші ресурси рекреаційного призначення були спрямовані на забезпечення соціальних благ, задоволення суспільних потреб без суттєвих обмежень. Такий результат подавався світовій спільноті, власному народу як вагома заслуга тодішнього правлячого режиму.

Добре налагоджена система та стійкі механізми організації рекреаційного господарства Карпатського макрорегіону полягали у

створенні ефективного організаційно-економічного механізму розбудови матеріально-технічної бази рекреації, практичному доступу до більшості рекреаційних баз і територій майже кожного пересічного громадянина, у чому своєрідними посередниками між громадою та рекреаційною індустрією були профспілки.

Разом з тим діюча на той час економічна модель розвитку і функціонування рекреаційної сфери не була позбавлена недоліків. Це стосується: недостатньої побутової облаштованості, поділу рекреаційних відносно нових закладів для відпочинку партійних і радянських чиновників та простих пересічних громадян; різних рівнів обслуговування, облаштованості і складу природних ресурсів на яких розташовані відпочинкові та оздоровчі заклади; відносної відсутності та невисокої якості надання рекреаційних послуг в Україні порівняно з транскордонними державами тощо. Стримувало розвиток макрорегіону наявність військових баз, ядерної та технічної зброї. Значна частина природного рекреаційного потенціалу носило форму "секретно" і була закрита як для вітчизняних, так й іноземних громадян. Крім цього, розвитку рекреаційних природних ресурсів перешкоджало керівництво партійних і радянських чиновників.

На думку вчених, основним негативним наслідком жорстко централізованого підходу до управління рекреаційним комплексом стала роз'єднаність дій виробників рекреаційних послуг, що спричинило безсистемність і некомплексність розвитку рекреаційних об'єктів; нераціональне використання рекреаційних ресурсів; забруднення навколишнього природного середовища; невідповідність розвитку рекреаційних підприємств різних типів; централізоване планування обсягів рекреаційних послуг без урахування реальних потреб; відсутність економічних стимулів подальшого розширення обсягів послуг, їх видів і якості; жорстке адміністрування і втручання вищих органів у внутрішньогосподарську діяльність рекреаційних підприємств [195, с.62]. Крім цього, у той час рекреаційні послуги часто надавалися у вигляді соціальних пільг, надбавок до заробітної плати, трудових премій тощо. Це значно знижувало прибутковість індустрії оздоровлення та відпочинку, що певною мірою зробило її економічно невиправданою сферою.

Суттєвим недоліком організації тодішньої сфери рекреаційних послуг слід вважати також те, що надмірно велика частина природних ресурсів досліджуваного макрорегіону спрямовувалась на розвиток агропромислового комплексу, будівництво потужних промислових

підприємств. Донині тут спостерігається надмірна розораність земель сільськогосподарського призначення. Збереглася також значна частина небезпечних і шкідливих для навколишнього природного середовища галузей хімічної, металургійної та переробної промисловості. Зазначене суттєво стримує розширення рекреаційних територій. Крім того, домінування індустріального та аграрного напрямів розвитку спричинило знищення значної частини ресурсів рекреаційного призначення.

У пострадянський період, особливо його початкові роки, суттєво не змінилися пріоритети розвитку Карпатського макрорегіону. Як і раніше, перевага надавалась використанню природно-ресурсного потенціалу для потреб розвитку виробничих галузей національної економіки. Відмінність полягає лише в тому, що у зв'язку з проголошенням ринкової моделі господарювання його експлуатація набула більш жорстковитонченої форми [201, с.50], більш виразнішими стали прагнення населення будь-яким чином збільшити свої статки.

Особливо складним для рекреаційного господарства макрорегіону був період 1991–2001рр., який характеризувався масштабним занепадом рекреаційної інфраструктури. Йдеться про послаблення контролю з боку держави, який разом із передбаченою “свободою” призвів до деградації значної частини санаторно-курортних, спортивно-відпочивальних, історико-архітектурних комплексів та низки природних об'єктів рекреаційного призначення, передусім тих, які перебували на балансі колишніх колгоспів, радгоспів, галузевих профспілок тощо.

Трансформації в економіці за період розпаду Радянського Союзу негативно вплинули на розвиток рекреаційного господарства як на національному рівні, так і на мапі міжнародних відносин. Для України це позначалося насамперед на переході до ринкової економіки та формуванні ринку рекреаційного продукту.

Проголошення незалежності України, зокрема запровадження ринкової моделі господарювання, радикально змінило формат становлення і розвитку рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні. Так вживалися заходи щодо створення умов, в яких чільне місце відводиться організації відпочинку (як виду економічної діяльності), налагодженню перспективи співпраці з економічно розвиненими країнами та запозичення іноземного досвіду розвитку рекреаційної сфери.

Однією із сильних сторін таких змін є укладення Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та Європейським Союзом від 16 червня 1994 року, у рамках якої визначено сім пріоритетів [72], якими регламентуються ключові передумови оптимального розвитку рекреаційної індустрії, зокрема охорона навколишнього середовища, торгівля та інвестиції.

Позитивні можливості реалізації цієї угоди в межах рекреаційного господарства підтверджує досвід розвитку рекреації в державах, які нині є потенційними партнерами України. Зокрема, аналіз лікувально-оздоровчої рекреації в Європі виявив, що цей напрям найбільшого розвитку набув у Чехії. Невелика за розміром Угорщина також стала світовим центром курортно-рекреаційних послуг. Оздоровчі властивості мінеральних вод цієї країни досить високо ціняться рекреантами США, Німеччини, Італії, Франції та власне Угорщини. На ринок туристичних та оздоровчих послуг Європи вийшли також бальнеологічні центри Болгарії, Румунії, Словаччини, Словенії та Хорватії.

Нині у рекреаційному господарстві досліджуваного макрорегіону, зважаючи на задекларовану ринкову модель його розвитку, запозичення досвіду іноземних країн має забезпечити поштовх у розвитку цієї сфери.

Зазначимо, що рекреаційна діяльність в Європі є вагомим джерелом прибутку. Зокрема, частка туризму у світовому експорті товарів і послуг наближається до 13%, а у країнах ЄС становить 14%. Туризм формує 8% сукупного ВВП ЄС і забезпечує близько 11% економічного зростання; кількість робочих місць у туристичній індустрії дорівнює майже 12% від загальної чисельності зайнятих [181].

На перспективи використання та необхідність збереження рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону України вказують наявний природно-ресурсний потенціал та прогнози фахівців, згідно з якими, "у третьому тисячолітті ріст туристично-рекреаційної індустрії буде незворотний із швидкими темпами розвитку. І це цілком закономірно, виходячи з того, що на даному етапі свого розвитку людське суспільство трансформувалося із суспільства продуктивності й добробуту в „суспільство вільного часу”, тому подорожі й туризм для значної кількості мешканців нашої планети стали категоріями важливими, незамінними й невід’ємними від самих необхідних умов

життя" [181]. Це приведе до зростання оцінки, вагомості рекреаційних ресурсів території, насамперед природних.

В умовах ринкових трансформацій значними темпами підвищується попит на рекреаційний продукт. Забезпечення його належного виробництва на окремих територіях безпосередньо пов'язано з наявністю природних рекреаційних ресурсів. Рівень залучення рекреаційних продуктів в індустрію оздоровлення та відпочинку значною мірою впливає на стан цих ресурсів, а також зростання їх вартості в контексті соціально-економічних потреб. З огляду на зазначене, виникає необхідність виконання комплексної оцінки рекреаційного природокористування, зокрема процесів збереження, поліпшення, відновлення та охорони використаних ресурсів.

Визначення критеріїв оцінки забезпечується за допомогою адекватних показників. Передусім це стосується механізму оцінки процесу збереження та охорони природно-рекреаційної бази. Виходячи з цього, нами розроблена схема основних чинників впливу на формування потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів, в основу якої покладено складові факторіально-індексного аналізу (дод. А). Ці чинники поділено на екзогенні (ЕГ), ендегенні (ЕН), конструктивні (КС), деструктивні (ДС), екстенсивні (ЕТ), інтенсивні (ІТ), стимулюючі (СТ) та дестимулюючі (ДСТ). Кожен з них представляє групу, складові якої впливають на природно-ресурсну базу рекреації та рівень господарського розвитку цієї сфери. При цьому належність окремого чинника до тієї чи іншої групи залежить переважно від предмета дослідження. Наприклад, масштабна розбудова рекреаційної інфраструктури є конструктивним фактором економічного розвитку і деструктивним – щодо збереження та відновлення природних рекреаційних ресурсів. Крім цього, один чинник може належати одночасно до різних груп.

У межах нашого дослідження конструктивно-деструктивні фактори визначаються зі ступеня їх впливу на кількісні та якісні складові природно-ресурсної бази рекреації. Інші, а саме екзогенно-ендогенні, екстенсивно-інтенсивні, стимулюючі та дестимулюючі – стосуються умов організації та реалізації процесу відновлення природних рекреаційних ресурсів. Всі види факторів, крім екзогенно-ендогенних, характеризують певний їх вплив на досліджуваний процес при зростанні значення окремого показника.

Ураховуючи тісний взаємозв'язок рекреаційної сфери з іншими галузями економіки, екзогенним (зовнішнім) факторам, на наше

переконавання, слід приділити особливу увагу в міжгалузевих відносинах.

Значний інтерес у процесі організації відновлення природних рекреаційних ресурсів становлять також ендогенні (внутрішньогалузеві) чинники. Вони є ключовими в системі збалансованого та невиснажливого використання природно-ресурсних складових.

Конструктивні та деструктивні фактори стосуються передусім територіальних, кількісних та об'ємних показників природно-рекреаційного потенціалу, зокрема збільшення або зменшення частки земель рекреаційного призначення, вилучення з обігу окремих рекреаційних продуктів, залучення тощо.

До стимулюючих та дестимулюючих чинників впливу на процес відновлення природно-рекреаційного потенціалу належать екологічні показники, а також ті, які вказують на соціальну та економічну спрямованість їх реалізації. Це попит на якісні природні рекреаційні ресурси, багатства природного потенціалу, придатного для використання в рекреаційних цілях, загрози використання його не за призначенням тощо.

Об'єднані чотири групи факторів (природно-територіальних, екологічних, соціальних та економічних) вказують на доцільність відтворення природних складових рекреації (див. дод. А). Більше того, вони формують основні напрями організації та фінансового самозабезпечення цього процесу.

Перша група включає показники, які використовують для аналізу природно-територіальної (ресурсної) бази. Передусім це стосується розрахунків доцільності реалізації процесу збереження, відновлення, поліпшення та охорони природних рекреаційних ресурсів. В цій групі визначено чинники впливу окремих класів досліджених ресурсів на компоненти розвитку рекреаційної сфери залежно від режиму їх використання.

Як свідчить проведений аналіз в Україні, зокрема Карпатському макрорегіоні, істотної ваги набуває розподіл природних складових виходячи з обсягу та механізму залучення їх у господарський обіг рекреаційної сфери (ресурси, які використовуються для рекреації; з особливим режимом використання та охорони; потенційні ресурси), які створюють умови їх раціонального використання та відновлення.

При цьому, на нашу думку, особливу увагу слід приділяти потенційним природним ресурсам, придатні для використання в цілях оздоровлення та відпочинку. Уже в першій половині ХХ століття академік О.Є. Ферсман писав: "Карпати – чудовий гірський хребет – ще чекає дослідників, любителів краси природи, чекає геологів, учених, медиків, які піднімуть хвилю дослідження і перетворять Карпати в країну майбутнього [23, с.5]". Тобто вже тоді спостерігалася потреба в зміні напрямів господарського освоєння цих земель у цілях оздоровлення.

Разом з тим, як свідчать дослідження, пріоритетного розвитку в досліджуваному макрорегіоні набуло сільське господарство, у результаті чого більше як половина територій залучено в сільськогосподарський обіг. У складі земель сільськогосподарського призначення значна частина площ належить до групи низькопродуктивних. Одночасно великі території з них є достатньо привабливими для розвитку рекреаційної діяльності, що розглядається як якісно новий напрям відновлення природно-ресурсної бази рекреації.

Зазначимо, що залучення в господарський обіг малопродуктивних земель, їх віддача, доцільність використання (вилучення з обігу) як чинника, що значною мірою впливає на весь відтворювальний процес, досліджені вітчизняною наукою недостатньо. Насамперед це стосується земельних ресурсів Карпатського макрорегіону, які мають властиві лише йому особливості й значно відрізняються від загальнодержавних [199, с.132]. На цій території простежується посилення деградації земель, які продовжують використовуватися у сільському господарстві (табл. 2.1). Згідно з наведеними даними, середня частка деградованих та малопродуктивних

сільськогосподарських земель, які потребують консервації, у тому числі придатних для лісорозведення, у складі 1 га сільгоспугідь макрорегіону більше ніж на 25 і 45% відповідно переважають аналогічні показники по Україні (лише відповідно до офіційних даних).

Таблиця 2.1

**Деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські землі
Карпатського макрорегіону за станом на 01.01.2014 року ***

Область, регіон	Деградовані та малопродуктивні с.-г. землі, які потребують консервації, тис. га	Непридатні для використання в с.- г. деградовані та малопродуктивні землі, придатні для лісорозведення, тис. га	Середня частка деградованих та малопродуктивних с.-г. земель, які потребують консервації у складі 1 га с.-г. угідь, %	Середня частка непридатних для використання в с.-г. деградованих і малопродуктивних земель, можливих для лісорозведення у складі 1 га с.-г. угідь, %
Закарпатська	15,15	17	3,53	3,93
Івано- Франківська	142,24	7,1	22,28	1,14
Львівська	5,87	1,9	0,072	0,21
Чернівецька	30,05	24,73	6,71	5,51
Карпатський макрорегіон	193,31	50,73	32,592	10,79
Україна	2591,4	53,32	6,23	1,32

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України і Державної служба статистики України.

На думку сучасних дослідників, у макрорегіоні консервації підлягає не менше ніж 15 тис.га ерозійно небезпечних земель, що розміщені на схилах, крутизна яких перевищує 10°. Тут при нормі середньорічної ерозійної втрати ґрунту 2-2,5 т/га, втрачається від 8 до 24 т/га щорічно. У Львівській області річна площа рекультивації не перевищує 100 га при наявності 12 тис. га порушених земель. За даними Інституту землеустрою Національної академії аграрних наук України, площа еродованих земель у Карпатському регіоні за останні роки зросла більше як у 3 рази (з 215,3 до 719,7 тис.га за станом на 2012). Це найвищі показники темпів деградації ґрунтового покриву в Україні. Найбільше уражені орні землі: кількість еродованої ріллі в регіоні Карпат уже становить 40,5 %. Тому в цілях оптимізації структури земельних угідь у гірській зоні макрорегіону слід вивести з інтенсивного обробітку до 5% площі ріллі, з яких 2/3 перевести у сіножаті і пасовища, 1/3 – залісити [101, с.272–274].

З метою поліпшення, збереження та охорони сільськогосподарських земель ученими пропонуються методи та напрямки їх консервації. Зазначимо, що в структурі угідь є й землі, які мають особливу рекреаційну цінність. Йдеться про рельєфну специфіку Карпатських територій та інші його рекреаційно привабливі природні властивості й умови.

Розглянемо доцільність та механізм залучення цих земель у господарський обіг рекреаційної сфери на час їх консервації. Вибір рекреації як якісно нового стратегічного напрямку використання земель, що підлягають консервації доцільно базувати на таких засадах:

1. Екологічна безпека, оскільки рекреаційна діяльність у світі розглядається як один з найбільш екологічно безпечних напрямів природокористування, а також виходячи з можливостей організації видів відпочинку з мінімальним рівнем антропогенного навантаження (екологічний, сільський туризм тощо);

2. Забезпечення економічної ефективності процесу консервації досліджених земель з огляду на те, що рекреація стає однією з високоприбуткових сфер економіки з мінімальними ресурсними витратами;

3. Досягнення пропорційності територіального розподілу, зважаючи на те, що нині частка сільськогосподарських земель дослідженого макрорегіону становить 51% (2892,6 тис.га, з них 1712,9 тис.га – орні землі) його території, лісів та лісовкритих площ – 45,7%, інших земель – 3,05% і лише 0,25% (14,2 тис.га) – це землі рекреаційного призначення. У країнах світу, що мають ідентичний рекреаційний потенціал, зазначений показник у кілька разів вищий. Більше того, частка орних земель за станом на 2012 рік становила в Україні –

57,3%, Угорщині – 51, Польщі – 45, Німеччині – 32,7, Франції – 33,1, Іспанії – 29,7, Білорусії – 29,4, Португалії – 25,5, Австрії – 16,9, Греції – 18%;

4. Відповідність правовим вимогам, які стосуються процесу консервації сільськогосподарських земель шляхом їх заліснення (з перспективою використання лікувально-оздоровчих та інших властивостей лісу) або залуження (вирощування лікувальних трав, засівання трав'яного покриву тощо) для організації пізнавальної, спортивної та інших видів рекреації.

При завершенні терміну консервації необхідно враховувати: рівень відновлення родючості ґрунтів, а також соціо-еколого-економічний результат рекреаційної діяльності. При цьому паралельно слід вирішити завдання, що стосуються потреби повернення консервованих земель у сільськогосподарський обіг та можливості їх подальшого використання для потреб рекреації на постійній основі.

Важливим фактором розвитку і розміщення продуктивних сил України та складовою природної бази потенційних рекреаційних компонент є водні ресурси. Утім, "залучення значних обсягів води у господарський обіг, їх забруднення і безповоротні втрати, великомасштабне перетворення ландшафтів порушили природну рівновагу екосистем, призвели до втрати самовідновлювальної здатності і виснаженості водних ресурсів у багатьох регіонах нашої країни" [38, с.80].

На особливу увагу заслуговує водне господарство Карпатського макрорегіону, на території котрого протікають 30 940 річок ($\frac{1}{2}$ частина по Україні) (табл. 2.2) та яке потерпає від постійного, часто не контрольованого та надмірного антропогенного тиску промисловості, сільського господарства, несформованої належним чином інфраструктури тощо.

Таблиця 2.2

Річкова мережа Карпатського макрорегіону та України *

Область, регіон	Усього річок		Великі річки		Середні річки		Малі річки			
	кількість	загальна довжина, км	кількість	загальна довжина в межах області регіону, км	кількість	довжина в межах області, регіону, км	кількість	загальна довжина, км	довжиною понад 10 км	
									кількість	загальна довжина, км
Закарпатська	9429	20631	1	201	2	251	9426	19126	152	2978
Івано-Франківська	8294	15756	1	206	3	264	8290	15286	192	4337
Львівська	8950	16343	2	402	5	1576	235	4732	242	4732
Чернівецька	4240	8966	1	290	4	316	4235	8360	104	1763
Карпатський макрорегіон	30913	61696	3	1099	11	2407	22175	47504	649	13810
Україна	63119	206452	9	5193	81	15488	63029	185771	3212	73590

* Джерело: дані Державного агентства водних ресурсів України і [23, 24].

В таких умовах особливо актуальним питанням є пошук та імплементація стратегічних векторів економічного розвитку макрорегіону з метою організації раціонального використання, збереження, поліпшення та охорони водних ресурсів. Складність

полягає в тому, що тут розташовані надзвичайно шкідливі для навколишнього середовища промислові об'єкти (зокрема, в Івано-Франківській області), що змушує здійснювати пошук невідкладних екологічно безпечних напрямів організації водокористування для життєзабезпечення населення, функціонування сфер національної економіки.

Слід зазначити, що досліджувана територія належить до регіонів, які "не відзначаються значним промисловим потенціалом та потужною виробничою інфраструктурою, але мають сприятливі природно-ресурсні чинники для соціал-економічного піднесення. Тобто запаси земельних, лісових, водних, мінеральних та рекреаційних ресурсів становлять потенціал для поживлення підприємництва, активізації зовнішньоекономічної діяльності, створення додаткових потужностей у промисловому комплексі, розширення туристично-оздоровчої сфери" [188, с.156]. На особливу увагу при цьому заслуговують рекреаційні ресурси, зокрема водні джерела.

Згідно з прогнозами фахівців, рекреаційна діяльність належить до пріоритетних сфер природно-ресурсного освоєння макрорегіону як в економічному, так і соціально-екологічному контексті. З огляду на це, проаналізуємо пріоритети розвитку рекреації у процесі раціоналізації використання та відтворення кількісних та якісних параметрів водних ресурсів.

Пріоритетними є використання наявного водного потенціалу, що має лікувально-оздоровчі властивості (табл. 2.3) за оптимальним, економічно ефективним та екологічно безпечним цільовим призначенням та зменшення забору беззворотної води для потреб меліорації сільськогосподарських угідь за рахунок розвитку на них рекреаційної сфери. Йдеться про організацію водокористування для потреб оздоровлення й відпочинку, що характеризується в основному зворотним оборотом води, а також про зниження рівня забрудненості вод у результаті антропогенного навантаження, шляхом часткового залучення їх у господарський обіг рекреаційної сфери. Зазначимо, що нині контроль за забрудненням води є недостатньо дієвим і прозорим, що призводить до масштабного їх засмічення органічними та хімічними добривами.

Таблиця 2.3

**Бальнеологічні ресурси Карпатського макрорегіону за
станом на 01.01.2013 року ***

Область, регіон	Балансові експлуатаційні запаси та видобуток мінеральних підземних вод				Запаси лікувальних грязей, м ³
	запаси мінеральних підземних вод, м ³ /добу	видобуток мінеральних підземних вод, м ³ /добу	використання мінеральних підземних вод, м ³ /добу	частка використання від запасів, %	
Закарпатська	4047	752,43	748,32	17,95	60057,22
Івано- Франківська	822,7	111,23	25,51	3,35	158534,27
Львівська	5098,2	2983,14	1317,56	24,17	837751,75
Чернівецька	872,3	78,8	75,28	9,07	недостатньо вивченні запаси
Карпатський макрорегіон	10840,2	3925,6	2166,67	19,54	1056559,9
Україна	88470,3	7711,25	5493,72	6,05	6344900,1

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України і [4, 45].

Ерозійні процеси на орних землях найчастіше стають причиною замулення та висихання малих озер і річок, зменшення кількості водоресурсних джерел, зникнення цінних для організації відпочинку ресурсів та умов (прибережних смуг, пляжних площ, умов для аматорської та спортивної риболовлі, сприятливих умов для перебування на свіжому повітрі тощо). Натомість, забруднення води у процесі організації рекреаційної діяльності, як правило, підлягає контролю, оскільки якість водних стоків, що скидаються санаторіями, курортами, базами відпочинку, обов'язково підлягає контролю державними установами.

Окрім пріоритетів, рекреаційна діяльність пов'язана із загрозами для водного господарства макрорегіону. Так, не до кінця визначеною залишається організація процесу скидання використаних вод у приватному секторі рекреації. Цей сегмент рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні останнім десятиліттям зазнає інтенсивного розвитку. Одночасно донині неадаптованою залишається нормативна та інституційно-правова база, фіскальна політика стосовно рекреаційного природокористування. Як результат, виникають труднощі пов'язані з організацією регулювання водного обороту та забезпеченням раціонального використання водних ресурсів. Особливо загострилася проблема забруднення гірських річок хімічними речовинами, що використовуються в побуті приватних відпочинкових баз та садиб.

Додаткові завдання, що стосуються охорони водних ресурсів, створює також загальне рекреаційне природокористування. В умовах безоплатного використання водних та інших природних рекреаційних ресурсів унеможлиблюється пошук відповідального за стан довкілля. У результаті масового сезонного відпочинку відбувається масштабне засмічення річок та озер, прибережних смуг, що негативно впливає на екологію поверхневих вод та джерел питної води.

Ускладнює розвиток рекреації нерегульованість механізму очищення води, застаріла матеріально-технічна база об'єктів санаторно-курортного комплексу. Існує нагальна потреба в запровадженні сучасних водозабірних та очисних технологій.

Розвиток рекреації, зокрема її інфраструктури сприяє збільшенню кількості рекреантів, а відтак – інтенсивності руху автомобільного транспорту. Тобто зростає рекреаційне навантаження на водні об'єкти, зокрема у вигляді забруднення стічних вод через надмірне завантаження автошляхів.

Разом з тим існуючі складнощі та загрози, що стосуються впливу рекреаційної діяльності на стан поверхневих та підземних вод макрорегіону, є незначними порівняно з антропогенним навантаженням промислових сфер господарської діяльності. Тим не менш, визначені проблеми рекреаційного водокористування потребують невідкладного, конструктивного розв'язання. На наше переконання, ключовим аспектом вирішення поставлених завдань є максимальна диференціація видів рекреації. Йдеться про створення науково обґрунтованих рекреаційних комплексів, які б передбачали екологічнобезпечне та економічно доцільне поєднання складових рекреаційної діяльності з урахуванням специфіки водного фонду кожної окремої території. Тобто необхідно враховувати кількісну та якісну оцінки водних ресурсів, асиміляційний потенціал водних об'єктів, наявність сторонніх (окрім рекреаційних) чинників негативного впливу і таке інше з метою побудови оптимальної для території комбінації складових рекреаційної діяльності.

Під оптимальною комбінацією слід розуміти побудову системи оздоровчого, відпочинкового та туристичного природно-рекреаційного освоєння територій, функціонування якої здатне не порушувати екобаланс вод та навколишнього середовища в цілому. Наприклад, оптимальним рекреаційним комплексом може стати комбінація пізнавального зеленого туризму, велотуризму, кінного туризму, функціонування оздоровчих закладів, аматорського

полювання та мисливства, тобто поєднання таких видів рекреаційної діяльності, для яких характерні різні форми використання водних ресурсів. При цьому повинен бути взаємодоповнюючий фактор зв'язку прибуткових для економіки та безпечних для водного простору чинників у процесі розвитку рекреаційної індустрії.

Ураховуючи, що більше як 20% лісових ресурсів та 75% усіх видів флори України зосереджені в Карпатському макрорегіоні (табл. 2.4), важливою складовою рекреації тут є лісокористування. Доцільність залучення лісів у господарський обіг рекреаційної індустрії обумовлена визначенням учених про те, що "подекуди рекреаційні та санітарно-оздоровчі функції лісів для суспільства набагато цінніші, ніж матеріали з них, а економічна оцінка лісів в зоні інтенсивної рекреації може в десятки разів перевищувати вартість вирощеної у них деревини" [107, с.47]. Тому потрібні сучасні погляди на роль лісів не лише як на джерело деревини та лісової продукції, але й як найвагоміший захисний та природоохоронний чинник, найменш антропогенно змінений природний комплекс [78, с.25], який може бути використаний для потреб відновлення духовних та фізичних сил людини шляхом розвитку оздоровчої, пізнавальної та спортивної рекреації. Більше того, ураховуючи, що в Карпатському макрорегіоні зосереджено понад 50% мисливських угідь країни, необхідно розвивати мисливство як вид відпочинку та напрям відновлення й охорони фауністичних та лісових ресурсів.

Таблиця 2.4

Флористичні ресурси та мисливські угіддя Карпатського макрорегіону за станом на 01.01.2014 року *

Область, регіон	Загальна кількість видів флори на території регіону, од.	Вкриті лісовою рослинністю землі, тис. га	Оптимальна лісистість, тис. га	Надані в користування лісові угіддя для ведення мисливського господарства, тис. га
Закарпатська	2027	652,9	704,00	1085,30
Івано-Франківська	1500	576,7	667,20	989,00
Львівська	1650	626,4	654,90	1771,13
Чернівецька	1600	237,8	267,17	634,80
Карпатський макрорегіон	3171	2093,8	2293,27	4480,23
Україна	4100	9490,9	12072,56	8743,80

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного агентства лісових ресурсів України.

Про потребу відтворення лісових ресурсів свідчать, зокрема, офіційні показники оптимальної лісистості для досліджених територій (див. табл. 2.4), згідно з якими доступними для заліснення в макрорегіоні нині залишаються щонайменше 199 тис. гектарів.

Значну частину рекреаційного потенціалу макрорегіону становлять також кліматичні, фауністичні, орографічні, спелеологічні та інші природні складові.

Що стосується кліматичних ресурсів, то їх рекреаційна оцінка в Україні носить недосконалий та дещо суперечливий характер.

Нині особливою увагою користуються результати оцінки природно-рекреаційного потенціалу, здійсненої О.О. Бейдиком [3, с.295], на яких базуються, зокрема, дослідження таких відомих науковців у сфері економіки рекреаційного природокористування, як З.В. Герасимчук [24] і Л.Ю. Матвійчук [122].

О.О. Бейдик здійснив максимально повну оцінку спелеологічних, гідрологічних, флористичних, фауністичних та інших природних рекреаційних ресурсів у розрізі областей України. Проте, оцінка кліматичних ресурсів регіонів, на нашу думку, виконана на базі надто узагальнених критеріїв (за п'ятибальною шкалою), а саме: середня температура липня в регіоні (найвища – 5 балів, найнижча – 1); тривалість періоду з температурою понад $+10^{\circ}$ (найдовша – 5, найкоротша – 1); річна кількість опадів (найменша – 5, найбільша – 1 бал).

У результаті такої оцінки Карпатський макрорегіон у середньому отримує 1,75 бала за рівнем сприятливості кліматичних умов для організації відпочинку (Закарпатська – 3, Івано-Франківська – 2, Львівська – 1, Чернівецька – 1), що, на нашу думку, є дещо суперечливим: по-перше, не враховані умови для організації зимової рекреації; по-друге, велика кількість опадів взимку у вигляді снігу лише поліпшують рекреаційні умови; по-третє, для багатьох, специфічних для Карпатського макрорегіону, видів спортивної та пізнавальної рекреації не є обов'язковими високі температури.

Аналіз відповідної методики оцінки кліматичних рекреаційних ресурсів вказує на те, що вона є узагальненою та більшою мірою орієнтована на літній відпочинок, через що ми вважаємо її дещо недосконалою. Передусім це стосується температурного режиму. Такий підхід, на наше переконання, не достатньо сприяє об'єктивній оцінці кліматичних умов України виходячи з їх значної диференціації та відмінності напрямів рекреаційного освоєння окремих її регіонів.

На основі розробок П. Царфіса, І. Кондора та Б. Айзенштата науковцями визначені основні параметри оптимальних кліматичних умов для рекреаційних цілей, згідно з якими, показники сприятливої середньодобової температури повітря в літній період коливаються від 15 до 20 °С, а в зимовий період від 0 до мінус 25 °С. [187, с.259]. Базуючись на такій методиці, період із найсприятливішим для літньої рекреації температурним режимом у гірських районах Карпат становить лише 50 днів, що, на наш погляд не є достовірним, оскільки така літня температура розрахована насамперед для пасивних видів відпочинку. Більше того, у цих районах, відповідно до досліджень Н.І. Данилової, сприятливий для зимової рекреації період становить 120-140 днів, що певною мірою не відповідає показникам наведеної вище методики оцінки кліматичних ресурсів.

Одночасно ми поділяємо думку І.М. Школа та О.П. Корольчук про те, що використання природно-кліматичних рекреаційно-туристичних ресурсів зумовлюється специфікою їх функціонального призначення, яка визначає пріоритетний профіль рекреаційного освоєння окремих територій, районів та місцевостей [196, с.27]. Іншими словами, напрями рекреаційного освоєння значною мірою впливають на систему визначення потенціалу кліматичних ресурсів окремого регіону.

Ураховуючи викладене, на увагу заслуговує методика оцінки природних умов для рекреаційної діяльності Н.І. Данилової [39], що базується на критеріях ступенів комфортності, згідно з якими, типи погодних умов розподілені на комфортні, субкомфортні (жаркі і прохолодні) та дискомфортні (грози, вітри силою більше ніж 6 м/с, зливи понад 3 мм за світловий день або заметілі тощо).

Комфортна погода вважається сприятливою для всіх видів рекреації – оздоровчої, спортивної, пізнавальної. При цьому слід зазначити, що відповідно до методу ефективних температур зона комфорту для активних рекреантів перебуває у межах 12-16°C [142, с.79]." Іншими словами, межі сприятливих температур коливаються залежно від видів відпочинку і туризму. Для Карпатського макрорегіону, ураховуючи наявність різноманіття видів рекреаційної діяльності, допустимі відхилення від загальноприйнятих норм (в основному на пострадянському просторі) сприятливості кліматичних умов, передусім температурного режиму в рекреації.

Для обґрунтування потреби диференціації критеріїв оцінки кліматичних рекреаційних ресурсів різних регіонів України

проаналізуємо й оцінимо напрями рекреаційного освоєння окремих її територій за певного температурного режиму. Зазначимо, що середньодобова температура 10°C (денна, вочевидь, є вищою) у приморських регіонах та підвищена вологість практично унеможливають рекреаційну діяльність. Свідченням цього є вимоги щодо організації домінуючих на цих територіях видів оздоровлення та відпочинку (геліотерапія, купання тощо).

У той же час у Карпатських регіонах із помірною вологістю повітря та значно різним природно-рекреаційним потенціалом температура від 10 до 15°C є більш сприятливим для рекреації, передусім для спортивних видів відпочинку, збору грибів восени, пізнавальної рекреації по маршрутах Карпатських гір тощо. Таким чином, виникає потреба в якісно новій градації температурного режиму, яку ми і пропонуємо (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Природно-рекреаційні кліматичні ресурси на базі температурного режиму Карпатського макрорегіону*

Області, регіон	Середня тривалість періодів (днів) із комфортною та субкомфортною для рекреації середньою добовою температурою повітря			
	15°C і вище	10°C і вище та нижче 15°C	0°C і нижче	Разом
Закарпатська	126	58	78	262
Івано-Франківська	104	67	88	259
Львівська	102	67	85	254
Чернівецька	117	58	86	261
Карпатський макрорегіон	112,25	62,5	84,25	259
Україна	117	58	-	175

* Джерело: дані Державної гідрометеорологічної служби України. Морозна температура повітря в наведеній оцінці не врахована як комфортна або субкомфортна для рекреації в цілому по Україні. Для визначення цих даних доцільно здійснити відповідну оцінку кліматичних ресурсів з урахуванням рекреаційної специфіки кожного регіону України та вивести інтегральний показник.

Нами враховано те, що в існуючих направах оцінки рекреаційних кліматичних ресурсів інтегральна оцінка кліматичних показників (температурний режим, відносна вологість повітря, кількість опадів, режим вітру тощо) здебільшого ототожнюється (відповідає) з оцінкою температурного режиму, тобто домінуючими залишаються показники температури повітря.

Запровадження саме такої оцінки кліматичних рекреаційних ресурсів слугуватиме конструктивним чинником у системі оцінки

природних рекреаційних ресурсів дослідженого макрорегіону, що сприятиме розширенню рекреаційного потенціалу як складової його відтворення. Якісно новий підхід до класифікації природних умов здатний змінити рекреаційні характеристики макрорегіону, покращуючи імідж на ринку туристично-рекреаційного продукту.

В остаточному підсумку можна стверджувати, що реалізація зазначеного є підставою для диверсифікації видів рекреаційної діяльності на карпатській території, деконцентрації рекреаційного навантаження на природні об'єкти в часі шляхом збільшення літнього рекреаційного сезону, збалансованого розподілу відпочиваючих між рекреаційними центрами країни в літній період тощо.

Важлива роль у розвитку рекреації належить орографічним ресурсам, які потребують об'єктивної рекреаційної оцінки. Нині вона носить здебільшого кількісний характер. Зокрема, у працях О.О. Бейдика в оцінці орографічних компонент урахувано переважно кількість височин та площі їх протяжності. При цьому, з погляду рекреаційної привабливості, на наше переконання, суттєвим залишається їх висота над рівнем моря, оскільки рекреаційні властивості рельєфних височин не можуть бути оцінені однаково височини в 500 м і 2000 м над рівнем моря. Тобто для Карпатського макрорегіону слід ураховувати не лише площу гірської мережі, але й унікальні для країни вершини, серед яких знаходяться єдині в країні шість, висота котрих перевищує 2 000 м та які формують рельєфну специфіку території. Це дасть можливість підвищити орографічну оцінку Карпатських областей у національному масштабі.

Потреба в урахуванні територіальної специфіки природних складових рекреації в системі їх оцінки стосується й інших компонент природно-ресурсного потенціалу на базі кількісних та якісних параметрів.

Про значущість природно-ресурсного потенціалу та наявність сприятливих для рекреації умов свідчить також порівняно високий рівень природних заповідних територій (ПЗФ) у Карпатському макрорегіоні та значна частка (у національному розрізі) земель рекреаційного призначення, а саме 40 % (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Природно-заповідний фонд та землі рекреаційного призначення в
Карпатському макрорегіоні за станом на 01.01.2014 року ***

Область, регіон	Кількість об'єктів ПЗФ, усього, од.	Загальна площа ПЗФ у межах області, тис. га	Частка заповідання, %	Загальна площа земель рекреаційного призначення, тис. га
Закарпатська	453	171,4	13,4	0,7
Івано-Франківська	509	217,8	15,7	12,4
Львівська	329	146,7	6,7	0,7
Чернівецька	331	103,6	12,8	0,4
Карпатський макрорегіон	1622	639,5	11,3	14,2
Україна	7739	3458,9	5,7	34,8

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України і Держкомзему України.

Слід зазначити, що кількісні характеристики природних рекреаційних ресурсів не завжди відповідають їх якісним властивостям. Йдеться про потребу розробки заходів щодо збереження та поліпшення природних заповідних територій, які можна використовувати для розвитку рекреації. Передусім це стосується: зменшення забруднення атмосферного повітря, водних джерел, ґрунтів промисловими та господарськими відходами, мінеральними добривами; демографічного та рекреаційного навантаження на природні об'єкти. Зазначені чинники деструктивно впливають на природно-ресурсну базу рекреації та на темпи розвитку рекреаційної індустрії.

Для досягнення цих результатів необхідно розробити концептуальні основи соціо-екологоорієнтованого використання рекреаційних ресурсів. Екологічний імператив має бути домінуючим у цій концепції, оскільки нинішні реалії господарювання демонструють обмеженість природних ресурсів і асиміляційного потенціалу природи, що обумовлює необхідність визначення меж, в яких біосфера ще здатна витримувати антропогенні навантаження [116, с.26].

Слід зазначити, що в Карпатському макрорегіоні гостро потребує вирішення завдання, пов'язаного із зростанням забрудненості атмосферного повітря (рис. 2.1), зокрема в Івано-Франківській області, де, за даними Міністерства екології та природних ресурсів України, загальний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами в розрахунку на 1 км² за останні 15 років вдвічі перевищує середній показник по країні (рис. 2.2).

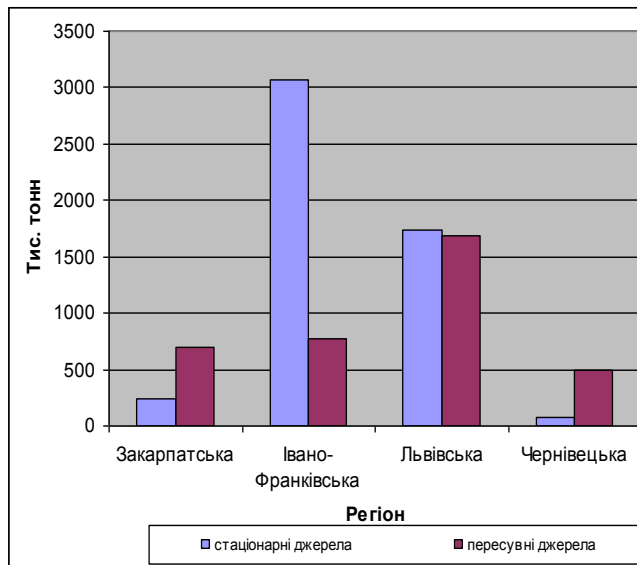

Рис.2.1. Загальний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (ВЗРАП) за період 2000-2013 років (розроблено автором)*

Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України.

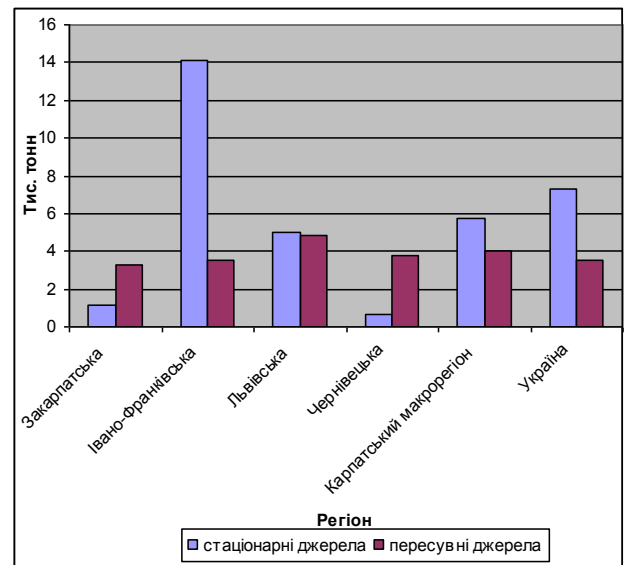

Рис.2.2. Середньорічний обсяг ВЗРАП у розрахунку на 1 км² за період 2000-2013 років (розроблено автором)*

Найбільшими забруднювачами повітря в макрорегіоні є Бурштинська ТЕС, УМГ "Прикарпаттрансгаз", ПАТ "Івано-Франківськцемент", НГВУ "Надвірнанафтогаз", ГПУ "Львівгазвидобування" та інші.

Незадовільна якість атмосферного повітря значно погіршує умови організації діяльності з оздоровлення та відпочинку як у макрорегіоні, так і на прилеглих до нього територіях. Зменшення забрудненості, зокрема шкідливих викидів в атмосферу, є однією з важливих передумов поліпшення відтворення компонент природно-рекреаційного потенціалу.

На територіях макрорегіону надмірного забруднення та засміченості зазнають поверхневі та підземні води. Зокрема, у Львівській області за останні 3 роки середньорічний показник скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти в розрахунку на 1 км² у 1,5 рази перевищує відповідний показник по країні. При цьому середньорічний показник скидання забруднюючих речовин з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання більше ніж у 7 разів перевищує аналогічний національний показник. Найбільшими забруднювачами поверхневих

водних об'єктів є ЛМКП "Львівводоканал", КП "Червоноградводоканал", КП "Стрийводоканал".

В Івано-Франківській області особливу загрозу становить хімічне забруднення вод, передусім Калуського промислового вузла. Особливо гострим залишається питання захоронення та утилізації гексахлорбензолу на ДП «Калійний завод» ВАТ «Оріана». Показники вмісту цієї отрути в навколишніх водах на порядок більші порівняно зі встановленими нормативами. Значна її кількість при високій температурі потрапляє у повітря через хімічні випари. Надзвичайно небезпечними є Калуш-Галинське родовище калійних солей та Домбровський кар'єр неподалік міста Калуш. Непродумані дії у процесі експлуатації спричинили низку екологічних проблем, найгостріша серед яких – засолення річкової системи та водоносного горизонту шахтними розсолами, а також загроза підтоплення, що призведе до значного хімічного забруднення водяних потоків.

На Домбровському кар'єрі утворився відстійник для небезпечних токсичних речовин. Складність полягає в тому, що неукріплена дамба може спричинити екологічну катастрофу, унаслідок якої до Дністра потраплять близько 2 млн. м³ трутохімікатів. Таким чином постраждають не лише прилеглі території, а й інші віддалені регіони, насамперед Молдова (особливо м. Кишинів) та частина Одеської області можуть залишитись без питної води [57].

Несприятлива екологія транскордонного характеру на Прикарпатті не лише унеможлиблює організацію рекреаційної діяльності на прилеглих до небезпечних об'єктів територіях, а й створює загрозу для їх природно-рекреаційного потенціалу та значно погіршує імідж Карпатського макрорегіону на міжнародному ринку рекреаційних продуктів.

На екологічний стан поверхневих і підземних вод макрорегіону впливають різноманітні фактори: забруднення ґрунтів, атмосфери, зміна ландшафтної структури і техногенне навантаження території.

Якісні властивості вод, які можна використовувати в цілях оздоровлення та відпочинку, значною мірою залежать від рівня їх забруднення мінеральними добривами. Згідно з офіційними даними Міністерства екології та природних ресурсів України, річний обсяг внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур на 1 км² посівної площі в середньому по макрорегіону в 1,5 разу більший, ніж в Україні, а у Львівській області – у 2 рази.

Означене негативно впливає на можливості становлення рекреаційного господарства, оскільки порушує встановлені харчові вимоги. Зазначимо, що у світі все більшої актуальності набуває питання забезпечення рекреантів харчовою продукцією від екологічного землеробства, по-перше. По-друге, екологічне землеробство є цінним ресурсом для еко- та агротуризму. По-третє, мінеральні добрива є небезпечним та не завжди передбачуваним джерелом хімічного забруднення джерел питної води, ставків, річок, які використовуються, зокрема, у рекреаційних цілях. Випари хімічних добрив забруднюють також атмосферне повітря, яке під впливом вітру заноситься на непередбачувані території й спричиняє негативний вплив на здоров'я рекреантів і місцевого населення. Ці чинники належать до соціальної складової раціонального використання та поліпшення природно-рекреаційного потенціалу територій.

Одним із основних соціальних показників, який вказує на доцільність організації рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні, є зростання захворюваності населення, а також його старіння, урбанізація, міграція, безробіття тощо, котрі формують демографічну ситуацію.

Дослідження свідчать, що демографічний стан території істотно впливає на умови відтворення природно-рекреаційного потенціалу. Це стосується, по-перше, участі корінного населення в системі захисту природного багатства. Йдеться про жителів гір, які мають багаторічний досвід спілкування з природою та притаманними лише для гір природними явищами. У менталітеті місцевих жителів природно закладено прагнення захищати свою територію. Лише вони можуть правильно використати природні рекреаційні ресурси, а також скоординувати комерційні проекти інвесторів у бік раціоналізації рекреаційного природокористування. По-друге, досвід та знання історичної ретроспективи корінних селян є цінним організаційно-інституційним ресурсом у процесі відновлення втрачених, зруйнованих природних складових рекреаційного потенціалу. По-третє, зменшення щільності населення призведе до негативного демографічного навантаження на природні об'єкти, придатні для оздоровлення та відпочинку. Ураховуючи тенденції збільшення кількості населення планети, підвищення попиту на рекреаційний продукт у світі, недостатня заселеність Карпатського макрорегіону пов'язана з низкою загроз у зв'язку з використанням наявного тут

природно-рекреаційного потенціалу. Йдеться про гіпотетичність, яка стосується інвесторів, недостатньо зацікавлених у збереженні та охороні досліджених ресурсів; надмірну комерціалізацію рекреаційної сфери, загрозу використання її не в рекреаційних (у промислових, лісопереробних та інших) цілях. По-четверте, зменшення кількості місцевого населення певним чином свідчить про незадовільну соціально-економічну ситуацію, яку можна покращити за рахунок розвитку рекреаційної сфери. Зокрема, значне зростання захворюваності населення за останній період в Івано-Франківській та Львівській областях вчені нині пов'язують із наявністю тут екологічно небезпечних підприємств і шкідливих виробництв. Поліпшення демографії сприятиме розвитку на цих територіях рекреаційної індустрії та забезпечуватиме оздоровлення населення, відтворення природних складових ресурсного забезпечення рекреаційної сфери, розвиток альтернативних напрямів природокористування, адже "на початку XXI століття Україна все ще посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання природних ресурсів на одиницю ВВП" [130, с. 200].

Відтак, ми розглядаємо зростання кількості місцевого населення як стимулюючий чинник щодо збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів. Слід зазначити, що в макрорегіоні темпи скорочення населення зменшують економічні досягнення, що є підставою стверджувати про порівняно низький рівень життя місцевих жителів. За роки незалежності в макрорегіоні значно збільшилася міграція населення.

На темпи міграції та розвиток рекреаційної сфери значною мірою впливає те, що "більшість сільського населення була і залишається зайнятою у сільському господарстві, незважаючи на низьку дохідність та високу трудомісткість такої діяльності в Україні" [112, с.56]. Таким чином, нині одним із найбільш актуальних завдань, що потребує розв'язання, слід вважати розвиток рекреаційної сфери замість аграрної. Завдяки цьому вдасться значно краще використовувати наявний природно-рекреаційний потенціал гірських Карпат, а також покращити демографічну ситуацію місцевих жителів, а також підвищити ефективність функціонування аграрного сектору, оскільки розвиток рекреації тісно корелює із сільськогосподарським виробництвом.

Про необхідність проведення заходів, спрямованих на збереження, поліпшення, відновлення та охорону природних рекреаційних ресурсів, та про доцільність розвитку туристично-рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні свідчать умови і тенденції ринку рекреаційних послуг. Передусім це стосується зростання попиту на рекреаційний продукт і його імпорт, що переконливо доводить наявна структура й динаміка туристичних потоків України загалом та досліджуваного макрорегіону зокрема, розраховані за даними Державної служби статистики України (рис. 2.3, 2.4).

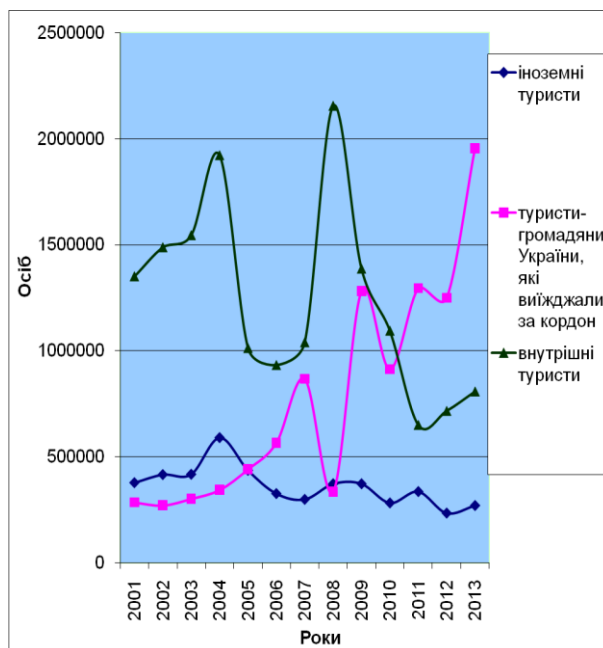

Рис.2.3. Динаміка і структура туристичних потоків в Україні

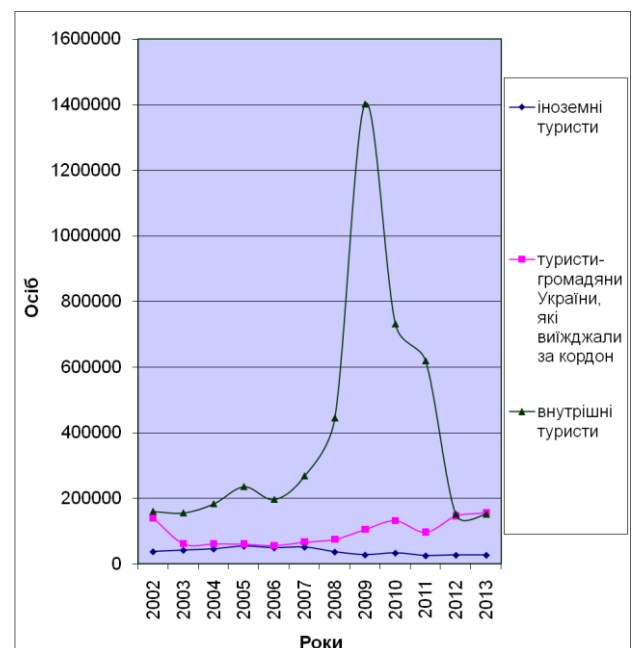

Рис.2.4. Динаміка і структура туристичних потоків в Карпатському макрорегіоні

Так, в Україні кількість громадян, які виїжджають за кордон на відпочинок з кожним роком зростає. Аналогічною є ситуація і на ринку рекреаційних послуг Карпатського макрорегіону. Як результат, за останні роки значно зменшилося кількість внутрішніх та іноземних туристів, що спричиняє економічні збитки у зовнішній торгівлі в окремих галузях рекреації. Зокрема, сальдо зовнішньої торгівлі послугами готелів та ресторанів у Карпатському регіоні за 2010–2013 роки зменшилося від 2945 до мінус 4575 тис. дол. США (рис. 2.5).

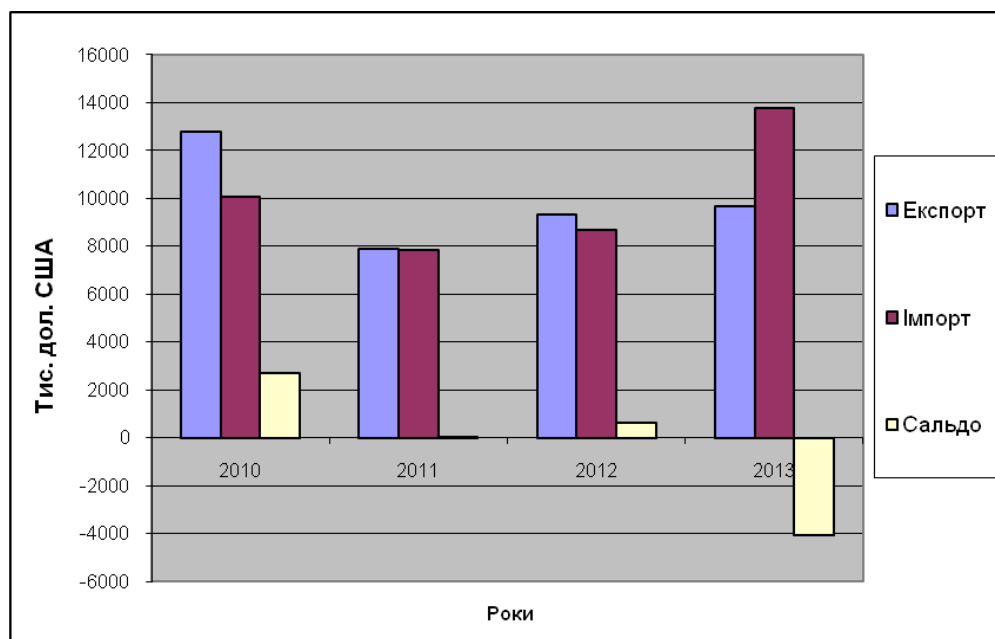

Рис. 2.5. Динаміка та структура зовнішньої торгівлі послугами готелів та ресторанів в Карпатському регіоні за 2010-2013 роки

Така динаміка потребує поліпшення якості рекреаційних послуг, забезпечення конкурентоспроможності відповідного ринку. Вирішення цих завдань певною мірою можливе шляхом раціонального використання, збереження та поліпшення природних складових рекреації (якість води і повітря, привабливість і чистота лісів, атракційність пейзажів, соціально-екологічна достатність рекреаційних територій тощо).

Розвиток рекреаційної сфери в макрорегіоні значною мірою залежить від її рекреаційної інфраструктури, котру, як і природні складові, необхідно привести у відповідність до світових стандартів і вимог (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Забезпечення регіонів санаторно-курортними та оздоровчими закладами Карпатського макрорегіону за станом на 01.01.2013 року *

Область, регіон	Разом		Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.
Закарпатська	629	12,20	20	4,20	7	0,40	1	0,10	32	1,90	569	5,60
Івано-Франківська	817	7,40	15	2,40	6	0,50	2	0,10	12	0,90	782	3,50
Львівська	864	21,70	55	16,40	8	0,40	6	0,40	32	1,40	763	3,10
Чернівецька	422	4,84	7	1,02	1	0,05	0	0,00	4	0,35	410	3,42
Карпатський макрорегіон	2732	46,14	97	24,02	22	1,35	9	0,60	80	4,55	2524	15,62
Україна	8039	576,00	508	141,00	224	19,00	280	59,00	1947	216,00	5080	141,00

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Досліджені вище багатокomпонентні складові аналізу природно-ресурсного рекреаційного потенціалу територій на базі запропонованої нами схеми (див. дод. А) є своєрідною підготовчою базою розробки цілісної моделі оцінки умов розвитку рекреаційної сфери та потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів.

Умови розвитку рекреаційної індустрії та її природно-ресурсний потенціал, чинники впливу сфер відпочинку на соціум, навколишнє середовище та територіальне зростання оцінюються у працях О. Бейдика, М. Бутка, В. Мацоли, З. Герасимчук, М. Глядіної, С. Дорогунцова, В. Кравціва, М. Гарбеля, Л. Багрової, Л. Гринів та інших.

Методологія та методика оцінки природних ресурсів все частіше стає предметом дослідження в сучасній науці. Вперше допустимість таких оцінок обґрунтована ще на початку 50-х років ХХ століття Г. Мюрдалем. Він зазначив, що "для усунення пристрастей в ... науках не можна запропонувати нічого, крім поради відкрито признати процес оцінювання, вводити сформульовані оцінки, ... належним чином уточнювати оцінкові посилення" [210, с. 1043.].

Проблеми розвитку та оцінки рекреаційної сфери за специфікою виникнення та методами вирішення слід вважати такими, що мають переважно регіональний характер, оскільки вони органічно і нерозривно пов'язані з територіальним розміщенням продуктивних сил країни та соціально-економічним розвитком регіонів [184, с.11]. Зокрема, це

стосується завдань збереження та поліпшення природних ресурсів у регіонах з багатим рекреаційним потенціалом.

"Розвиток рекреації в Карпатському макрорегіоні потребує проведення заходів по покращенню екології ... З цією метою доцільно будувати карту макрорегіону, а також запровадити паспортизацію земельних та лісових ресурсів, водоресурсних джерел, інших компонент, які відносяться до природно-ресурсного потенціалу" [197, с.234]. Це вказує на необхідність створення цілісної системи оцінки та моніторингу природних рекреаційних ресурсів макрорегіону.

М. Бутко, досліджуючи систему оцінки ресурсів, зазначає, що для визначення інтегрального показника рівня рекреаційного потенціалу не стільки важливий підбір великої кількості розрахункових елементів, скільки виокремлення з інформаційного масиву тих важливих показників, які несуть комплексну інформацію про рівень рекреаційного розвитку регіону [17, с. 45]. Це, зокрема, показники, що характеризують потребу і зміст процесу відтворення придатних для відпочинкової діяльності природних ресурсів. Їх система оцінки нині не є достатньо дослідженою та потребує подальших розробок.

Оцінка рекреаційних ресурсів, як зазначає В. Преображенський, є складним і не до кінця вивченим процесом. Ця складність зумовлена багатьма чинниками, серед яких – відсутність чітко розроблених методик, рівень забезпеченості інформацією про якість і кількість рекреаційних ресурсів, „невидимість” ефекту використання ресурсів, суб’єктивність оцінок тощо [102, с.154]. Багатокомпонентність природно-рекреаційного потенціалу часто створює різнопланність і безсистемність у системі вибору критеріїв оцінки.

Згідно із дослідженнями домінуючою нині є економічна оцінка. Зокрема, І.М. Петренко зосереджує увагу на вартісній оцінці природних рекреаційних ресурсів і зазначає, що "сумарна економічна цінність рекреаційної території полягає в більшій або меншій економії приведених витрат на її рекреаційне освоєння і розвиток" [141, с. 7]. Такий підхід має велике значення в системі становлення реальної ціни ресурсів і визначення економічного змісту їх відтворення. Водночас це створює загрозу запуску надмірно ринково орієнтованого механізму рекреаційного освоєння територій, що призведе до "економії витрат" у процесі відтворення природних складових.

Розв'язання ключових завдань у зв'язку з покращенням процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів, як зазначає З.В. Герасимчук, стане можливим завдяки розробці адекватної моделі реалізації трансформаційних заходів. Така модель уже розроблена світовою спільнотою – це Концепція сталого розвитку, прийнята на Конференції ООН 1992 року (Ріо-92). Досягнення оптимального варіанта сталого регіонального розвитку означає, що всі складові соціо-еколого-економічної системи функціонують гармонійно, збалансовано, стабільно [25, с. 36].

Окремі вчені оцінюють рекреацію, використовуючи при цьому економіко-математичні моделі функціонування та розвитку рекреаційних систем, які можуть бути використані для аналізу та прогнозування рекреації на регіональному, державному та міжнародному рівнях [113, с. 310].

Моделювання системи оцінки природно-рекреаційного потенціалу з імплементацією засад відтворення ресурсів на основі екологічних, соціальних та економічних завдань нині недостатньо досліджене та потребує подальших розробок. Для реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів необхідна достатньо налагоджена система оцінки становлення та розвитку рекреаційного потенціалу територій, створення ефективної інформаційно-аналітичної системи, яка б дала змогу оптимально синтезувати й інтегрувати засади відтворення досліджених ресурсів у процесі їх використання.

Оцінка природно-ресурсного потенціалу та рівня його відтворення може бути підставою для висновків, які носять комплексний характер. На основі вибору раціональних форм та методів оцінки можна детально проаналізувати розвиток рекреації в ретроспективному, поточному та прогнозному аспектах, визначити стратегічні напрями рекреаційного освоєння природних складових та їх координації на базі науково обґрунтованих потреб використання та відтворення рекреаційної бази ресурсів.

Ураховуючи викладене вище та використовуючи математичний інструментарій, побудуємо модель оцінки основних показників, які вказують на потребу відтворення природних складових рекреації. Основною функцією моделі є встановлення взаємозв'язку між домінуючими сферами територіального розвитку і сталим рекреаційним природокористуванням. Алгоритм оцінки розроблено на базі чотирьох блоків показників. Перший – побудований на

природничих показниках та представляє кількісну оцінку рекреаційного потенціалу територій, адже саме наявність ресурсів указує на потребу їх збереження й охорони.

Другий блок – це екологічні показники, які визначають якісну оцінку природно-рекреаційної бази. Це стосується актуальних завдань поліпшення умов організації рекреаційної діяльності та умов життя населення.

Третій включає соціальні показники. Саме соціальний аспект є ключовим у процесі організації відтворювального процесу природних складових рекреації, оскільки людина створює потребу дотримуватись вимог збереження ресурсів для майбутніх поколінь та покращення умов для своєї відпочинкової діяльності.

Оцінка економічних показників четвертого блоку в умовах ринкового середовища, ми вважаємо найефективнішим стимулятором організації процесу відтворення природно-рекреаційного потенціалу.

Усі чотири блоки показників об'єднанні в один алгоритм оцінки територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів (дод. Б). Алгоритм передбачає розрахунок оцінки за трьома параметрами в національному вимірі, на основі 36 показників, які розраховані на базі 155 допоміжних показників. Вибір параметрів аргументується тим, що в рамках національного розвитку оцінку регіональних показників найбільш оптимально здійснити, обравши параметр у відсотках від країни. Це сприятиме об'єктивному аналізу розподілу природно-рекреаційного потенціалу, екологічного навантаження тощо в межах України.

Разом з тим, ми поділяємо думку М. Бутка, що "складові рекреаційного потенціалу слід визначити у розрахунку на кількість наявного населення регіону, оскільки безпосереднім споживачем рекреаційного продукту є людина і вона виступає потенційним рекреантом" [17, с.45]. Більше того, розвиток і структуризація ринку рекреаційного продукту, соціальна потреба покращення рекреаційного забезпечення також тісно корелюють із кількістю населення.

У процесі дослідження доведено, що два наведені параметри недостатньо об'єктивно враховують вирішення завдань поліпшення екології. Йдеться про те, що існує потреба у визначенні концентрації рекреаційних ресурсів, рівня забрудненості, соціальної та економічної потреби в рекреації у розрахунку на одиницю площі. Саме тому

доцільно здійснити системну оцінку за трьома параметрами: у відсотках від України, у розрахунку на одну особу та один квадратний кілометр.

Алгоритм оцінки побудований таким чином, що при зростанні значення кожного вхідного показника підвищується потреба у збереженні, поліпшенні, охороні та відновленні природних рекреаційних ресурсів. Крім цього, структура алгоритму передбачає урахування специфіки Карпатського макрорегіону для окремих показників.

Перевагами запропонованої моделі є: допустиме адаптування до здійснення відповідної оцінки в міжнародному, макрорегіональному та регіональному вимірі; структура алгоритму є підготовленою базою для створення цілісного програмного забезпечення різних мов програмування; можливість використання моделі для інших регіонів та макрорегіонів України, а також інших держав з метою визначення порогових значень для порівняння національних показників.

На основі запропонованої економіко-математичної моделі виконано комплексну оцінку територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону. У результаті оцінки отримано інтегральні показники по чотирьох блоках (територіальному, екологічному, соціальному та економічному) за трьома названими вище параметрами (дод. В1, В2, В3). Вихідні дані для проведення оцінки розраховані на основі [3; 12; 41; 42; 43; 44; 45; 103; 108; 119; 123; 139; 167] та інших офіційних джерел. Усі розрахунки згідно з алгоритмом виконані із застосуванням ЕОМ та прикладного програмного забезпечення Statistica 6.0, MS Access та Excel.

У результаті кількісної оцінки встановлено, що значна частина природно-рекреаційного потенціалу України зосереджена в Карпатському макрорегіоні – майже 25% за показниками, що враховують специфіку досліджених територій (див. дод. Б1). Запропонований нами підхід до проведення кількісної оцінки ресурсів можна використовувати для розробки багаторівневої системи їх оцінювання в національному вимірі (враховуючи те, що нині переважають узагальнені для всієї країни критерії оцінки природних компонент рекреаційного потенціалу). Йдеться про формування рейтингу регіонів щодо забезпеченості природно-рекреаційними ресурсами залежно від специфіки рекреаційної індустрії. Означене сприятиме реструктуризації напрямів рекреаційного

природокористування та диверсифікації послуг оздоровлення й відпочинку, а також може мати позитивний вплив на процес раціонального використання природних складових та оптимального розподілу рекреаційного навантаження.

Потребу поліпшення та охорони ресурсів, які досліджуються визначають також екологічні показники макрорегіону, передусім збільшення лісових площ, зменшення забрудненості вод та атмосферного повітря. Згідно з розрахунками екологічний стан ресурсів на карпатських територіях оцінюється як кращий порівняно з національним. З наведених даних можна визначити, що найбільший вплив на вирішення соціальних потреб має використання та відновлення природних компонент, зокрема це стосується міграції населення, приросту захворювання та безробіття, які значно перевищують відповідні показники в середньому по країні.

Більше ніж у 2 рази вищою є бальна оцінка економічної потреби раціоналізації рекреаційного природокористування. На це вказує, з одного боку, наявність і можливість розширення рекреаційної інфраструктури, з іншого – платоспроможність місцевого населення та попит на рекреаційний продукт, про що свідчить значна перевага його імпорту в макрорегіоні.

Комплексним аналізом основних показників територіального розвитку виявлено, що області Карпатського макрорегіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька) значно різняться за рівнем ресурсного забезпечення та потребою збереження й охорони природних рекреаційних ресурсів.

У макрорегіоні переважають ресурсна, соціальна та економічна потреби використання природно-рекреаційного потенціалу, які є значно вищими, ніж у середньому по Україні. Відносно не високий показник екологічної потреби свідчить про сприятливі умови для організації відпочинку на досліджених територіях. Водночас окремі екологічні показники такі, як забруднення повітря стаціонарними джерелами в Івано-Франківській області, вод із перевищенням допустимих норм у Львівській створюють загрози надмірного забруднення карпатських територій (дод. Д1, Д2, Д3).

На базі наведеної системи оцінки можливо встановити взаємозв'язок та визначити оптимальний індекс кореляції між окремими її компонентами (блоками), що є предметом подальших досліджень на основі запропонованих розробок.

2.2 Аналіз екологічних та економічних умов розвитку рекреаційної сфери

Дослідження основних засад, які визначають потребу відтворення природних рекреаційних ресурсів, є лише підготовчим етапом в організаційній системі аналізованого процесу. Нині, в умовах ринкових трансформацій, соціальної та політичної нестабільності потребують аналізу напрями та ефективність реалізації заходів відтворення. На нашу думку, кожна спроба дати об'єктивну оцінку діючим програмам та планам зі збереження, поліпшення, охорони та відновлення природно-рекреаційного потенціалу може сприяти побудові та імплементації стратегії ресурсозбереження.

З огляду на зазначене, проаналізуємо діючі програми та проекти, що стосуються механізму відтворення ресурсів у Карпатському макрорегіоні за трьома етапами (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Система аналізу ефективності заходів щодо відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону

Зокрема, виконаємо аналіз основних програм та планів, які охоплюють регіональний, національний і транскордонний рівні; оцінку нинішнього та перспективного фінансового забезпечення процесу відтворення; аналіз основних результатів збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних складових рекреації.

Для визначення рівня ефективності організації та реалізації процесу відтворення природного рекреаційного потенціалу, а також перспективних напрямів його вдосконалення суттєвим, на наше переконання, є дослідження потреб розвитку рекреаційної сфери на регіональному рівні. З цією метою нами здійснено аналіз Стратегії розвитку областей Карпатського макрорегіону до 2020 року [161; 178; 180; 182].

Як свідчать отримані результати рекреаційний напрям економічного розвитку слід вважати пріоритетним, стратегічним. Іншими словами, перспектива економічного та соціального піднесення макрорегіону стане можливою та завершеною за рахунок розширення сфери оздоровлення та відпочинку. Така перспектива обґрунтовується тим, що "Івано-Франківщина, а також весь макрорегіон є частиною унікальної Карпатської лісогірської геоекосистеми, яка має важливе рекреаційне значення не тільки для України, але й усього Європейського континенту" [178]. Це свідчить про домінуючу роль рекреації у процесі господарського освоєння території. Разом з тим, рекреаційна сфера надалі не є пріоритетною в системі регіонального розвитку. Більше того, недостатньо захищеною залишається її природно-ресурсна база.

Зазначимо, що збереження, поліпшення, відновлення та охорона природно-рекреаційного потенціалу в макрорегіоні нині є складовими загальнодержавних природоохоронних програм. Аналізуючи основні напрями державної та регіональної політики у сфері раціонального використання та охорони природних складових на увагу заслуговують передусім регіональні програми, оскільки територіальний аспект є фундаментальним в системі формування завдань та їх реалізації. Регіональні програми, зокрема ті, що стосуються охорони та відновлення природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні, як правило, інтегровані до національних. В аналітичних цілях програми, плани та заходи поділено нами на організаційні, прикладні та контролюючі.

До організаційних належать заходи щодо розширення площ і встановлення меж об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), екологічної мережі, а також земель рекреаційного призначення та рекреаційних зон, тобто ті, які дають змогу змінити режим використання та охорони природного потенціалу.

Умови відтворення природних рекреаційних ресурсів у межах заповідних територій регулюються програмами їх розвитку. Згідно з вимогами чинного законодавства, у рекреаційних цілях, за умови певних режимних обмежень, в Україні може використовуватись близько 6,8 тис. територій та об'єктів ПЗФ площею близько 2500 тис. га, що становить майже 80% площі природно-заповідного фонду (крім природних заповідників, заповідних зон національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків та заповідних урочищ) [104]. Ураховуючи позитивну динаміку приросту заповідних територій у Карпатському макрорегіоні (табл. 2.8), важливими є напрями їх рекреаційного освоєння.

Таблиця 2.8

**Динаміка збільшення площ природно-заповідного фонду
Карпатського макрорегіону за станом на початку року, тис. га ***

Область, регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Закарпатська	159,60	159,60	159,60	159,60	172,15	171,42	176,75
Івано- Франківська	195,63	195,63	195,94	195,94	218,82	218,82	218,82
Львівська	113,40	113,40	132,51	132,56	132,85	146,75	146,78
Чернівецька	85,81	85,81	85,81	85,80	101,15	103,60	103,60
Карпатський макрорегіон	554,45	554,46	573,87	573,90	624,98	640,59	645,95
Україна	2771,60	2854,00	2989,96	3041,50	3268,00	3458,90	3567,10

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України.

З'ясовано, що нині заповідні земельні площі загальнодержавного та місцевого значення, в Карпатському макрорегіоні достатньо часто використовуються для розвитку рекреації. Однак власне організація цього процесу для потреб рекреаційної індустрії часто носить нерегламентований, неконтрольований, незаконний характер. Це стосується насамперед ПЗФ тих територій, для управління якими не створюються спеціальні адміністрації, а також розташованих в курортних місцевостях. Відсутність необхідної проектної документації для

багатофункціональних об'єктів ПЗФ і, відповідно, обґрунтованого й затвердженого розподілу їх територій на функціональні зони та обґрунтованих проектів розвитку рекреаційної діяльності перешкоджає становленню на цих землях як природоохоронних, так і рекреаційних установ [129, с.139]. Одночасно потреба в розвитку рекреації на цих територіях обґрунтована перспективами фінансового забезпечення природоохоронних програм за рахунок рекреаційної діяльності, а також в інших перевагах функціонування об'єктів ПЗФ крізь призму забезпечення соціальних та економічних потреб.

Організація природоохоронних заходів, які певною мірою стосуються рекреаційної сфери, здійснюється також на основі програм розширення територій екологічної мережі України та Всеєвропейської екомережі. Про перспективи розвитку національної екомережі свіжчить те, що "займаючи менше 6% площі Європи, Україна є місцем, де зосереджено приблизно 35% її біорізноманіття, вона має значний потенціал щодо його збереження та відновлення, тому її можна розглядати як один з потужних резервантів для відновлення біорізноманіття всієї Європи" [130, с. 56].

У Карпатському макрореґіоні, незважаючи на високу частину заповідного фонду, нині зосереджено лише 10 % площ екомережі країни (табл. 2.9). У в складі екомережі 2011 року курортні,

Таблиця 2.9

Динаміка збільшення площ екомережі та окремих її елементів у Карпатському макрореґіоні *

Область, регіон	Загальна площа екомережі, тис. га			Площа курортних та лікувально-оздоровчих території у складі елементів екомережі			Площа рекреаційних території у складі елементів екомережі		
	за станом на 01.01.2006	за станом на 01.01.2013	приріст за 2006-2013 рр.	за станом на 01.01.2006	за станом на 01.01.2013	приріст за 2006-2013 рр.	за станом на 01.01.2006	за станом на 01.01.2013	приріст за 2006-2013 рр.
Закарпатська	960,3	984,6	24,2	0,2	0,3	0,1	0,5	0,8	0,3
Івано-Франківська	932,1	947,4	15,3	0,2	0,1	-0,1	11,5	11,5	0,0
Львівська	113,4	148,5	35,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Чернівецька	85,2	103,6	18,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Карпатський макрореґіон	2091	2184,1	93	0,4	0,4	0	12	12,3	0,3
Україна	17426,6	23051,1	5624,5	13,9	22,4	701,3	22,4	37,6	15,2

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України.

лікувально-оздоровчі території й (окремо) рекреаційні землі становили лише 0,04 і 0,84% відповідно. Збільшення цих часток, на наше переконання, зможе покращити використання та охорону природних рекреаційних ресурсів у складі означених земель. Це пояснюється тим, що до основних завдань розвитку екомережі належить "поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду" [60]. Як зазначає О.Г. Топчієв, формування екологічних мереж – це новий напрям обґрунтування концепцій і програм сталого соціально-економічно-екологічного розвитку. На його думку, елементи екологічної мережі виконують функцію природних каркасів екологічної безпеки регіонів.

Процес використання природних рекреаційних ресурсів та їх охорона в межах територій ПЗФ, екомережі та інших земель потребує урахування їх рекреаційних властивостей. Саме вони є індикатором прийняття рішень щодо залучення в господарський обіг. Вирішенню цього завдання можуть сприяти програми розширення площ земель рекреаційного призначення, оскільки в межах таких земель забезпечується індивідуальний підхід до розвитку рекреації як окремої сфери.

Поліпшення умов збереження та відновлення природно-рекреаційного потенціалу досліджуваної території певною мірою забезпечується також виконанням Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року. Згідно з цим документом, основними завданнями національної екологічної політики щодо розвитку рекреації і туризму є: посилення природоохоронної діяльності на рекреаційних територіях; збалансоване використання рекреаційних ресурсів; оптимізація мережі рекреаційних закладів та управління потоками рекреантів; захист найбільш цінних рекреаційних територій від різних форм відчуження; підтримка розвитку екозбалансованих форм туризму (екотуризм, сільський туризм) [179].

Ці та інші організаційні заходи щодо відтворення природних рекреаційних ресурсів передбачають розробку та реалізацію комплексу прикладних програм. Вони спрямовуватимуться на

виконання та вдосконалення режиму спеціального і загального рекреаційного природокористування, у тому числі заходів з очищення водних ресурсів, утилізації відходів, зменшення шкідливих викидів в атмосферу, захисту рекреаційних територій та об'єктів від затоплення тощо.

В нинішніх умовах недостатності виконання організаційних і прикладних програм вагомим напрямом діяльності управлінських структур залишається контроль за дотриманням вимог збереження, покращення й охорони природно-рекреаційного потенціалу досліджуваної території. Це пояснюється тим, що результати такого контролю можуть бути базисом проведення об'єктивної (реальної) оцінки результатів використання ресурсів та формувати завдання, спрямоване на їх поліпшення, збереження та відновлення у перспективі. В Україні основними інструментами контролю, які певною мірою контролюють рівень (якість) відтворення природних рекреаційних ресурсів, є система екомоніторингу довкілля, ведення кадастрів природних складових рекреації, державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства та інші.

Особливо дієвим інструментом контролю є екомоніторинг, який на території Карпатського макрорегіону не набув належного поширення. Зокрема, це моніторинг підземних вод, ґрунтів та стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Основні показники проведення моніторингу довкілля у
Карпатському макрорегіоні 2013 року ***

Область, регіон	Кількість точок спостереження за напрямом, одиниць:						
	атмосферне повітря	стаціонарні джерела викидів в атмосферне повітря	поверхневі води	джерела скидів зворотних вод у поверхневі води	підземні води	джерела скидів зворотних вод у глибокі підземні водоносні горизонти	ґрунти
Закарпатська	56	35	135	75	95	0	365
Івано- Франківська	104	31	181	30	40	0	375
Львівська	54	10	104	105	-	0	23
Чернівецька	8	-	65	46	35	0	291
Карпатський макрорегіон	222	76	485	256	170	0	1054
Україна	1618	7892	4759	1285	13189 3	67	33674

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України (екопаспорти регіонів за 2013 рік).

Пріоритетами функціонування системи екологічного моніторингу слід вважати передусім захист життєво важливих екологічних інтересів людини і суспільства, збереження природних екосистем, відвернення кризових змін екологічного стану довкілля і запобігання надзвичайним екологічним ситуаціям [147]. Одним із головних показників ефективності управління екологічним моніторингом є своєчасна та адекватна реакція суб'єкта управління на зміни в навколишньому середовищі. Це можливо лише за наявності достатньо ефективної системи оперативного спостереження й отримання необхідної первинної інформації для прийняття управлінських рішень [160, с. 368].

Слід зазначити, що нині в Україні система спостережень за станом природних ресурсів, зокрема рекреаційним потенціалом, не набула належного розвитку. Це підтверджують результати екологічного моніторингу, в яких кількісні та якісні характеристики рекреаційних компонент природно-ресурсної бази досліджуваного макрорегіону найчастіше визначаються на рівні загального природокористування. Донині ще не розроблена єдина система моніторингу природних рекреаційних ресурсів, яка б комплексно контролювала якість рекреаційних властивостей поверхневих та підземних вод, атмосферного повітря, лісових ресурсів, їх придатність для організації оздоровчої та відпочинкової діяльності. Як результат, допустимі норми забруднення довкілля для помірно безпечної життєдіяльності людини, зокрема в Україні, не завжди відповідають належним рекреаційним вимогам. Йдеться про потребу формування окремої якісно нової системи спостережень (екомоніторингу) за кількісно-якісними складовими природно-ресурсного рекреаційного потенціалу, яка б забезпечила формування нових стандартів якості природного середовища для рекреаційної діяльності; пошук новітніх, безпечних напрямів рекреаційного природокористування; поліпшення середовища існування для місцевого населення за рахунок збереження та поліпшення природних лікувально-оздоровчих якостей території.

Зазначимо, що організація обліку та систематизація даних про природний та господарський стан, економічні, географічні та фізичні особливості, правовий режим використання й охорони та інших характеристик природних рекреаційних ресурсів мають містити державні природні кадастри (дод. Е).

Разом з тим, діюча нині в Україні система обліку природних рекреаційних ресурсів не є достатньою для дієвого науково-

інформаційного забезпечення розвитку рекреаційної сфери та відтворення її природно-ресурсної бази. Вона лише фрагментарно, часто безсистемно характеризує процес їх використання, відновлення, охорони тощо. Недоліком системи є те, що інформація базується на критеріях, за допомогою яких визначаються лише основні напрями їх господарського освоєння (земельні ресурси – кількісна та якісна інформація, що стосується сільськогосподарських земель; лісові ресурси – особливості лісопереробної промисловості тощо) та недостатньо обліковуються їх рекреаційні властивості. Так, кадастр природних лікувальних ресурсів не охоплює природні складові, придатні для організації пізнавальної, спортивної та інших видів рекреації.

Складність полягає в тому, що незважаючи на очевидну економічну доцільність і гостру соціальну потребу подальшого розвитку рекреаційного комплексу, сьогодні в Україні немає повного кадастру земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не скориговані показники потреби резервних територій для розвитку курортів, рекреації і туризму навіть на близьку перспективу [187, с. 259]. Тому, на наше переконання, існує нагальна потреба створення в окремого кадастру природних рекреаційних ресурсів в якому б обліковувалися всі природні складові та їх пізнавальні, лікувально-оздоровчі, естетичні й інші рекреаційні властивості.

Вагомим напрямом розробки кадастру досліджених ресурсів у найближчій перспективі може стати запроваджений в Україні з 1 січня 2013 року автоматизований Державний земельний кадастр та публічна кадастрова карта на базі інноваційних технологій. В електронних нашаруваннях доступної для широкого загалу кадастрової карти міститься великий об'єм інформації: цифрова карта України, межі адміністративних одиниць, індексно-кадастрові карти, земельні ділянки та їх межі, кадастровий номер ділянки, форма власності, цільове призначення, площа, а також карта ґрунтів. Надалі планується додавання й інших верств, а саме на кадастр накладатиметься інформація про надра, комунікації і мережі, будови, водні, лісові ресурси і т.д. [42]. На такому рівні, доцільно імплементувати окремо створений кадастр природних рекреаційних ресурсів та рекреаційної інфраструктури. Підготовка максимально повної, науково обґрунтованої інформації для його розробки повинно здійснюватися

фахівцями рекреаційної сфери, передусім на регіональному рівні. У Карпатському макрорегіоні такий підхід до створення та функціонування кадастру природних рекреаційних ресурсів у межах автоматизованого та публічного Державного земельного кадастру сприятиме: забезпеченню прозорих дій та контролю у процесі використання природно-рекреаційного потенціалу господарськими суб'єктами; розробці карт й оптимальному розподілу земель рекреаційного призначення в адміністративному розрізі макрорегіону; уникненню суперечностей та неточностей між різними кадастровими системами (водним, лісовим та іншими кадастрами); уникненню зловживань, махінацій та корупції у процесі встановлення форм власності та цільового призначення рекреаційно привабливих природних об'єктів тощо. Це значно покращить умови відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів.

Слід також погодитись із Н.В. Фоменко в тому, що основною метою створення кадастру природних рекреаційних ресурсів є виявлення шляхів найефективнішого використання всіх природних передумов розвитку рекреаційного господарства в різних регіонах при умові збереження і примноження природно-ресурсного потенціалу рекреації. Для цього в кадастрі повинна міститися комплексна характеристика природних рекреаційних ресурсів, включаючи їх детальний облік і класифікацію, якісну і кількісну оцінку економічної ефективності освоєння, аналіз використання і його основні перспективи, а також найважливіші заходи щодо охорони сукупності рекреаційних ресурсів [187, с. 17].

Ще одним напрямом контролю за освоєнням та збереженням ресурсів, які залученні в рекреаційне господарство або можуть бути використані в цілях оздоровлення та відпочинку, є державний контроль за використанням та охороною земель відповідно до статті 188 Земельного кодексу України. Цим документом передбачено здійснення Держекоінспекцією (спеціально уповноважений орган з питань екології та природних ресурсів) державного контролю за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, екологічну та радіаційну безпеку; додержанням норм, правил і стандартів, виконанням вимог висновків державної екологічної експертизи у сфері використання та охорони природних, у тому числі рекреаційних ресурсів [77, с.588]. Наводимо основні показники забезпечення державного контролю за станом довкілля в

Карпатському макрорегіоні (табл. 2.11). Утім, вжитими заходами не забезпечується належний контроль властивостей природних рекреаційних ресурсів. Про це свідчать дослідження аналітичних звітів Державної екологічної інспекції. Зокрема, у 2012 році в підвідомчих лісах України виявлено 9,5 тис. випадків незаконних рубок лісу, в результаті яких зрубано 18,7 тис. м³ деревини. Збитки склали 49,1 млн. грн. Лісопорушниками відшкодовано 4,3 млн. грн, що складає 9 % від загальної суми завданих збитків.

Таблиця 2.11

Основні середньорічні показники державного контролю за додержанням вимог природоохоронного законодавства в Карпатському макрорегіоні за 2008-2013 роки *

Область, регіон	Кількість перевірених об'єктів, од.	Притягнуто до адміністративної відповідальності, чол.	Прийнято рішень про обмеження, тимчасову заборону господарської діяльності, од.	Кількість об'єктів, на яких виявлено перевищення встановлених екологічних нормативів, дозволів або лімітів, од.		
				на спеціальне водокористування	на викиди в атмосферне повітря	на утворення та розміщення відходів
Закарпатська	1448	3581	55	29	8	4
Івано-Франківська	1432	1430	42	37	7	0
Львівська	4058	3097	54	154	15	0
Чернівецька	2376	2991	99	55	4	2
Карпатський макрорегіон	9313	11099	250	275	34	6
Україна	55308	79427	2634	1259	978	1563

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України (екопаспорти регіонів за 2014 рік).

Забезпечення виконання заходів збереження, поліпшення, відновлення та охорони природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону покладається також на державні та регіональні програми у сфері екологічного управління, аудиту та сертифікації, екологічної науки, освіти, співпраці з громадськістю тощо. Ці програми потребують належної адаптації відповідно до соціальних, екологічних та економічних інтересів рекреаційного господарства з метою забезпечення екологічного балансу та економічної стабільності у сфері рекреаційного природокористування.

У процесі розвитку рекреаційної сфери Карпатського макрорегіону та організації заходів збереження його природно-

ресурсної бази важливу роль відіграють транскордонні та міжнародні програми і проекти.

Про перспективи транскордонного співробітництва, які стосуються збереження та відтворення рекреаційного потенціалу території свідчать діючі транскордонні асоціації. Зокрема, у межах Карпат 1993 року створена асоціація «Карпатський Єврорегіон», до складу якої входять прикордонні адміністративні одиниці Польщі, Словаччини, Угорщини, України та Румунії. Українська сторона – територія Карпатського макрорегіону – становить 36,4%, тобто їй належить особлива роль у прийнятті рішень.

Аналіз чисельних проектів у рамках цього єврорегіону вказує на пріоритетність розвитку рекреації та значимість його потенціалу. Обґрунтуванням цього є передусім діючі нині проекти раціоналізації рекреаційного природокористування, а саме: проект "Стала мобільність і туризм у чутливих регіонах Альп та Карпат" на період 2011–2015 років (вартість проекту – 22 224 млн грн); програма "Інтегрований менеджмент біорізноманітності для сталого регіонального розвитку у Карпатах" (термін реалізації – 2011–2015 роки; вартість - 25 862 млн грн) [79]. Їх метою є поліпшення транскордонної діяльності в рекреаційній сфері та промоція співпраці в рамках охоронних територій. Слід також зазначити, що в межах єврорегіону функціонує Міжнародний резерват біосфери «Карпати» на території української, польської та словацької частин Карпатського Єврорегіону, який є найбільшим в Європі.

До вагомих переваг співпраці в цьому товаристві належить також можливість фінансування вказаних вище та інших проектів, які стосуються використання та захисту природно-рекреаційного потенціалу дослідженої території в рамках спільних операційних програм ЄС, Європейського інструменту сусідства та партнерства тощо. Зауважимо, що до цього часу фінансове сприяння розвитку території Карпат незначне. "Крім пілотних фінансових інструментів у передвступному для Польщі, Угорщини, Словаччини та Румунії періоді (PHARE CBC), а також перших операційних програмам, що реалізувалися в рамках Ініціативи Спільнот INTERREG IIIA 2004 – 2006 і недосконалої програми TACIS CBC, для України не функціонувала жодна конкретна програма сприяння розвитку Карпатського Єврорегіону. Це стосується не лише інвестиційних напрямків, але також і сприяння багатосторонній міжлюдській та інституційній діяльності. Сучасна фінансова перспектива

Європейського Союзу не принесла кардинальних змін до фінансування співпраці в рамках Карпатського Єврорегіону. На території єврорегіону функціонують „de facto” ідентичні з перспективою 2004 – 2006 фінансові інструменти” [79]. Це, зокрема, значно ускладнює ситуацію стосовно транскордонного фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку та відтворення рекреаційної сфери.

Причинами означених та інших недоліків у процесі діяльності даного товариства є надто великий територіальний масштаб асоціації, що загалом охоплює 19 регіонів п’яти держав, відстань між центрами яких подекуди сягає 500 кілометрів. Це певною мірою спричиняє труднощі у багатосторонніх контактах у рамках асоціації, а співпраця переважно реалізується у двосторонньому форматі (між двома країнами-сусідами). Крім того, Статутом Карпатського Єврорегіону визначено регіональний масштаб організації, але не вказано, хто є національною стороною. Утім, лише у Польщі учасником асоціації є один регіон, регіональні та місцеві органи влади Румунії, Словаччини, Угорщини та України потребують додаткової координації дій у рамках єврорегіону [79]. Йдеться про розробку стратегії функціонування кожної його частини на національному рівні. Тобто дії Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей у межах асоціації повинні бути узгодженими передусім в Україні. При цьому потрібно встановити взаємозв’язок сфер національної економіки із суміжними інституціями єврорегіону. В контексті нашого дослідження йдеться про висунення компетентних інститутів (екологічних, туристичних, наукових) у Карпатському макрорегіоні для співпраці в єврорегіоні з метою вирішення завдань збереження та поліпшення природних рекреаційних ресурсів території.

Про потребу поліпшення ресурсної бази рекреації йдеться і в програмах співпраці Чернівецької та Івано-Франківської областей у межах єврорегіону «Верхній Прут», до якого належать також прикордонні території Республіки Молдова та Румунії. В рамках програм співпраці вказується на "непідготовленість території до підвищених рекреаційних навантажень та низьку екологічну культуру населення, внаслідок чого, фактична рекреаційна ємність території Буковини не повинна перевищувати 30% від перспективної" [80, с.12], що значно обмежує рекреаційні можливості макрорегіону.

Діючими програмами в межах єврорегіону "Верхній Прут" певною мірою передбачено поліпшення умов збереження та відновлення природних рекреаційних ресурсів. Це стосується, зокрема, програм: «Попередження повеней, захист від шкідливої дії вод і аварійних забруднень у верхній частині басейнів річок Сірет та Прут шляхом упровадження сучасної системи моніторингу з автоматичними станціями», «Транскордонна співпраця із запровадження ефективної системи поводження з промисловими і муніципальними відходами на основі їх сортування та застосування кращих доступних технологій», «Формування пілотного транскордонного лісо-деревообробного кластера на базі співробітництва Карпатської та Альпійської конвенцій у Дунайському басейні» [46, 47, 48, 49]. Проте діючі в межах єврорегіону природоохоронні та інші програми недостатньо сприяють оптимальному розвитку рекреаційної сфери та потребують удосконалення.

Важливу роль в організації рекреації природних ресурсів, поліпшення їх екології має Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат («Карпатська конвенція»), підписана 22 травня 2003 року на V Всеєвропейській конференції міністрів охорони довкілля у Києві «Довкілля для Європи», на якій задекларовані основні принципи збалансованого розвитку, невиснажливого використання й охорони природних ресурсів Карпатського макрорегіону [159]. Стратегією Карпатської конвенції є забезпечення збереження та відновлення унікальних природних комплексів Карпат, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне, оздоровче й ресурсне значення, попередження негативних впливів на гірські екосистеми та забезпечення формування скоординованої діяльності країн регіону на шляху до екологічно збалансованого розвитку [177]. Така стратегічна позиція значно посилює роль природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону в системі міжнародних зв'язків.

Сприяння розвитку рекреаційної сфери в умовах транскордонного співробітництва стало проведення XIX сесії Конгресу Ради Європи, на якій прийнято Резолюцію та Рекомендації, що стосувалися сталого розвитку гірських регіонів Європи на прикладі Карпатських гір. "Досі такої ваги документи Конгресу Ради Європи за ініціативи української делегації приймав всього один раз за весь час членства в цій структурі, по Чорнобильській катастрофі"

[157]. У перспективі прийняті документи, домовленості можуть стати ключовими на шляху до поліпшення охорони рекреаційних ресурсів у рамках транскордонної співпраці на базі організаційних та прикладних програм.

Інтенсифікація транскордонного співробітництва з поліпшення якості поверхневих вод та вдосконалення системи загального і спеціального рекреаційного водокористування забезпечується, зокрема, реалізацією проектів співпраці Львівської обласної ради з Підкарпатським Воєводським інспекторатом охорони довкілля в Жешові з питань охорони прикордонних рік [48].

Покращенню умов організації використання, збереження, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону сприяють також заходи, щодо створення спільних транскордонних елементів екомережі. Це в перспективі слугуватиме забезпеченню гармонійного існування природних екосистем та раціонального їх використання для потреб пізнавальної і спортивної рекреації в межах країн-сусідів.

2.3 Фінансово-інвестиційне забезпечення процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів

Реалізація організаційно-прикладних природоохоронних програм та заходів контролю в рекреаційній та інших сферах природокористування нині передусім потребує фінансово-економічного супроводу.

Фінансові аспекти забезпечення еколого-економічної безпеки використання природних ресурсів висвітлені у працях таких провідних сучасних науковців, як І.К. Бистряков, І.М. Вахович, О.О. Веклич, Т.П. Галушкіна, С.А. Генсірук, З.В. Герасимчук, В.А. Голян, Н.В. Грановська, П.В. Гудзь, Б.М. Данилишин, М. І. Долішній, В.С. Кравців, Л.Ю. Матвійчик, Л.Г. Мельник, М.А. Хвесик, Л.М. Черчик, М.В. Щурик, які створюють міцне підґрунтя для формування фінансово-економічного механізму використання та відтворення природних рекреаційних ресурсів.

М.В. Щурик зазначає, що суспільний відтворювальний процес в умовах примату матеріальної субстанції забезпечується участю в ньому фінансових ресурсів, які є однією з найважливіших складових кругообігу товару на всіх його стадіях. ... Йдеться про те, що гроші є

тим фінансовим інструментом, тією субстанцією, без якої неможливі придбання матеріальних і трудових ресурсів та власне сам процес використання, збереження, поліпшення й охорони земель [202, с.16].

У зв'язку з цим значний науковий інтерес становить оцінка діючого механізму фінансового забезпечення збереження та охорони природно-рекреаційного потенціалу (дод. Ж) .

Дослідження свідчать, що нинішній стан фінансового забезпечення процесу відтворення природних складових рекреації дає нам всі підстави погодитися з твердженням Л.Ю. Матвійчук про те, що однією з гострих проблем, які блокують вирішення питань, пов'язаних з фінансуванням еколого-економічної безпеки використання рекреаційних ресурсів, є дефіцит фінансових засобів та низька ефективність їх використання. Структура джерел здійснення видатків на цілі еколого-економічної безпеки характеризується переважаючою частиною власних коштів при незначній участі державного та місцевих бюджетів, питома вага яких є мізерною [122, с. 305]. Підтвердженням цього, зокрема, є структура поточних витрат підприємств, організацій та установ Карпатського макрорегіону на охорону довкілля за джерелами фінансування, розрахованої на основі даних Державної служби статистики України (рис. 2.7).

Основним недоліком використання власних коштів підприємств, організацій та установ (питома вага яких є найбільшою) для потреб збереження та поліпшення природних складових рекреації, на нашу думку, є відсутність системи, чіткого та прозорого механізму фінансування. Це може спричинити: недостатнє наукове обґрунтування природоохоронних заходів; недоцільне та безконтрольне використання коштів; різнопланові та суперечливі дії в галузі раціоналізації рекреаційного природокористування; уповільнення процесу впровадження інноваційних природоохоронних технологій тощо.

З іншого боку, використання підприємствами власних коштів у цілях покращення природно-ресурсного потенціалу, зокрема для виробництва рекреаційного продукту, має і позитивні наслідки, а саме: економія витрат на трансакційні виплати, що сприяє здешевленню рекреаційних послуг на ринку; дбайливий господарській підхід до власної бази природних ресурсів та її збереження на перспективу; зосередженість інтересів виробників рекреаційного

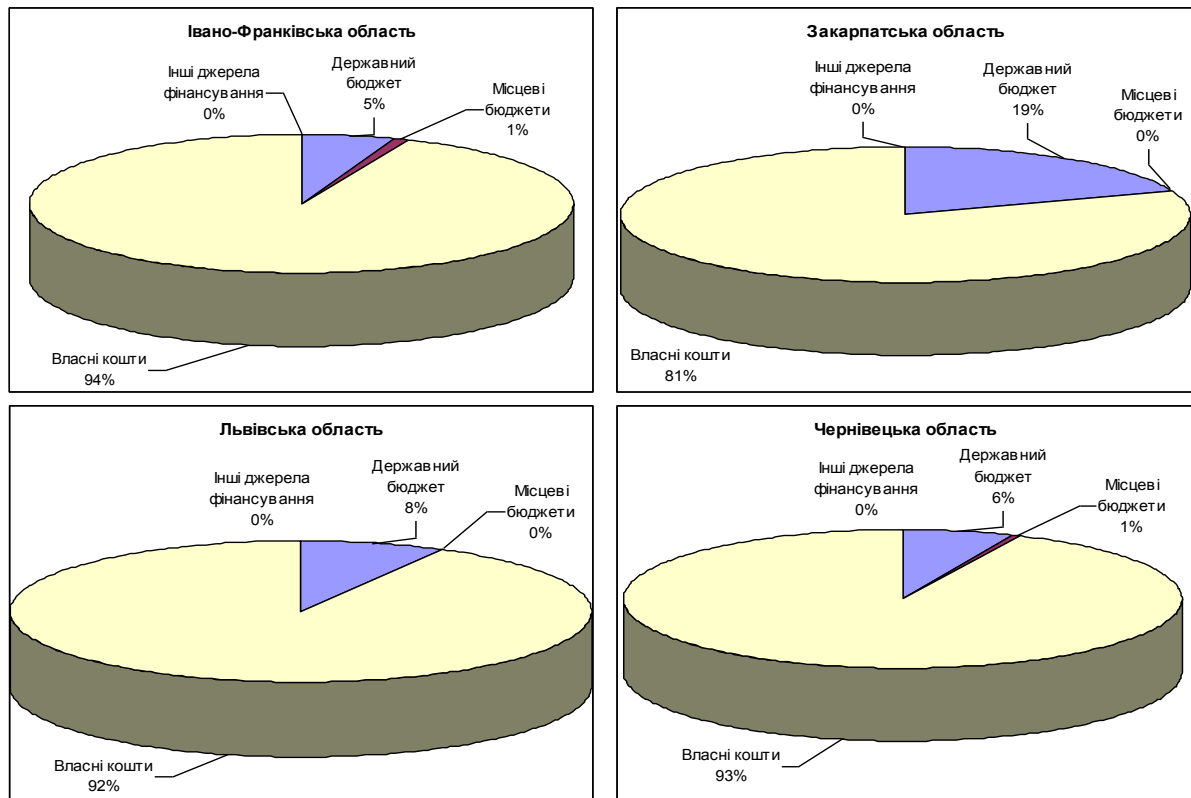

Рис. 2.7. Поточні витрати підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища в областях Карпатського макрорегіону за джерелами фінансування у 2013 році, %

продукту та інвесторів на генезисі інноваційних напрямів оптимізації ресурсоспоживання в рекреаційній індустрії тощо.

Разом з тим, на наше глибоке переконання, процес фінансування заходів щодо збереження та відновлення природно-рекреаційного потенціалу має бути керованим. Йдеться передусім про потребу вироблення та прийняття чіткої системи зборів екологічних платежів та забезпечення доцільності, прозорості та наукової обґрунтованості їх розподілу.

Слід зазначити, що нині в рамках державного та місцевих бюджетів більша частина видатків на реалізацію екологічних програм виділена з державного бюджету. Наприклад на проведення екологічного моніторингу природного навкілля 2013 року з держбюджету фактично виділено 2117,25 тис. грн, а з місцевих бюджетів – не виділялися зовсім, що негативно вплинуло на розвиток рекреації. Одним із недоліків фінансування рекреації в Україні є деструктивність організації руху грошових коштів. Передусім це стосується діючого механізму акумуляції коштів, напрямів

фінансування, які переважно здійснюються централізовано зверху донизу, що призводить до дисбалансу, неузгодженості фінансування на місцях. Останнє свідчить про потребу часткової децентралізації управління фіскальною системою охорони природних ресурсів, зокрема рекреаційних (рис. 2.8, внутрішнє коло). Це дасть можливість покращити механізм призначення коштів, посилити контроль за їх розподілом, зменшити трансакційні витрати.

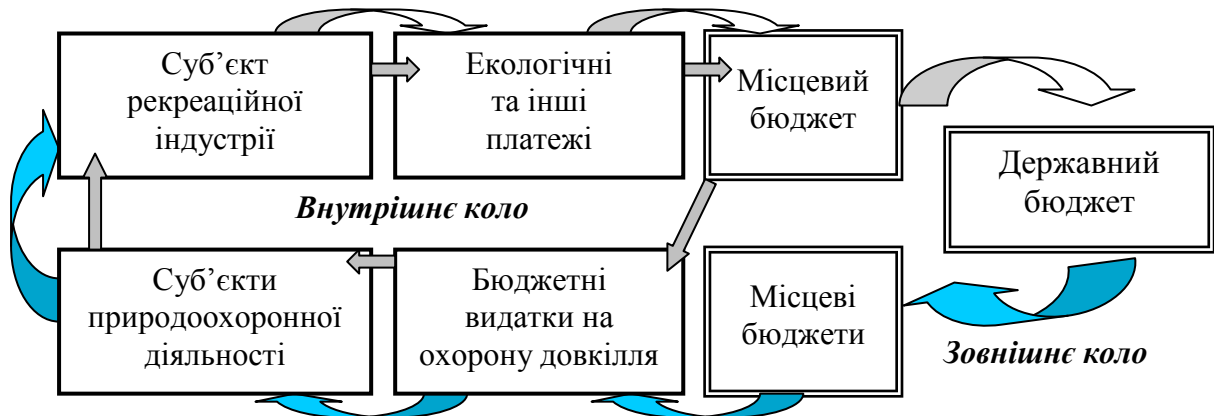

Рис. 2.8. Схема збору та розподілу міжбюджетних екологічних коштів

В умовах погіршення кількісно-якісних компонент природно-ресурсної бази рекреації заслуговують на увагу питання збору ресурсних платежів, зокрема тарифів за загальне та спеціальне рекреаційне природокористування (забір підземних та поверхневих вод, експлуатацію грязевих родовищ для потреб рекреаційної індустрії, використання лісових та інших біотичних ресурсів тощо), екологічного податку (за забруднення атмосферного повітря, розміщення відходів, викиди забруднюючих речовин із зворотними водами у водні об'єкти), податку на реалізацію рекреаційного продукту тощо.

Особливо актуальним слід вважати питання збору коштів у вигляді екологічних платежів, посилення фінансової відповідальності за їх розподілом. З'ясовано, що в Карпатському макрорегіоні сума збору екологічних платежів у розрахунку на одну особу є більшою, ніж у середньому по Україні (табл. 2.12). Разом з тим величина екологічного податку в розмірі 2 грн у рік, що припадає на одну людину в Закарпатській та Чернівецькій областях, не є достатньою для фінансового забезпечення охорони довкілля.

Потреба удосконалення фінансово-економічного механізму рекреаційного природокористування актуалізується також тим, що розроблені державні екологічні програми нині не реалізуються в повному обсязі. Основною причиною цього є недостатнє фінансування. Незадовільним та недостатнім є фінансове забезпечення виконання, зокрема, таких державних

Таблиця 2.12

Збір екологічних коштів у Карпатському макрорегіоні в розрахунку на одну особу *

Область, регіон	Екологічний податок, 2013 р., грн		Стягнуто адміністративних штрафів за порушення природоохоронного законодавства в рік у середньому за 2010-2013 рр., грн
	пред'явлений до сплати	фактично сплачений	
Закарпатська	2,81	2,41	170,49
Івано-Франківська	91,75	82,85	91,64
Львівська	80,03	73,08	202,34
Чернівецька	2,36	2,41	303,40
Карпатський макрорегіон	55,28	50,27	185,70
Україна	43,47	39,87	143,97

* Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України.

екологічних програм: Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища, Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі [75], Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води [74], Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами [73] та ін.

Слід зазначити, що обсяги витрат на природоохоронні заходи в Карпатському макрорегіоні в розрахунку на 1 км² (а також на одну особу) є значно меншими, ніж загалом в Україні. Зокрема, згідно з оцінкою середній у країні рівень відповідних витрат за період 2008–2013 років становить 5 балів (за п'ятибальною шкалою), а в досліджуваному макрорегіоні – у середньому 2,2 бала (у розрахунку на одну особу – 1,5 бала). Одночасно зауважимо, що, як зазначалося вище (див. табл. 2.5), обсяги екологічних зборів у макрорегіоні є більшими порівняно з національними показниками, а витрати на захист довкілля – меншими. Останнє свідчить про певний

несправедливий розподіл природоохоронних коштів у національному вимірі.

Більше того, незважаючи на динаміку зростання поточних витрат на захист довкілля (табл. 2.13), фінансове забезпечення природоохоронних заходів на дослідженій території залишається незадовільним. Слід також зазначити, що на зростання витрат більшою мірою вплинуло збільшення індексу інфляції в країні. Недостатнім залишається також фінансування процесу відтворення диких тварин та впорядкування мисливських угідь у макрорегіоні. Відповідно до офіційних даних, величина витрат на такі заходи в розрахунку на 1 км² лісових угідь у середньому по Україні становить 950 грн, а в Карпатському макрорегіоні – 180 грн. Якщо розподілити ці ж витрати в розрахунку на одного користувача мисливського господарства, то показники відповідно дорівнюватимуть – 200 і 50 тис. грн. Це підтверджує потребу в удосконаленні механізму фінансування збереження та відновлення мисливських господарств, фауни Карпат, що можливе шляхом їх раціонального залучення в господарський обіг рекреаційної сфери.

Таблиця 2.13

Обсяг поточних витрат підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів у Карпатському макрорегіоні по роках, тис. грн *

Область, регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Закарпатська	19348,2	44346,6	42827,7	46445,4	46004,3	54730,6	65736,3
Івано-Франківська	111662,7	123044,8	150300,1	112643,6	148350,1	225112,8	257112,2
Львівська	84016,9	111231,5	128183,3	132140,1	153068,7	183612,0	235615,7
Чернівецька	18350,3	23485,2	31664,9	37963,6	42518,7	47031,2	51534,1
Карпатський макрорегіон	233378,1	302108,2	352976,0	329192,7	389941,8	510486,6	609998,3
Україна	5172413,1	6610318,0	8444589,9	8032734,5	10366565,5	12039439,5	18925429,5

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Особливо значна роль у належному фінансовому забезпеченні процесу використання, покращення, збереження, відновлення та охорони рекреаційних природних ресурсів відводиться залученню інвестицій, рівень якого є недостатнім (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Обсяг капітальних інвестицій підприємств, організацій, установ
на охорону та раціональне використання природних ресурсів у
Карпатському макрорегіоні по роках, тис. грн. ***

Область, регіон	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Закарпатська	4432,0	4766,3	6593,8	2936,2	9879,2	8436,6	9156,6
Івано- Франківська	108281,1	111184,7	315285,4	193451,3	136851,1	106125,0	96137,5
Львівська	26668,0	37693,2	110273,8	90235,8	87603,4	97006,9	91236,8
Чернівецька	143933,1	162787,8	124920,1	32766,7	8447,9	17581,9	18526,2
Карпатський макрорегіон	283314,2	316432,0	557073,1	319390,0	242781,6	229150,4	215057,1
Україна	2194188,5	3080687,6	3731400,4	3040732,7	2761472,1	6451034,6	6451034,6

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

На дослідженій території особливо низьким залишається рівень інвестиційного забезпечення заходів щодо охорони та раціонального використання природних складових у Закарпатській та Львівській областях. Більше того, обсяг таких інвестицій 2013 року порівняно з 2007 роком загалом в Україні зріс у 3 рази, а в Карпатському макрорегіоні зменшився на 23%. У макрорегіоні значний приріст інвестицій в природоохоронну діяльність простежувався лише 2009 року. Аналіз структури інвестиційних витрат на дослідженій території за період 2007–2013 років свідчить, що інвестиції в основному спрямовувались на укріплення дамб, захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод. У цей період, спостерігались потужні повені, у результаті руйнівних дій яких значно постраждала природно-ресурсна база рекреаційного господарства, зокрема в Івано-Франківській та Чернівецькій областях (забруднення та знищення прибережних смуг, забруднення вод, пошкодження рекреаційної інфраструктури тощо). Таким чином, фінансово-інвестиційне забезпечення відтворення природних рекреаційних ресурсів прямо та опосередковано пов'язано із фінансуванням загальних природоохоронних заходів. Тому питання пошуку оптимальних напрямів фінансування програм збереження та охорони природних складових залишаються особливо актуальними.

Найбільш значущою компонентою в складі природно-ресурсного рекреаційного потенціалу є земля. Зважаючи на постійні, інколи непередбачувані труднощі, що виникають у процесі відтворення земельних ресурсів, цілком очевидно та об'єктивно є

тенденція до потреби нарощування обсягів фінансування. У зв'язку з цим, природно, виникають питання: за рахунок яких джерел можна забезпечувати зростаючі потреби фінансування процесу відтворення земельних ресурсів; який механізм фінансування слід вважати найбільш прийнятним та ефективним? Відповіді на них та інші питання фінансового забезпечення заходів використання, збереження, поліпшення та охорони земель має дати наука [202, с.16]. В такому контексті, зважаючи на високу рентабельність рекреаційного продукту в країні та світі, низьку ресурсомісткість його виробництва, а також тісний взаємозв'язок рекреаційної сфери з іншими галузями, ми розглядаємо рекреацію як оптимальний напрям покращення механізму фінансового забезпечення відтворення як земельних ресурсів, придатних для використання в рекреаційних цілях, так і водних, флористичних, фауністичних та інших складових.

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо досліджувати перспективи та загрози фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення природних ресурсів за рахунок розвитку рекреації з використанням SWOT-аналізу (табл. 2.15).

Як видно, простежується перевага позитивних сторін забезпечення фінансування природоохоронної діяльності в країні загалом та Карпатському макрорегіоні зокрема на базі розвитку рекреаційної сфери. Більшість завдань, які виникають у результаті визначення слабких сторін та загроз, при належному організаційному підході з боку органів управління у перспективі можуть бути вирішеними. Останнє потребує формування стратегічних напрямків фінансово-економічного забезпечення екологізації природокористування на основі підсилення слабких і максимального використання сильних сторін розвитку рекреаційного господарства в Карпатському макрорегіоні.

Пріоритетність розвитку рекреаційної індустрії у природоохоронних цілях обґрунтовується також можливістю визначення платників природно-ресурсних платежів, тобто удосконаленням механізму вилучення плати за використання природних компонент у господарських суб'єктів рекреаційної сфери, до яких належать: санаторно-курортні, оздоровчі, відпочивальні комплекси; туристичні агентства; власники садиб, які використовуються для зеленого туризму; мисливські та рибальські господарства; готелі, ресторани, кафе, бари тощо. У межах господарських зв'язків між цими суб'єктами можливе поліпшення

Таблиця 2.15

**SWOT-аналіз фінансово-інвестиційного забезпечення
відтворення природних ресурсів Карпатського макрорегіону за
рахунок розвитку рекреаційної діяльності ***

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<p>Наявність потужного природно-рекреаційного потенціалу.</p> <p>Прибутковість рекреаційної індустрії на регіональному, національному та світовому ринках.</p> <p>Високий попит на послуги оздоровлення та відпочинку і тенденції його зростання.</p> <p>Спроможність виробників рекреаційного продукту сплатити пред'явленні їм екологічні збори.</p> <p>Порівняно низька ресурсомісткість виробництва та інвестиційна привабливість рекреаційної сфери.</p> <p>Низький рівень антропогенного навантаження порівняно зі сферами промисловості.</p> <p>Достатність умов реалізації рекреаційного продукту: сусідство з країнами Європейського Союзу (Польщею, Румунією, Угорщиною) та Молдовою.</p> <p>Фінансово-інвестиційна підтримка розвитку рекреації діаспорою України у високорозвинених державах</p>	<p>Недостатність фіскальної політики у сфері рекреаційного природо-користування.</p> <p>Низький рівень контролю за рекреаційною діяльністю.</p> <p>Недосконала система оподаткування господарської діяльності на землях рекреаційного призначення, у межах рекреаційних зон природно-заповідного фонду, сільських місцевостях (діяльність, пов'язана з сільським туризмом) тощо.</p> <p>Недосконала, часто суперечлива система штрафів за порушення норм та правил використання природних ресурсів у цілях оздоровлення та відпочинку.</p> <p>Низький рівень відповідальності місцевого населення за завдану шкоду довкіллю та оплату екологічних платежів.</p> <p>Високий рівень міграції населення, що знижує попит на рекреаційний продукт</p>
ПЕРСПЕКТИВИ	ЗАГРОЗИ
<p>Можливість збільшення обсягів екологічних виплат та надходжень до регіонального бюджету за загальне і спеціальне природокористування.</p> <p>Залучення інвестицій.</p> <p>Перспективи транскордонного співробітництва в галузі фінансово-економічної підтримки рекреаційного природокористування: залучення інвесторів, запозичення іноземного досвіду при формуванні фіскальної політики природокористування.</p> <p>Перспективи економічного зростання макрорегіону: зниження рівня безробіття, що часто стає причиною споживацького ставлення до природних ресурсів.</p> <p>Можливість підвищення платоспроможності (для екологічних потреб) сільськогосподарських, лісогосподарських, водогосподарських суб'єктів за рахунок реалізації власної продукції рекреантам та рекреаційним підприємствам</p>	<p>Зростання рекреаційного навантаження на природні екосистеми, що призведе до збільшення обсягів витрат на природоохоронну діяльність.</p> <p>Надмірна розбудова рекреаційної інфраструктури, що потребує масштабних капіталовкладень, у тому числі за рахунок економії витрат на екологічні заходи.</p> <p>Зростання потреб підвищення тарифів за використання природних благ, до чого, в найближчій перспективі місцеве населення не буде підготовленим.</p> <p>Ризик упровадження новітніх неперевіраних фінансово-економічних механізмів у сфері рекреаційного природокористування, що може призвести до непередбачених негативних результатів.</p> <p>Загроза приватизації природно-рекреаційних об'єктів іноземними інвесторами</p>

фінансового забезпечення збереження та відновлення природних ресурсів, зокрема на базі відносин власності. Це стосується вилучення частки екологічних платежів У результаті оренди природних об'єктів для рекреації, купівлі-продажу земельних ділянок, об'єктів рекреаційної інфраструктури, застави земельних ділянок під виплати кредитів тощо.

Разом з тим оцінка можливостей та прогнозування обсягів вилучення природоохоронних виплат у підприємствах рекреаційної сфери залежить від економічної ефективності їх функціонування.

Згідно з дослідженнями, в Україні потребують розробки та вдосконалення показники, за допомогою яких оцінюється економічна ефективність діяльності сфер оздоровлення та відпочинку як найважливіших сегментів рекреаційної діяльності. Слід зазначити, що нині рекреацію в основному поділяють на дві галузі: діяльність готелів і ресторанів та охорона здоров'я, які не достатньо повно характеризують досліджену сферу. З огляду на значущість і перспективи рекреаційної діяльності в макрорегіоні та країні, ми переконанні, що необхідно удосконалити систему статистично-інформаційного забезпечення рекреаційної сфери за такими субнапрямами: лікувально-оздоровча рекреація, пізнавально-відпочинкова діяльність, спортивно-розважальна діяльність і діяльність готелів та ресторанів.

Нині до підприємств, основним видом економічної діяльності яких є готелі та ресторани, офіційна статистика відносить: діяльність готелів, надання місць для тимчасового проживання, діяльність ресторанів, барів, їдалень та послуги з постачання готової їжі. Заклади оздоровлення та відпочинку включають діяльність санаторно-курортних закладів, котрі, у свою чергу, належать до секції "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги".

У контексті нашого дослідження, означені показники мають безпосередній вплив на результати оцінки ефективності використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону, а саме: обсяги використання відповідних продуктів указують на рівень рекреаційного освоєння окремого регіону, у тому числі його природних рекреаційних ресурсів за призначенням; рівень рентабельності зазначених підприємств – певною мірою на економічну доцільність залучення природних компонент у господарський обіг рекреаційної сфери та перспективи фінансового забезпечення їх відтворення; кількість робочих місць на цих

підприємствах формує соціальну доцільність рекреаційного природокористування; кількісні показники підприємств оздоровлення та відпочинку в просторовому вимірі свідчать про рекреаційне навантаження та створюють екологічні передумови використання природних компонент.

У Карпатському макрорегіоні, як з'ясувалося, обсяги реалізованої продукції суб'єктами підприємницької діяльності рекреаційної сфери, зокрема готелями та ресторанами, є значно меншими порівняно з національним показником. Зауважимо, що в середньому по Україні за період 2008–2013 років обсяги реалізації такої продукції зросли із 90 до 280 грн у розрахунку на одну особу, а у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях – у середньому від 40 до 100 грн. І це незважаючи на розміщення в названих регіонах великої чисельності відпочинкових центрів, у тому числі гірськолижних курортів ("Буковель", "Мигово"). Дещо кращими є відповідні показники у Львівській області – від 70 до 240 грн. Таким чином, розвиток рекреаційної індустрії в макрорегіоні стримується через невисоку ефективність і низький обсяг наданих послуг готелями й ресторанами.

Порівняно кращий рівень розвитку в Карпатському макрорегіоні підприємств охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Особливо це стосується Львівської області, де обсяги реалізованої продукції названими підприємницькими структурами за період 2008–2013 років зросли із 130 до 320 грн у розрахунку на одного жителя, що вдвічі більше, ніж у середньому по країні (від 50 до 160 грн). Це пояснюється функціонуванням тут багатьох санаторно-курортних закладів. Значно нижчими є відповідні показники в Закарпатській (від 60 до 180 грн), Івано-Франківській та Чернівецькій (від 20 до 60 грн у середньому) областях.

Належне фінансово-економічне забезпечення, прибуткова діяльність підприємств рекреаційної сфери позитивно впливають на рівень рентабельності. Утім, аналіз свідчить, що в Карпатському макрорегіоні за період 2008–2013 років рівень рентабельності операційної діяльності готелів та ресторанів стрімко знизився: із 4 до мінус 11 %, у середньому по Україні – із 4 до 0%. Для підприємств охорони здоров'я та надання соціальної допомоги динаміка рентабельності за означений період становить відповідно із 7,5 до 1,8 та із 2,8 до 2,7%.

Особливо перспективними, на нашу думку, у сфері надання рекреаційних послуг слід визнати малі підприємства, рентабельність котрих у макрорегіоні, як правило, є нижчою порівняно із середніми та великими підприємствами. Йдеться про екологічні, економічні та соціальні переваги малого бізнесу в рекреаційній сфері, до яких, на наше переконання, належать:

- забезпечення рівномірного розподілу рекреантів та уникнення надмірного одночасного рекреаційного навантаження на природні об'єкти;

- можливість збалансованого освоєння природних рекреаційних ресурсів у просторовому вимірі;

- уникнення монополізації ринку рекреаційного продукту та забезпечення прозорості розподілу й витрачення коштів на природоохоронні заходи;

- зростання можливостей самореалізації місцевого населення на ринку праці.

Ураховуючи всі названі вище передумови та приймаючи у розрахунок офіційні інформаційно-аналітичні дані, що стосуються збереження, поліпшення, відновлення та охорони рекреаційних ресурсів, побудовано алгоритм оцінки ефективності відтворення природно-рекреаційного потенціалу (додаток 3), котрий є аналогом алгоритму моделі оцінки соціо-еколого-економічної потреби відтворення досліджених природних складових.

Результати його побудови свідчать, що зростання показників, які характеризують сім блоків, підвищує рівень ефективності відтворення досліджених ресурсів. Винятком є блок показників, що характеризує негативну тенденцію збереження та охорони природних складових рекреації, в якому збільшення кожного показника відображає погіршення результатів.

Згідно із запропонованим алгоритмом виконано оцінку ефективності відтворення природно-ресурсної бази рекреації Карпатського макрорегіону, а також його областей відносно національних показників (дод. И,К,Л). Показники для проведення оцінки розраховані на основі [45, 46, 47, 48, 49, 123, 129, 130] та інших офіційних джерел.

За результатами оцінки (рис. 2.9, 2.10, 2.11), рівень організації процесу відтворення відповідно до прийнятих у розрахунок параметрів у макрорегіоні є вищими проти середніх в Україні. В той же час, тут спостерігається середній (у національному вимірі) рівень

Рис. 2.9. Результати оцінки ефективності відтворення ПРР, % від України

виконання заходів контролю за станом природних компонент. На досліджених територіях має місце погіршення стану природно-рекреаційних ресурсів, про що свідчать середні (близькі до середньонаціональних) темпи погіршення екології. Означене є результатом недостатнього рівня фінансування природоохоронних заходів у дослідженому макрорегіоні. Кількісні та якісні характеристики природних компонент нині значною мірою впливають на стан розвитку рекреаційної сфери Карпатської території. Вони спричиняють недостатність їх освоєння через погіршення рекреаційної привабливості.

Недорозвиненість рекреації негативно впливає на створення робочих місць і прибутковість територій за рахунок рекреації. Незважаючи на потужний рекреаційний потенціал, у макрорегіоні

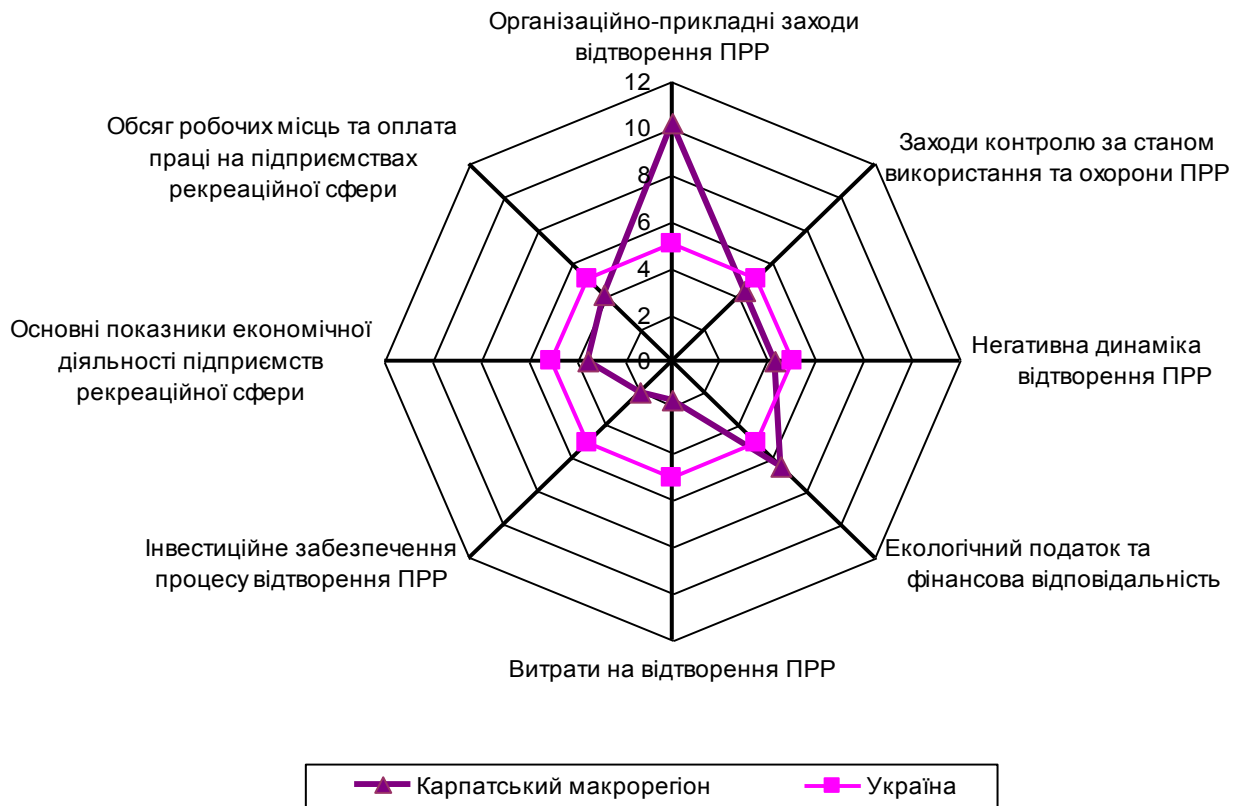

Рис. 2.10. Результати оцінки ефективності відтворення ПРР у розрахунку на 1 особу, балів

спостерігається середній (для країни) та подекуди нижчий рівень розвитку сфери оздоровлення й відпочинку. Останнє певною мірою ставить під сумнів економічну доцільність організації процесу відтворення рекреаційних природних ресурсів.

Передусім це стосується розрахунків оцінки показників, які включені нами до першого блоку оцінки, а саме об'єктів природно-заповідного фонду та екологічної мережі, земель рекреаційного призначення та інших земель з особливим режимом використання.

Результати проведеної нами моделі оцінки відображають ланцюг взаємопов'язаних складових, часткове поліпшення кожної з яких у системі здатне підвищити ефективність відтворення природних рекреаційних ресурсів. Поняття *в системі* у контексті нашого дослідження відіграє важливу роль при потребі досягнення

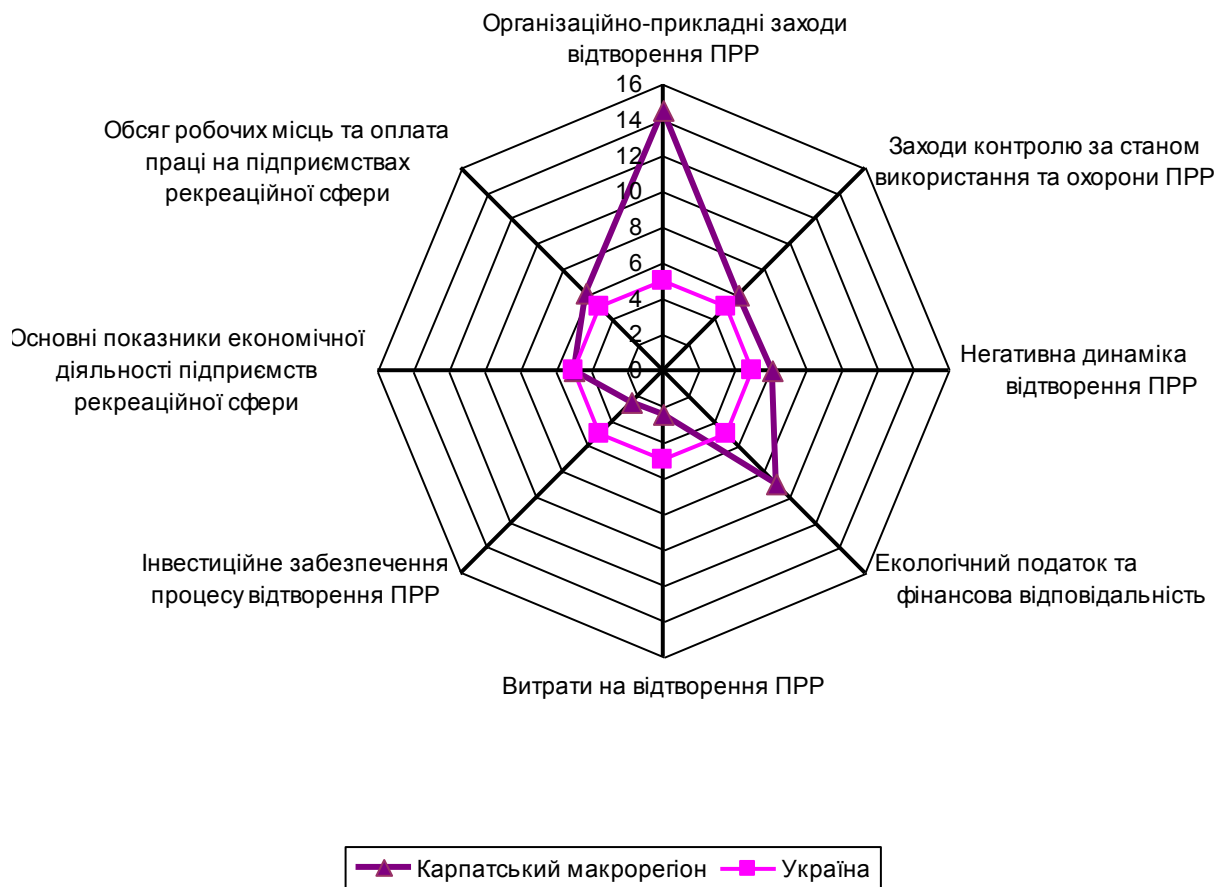

Рис. 2.11. Результати оцінки ефективності відтворення ПРР у розрахунку на 1 км², балів

відповідних цілей. Це пояснюється тим, що рекреація тісно пов'язана з багатьма сферами територіального розвитку. При належній організації використання та охорони відповідного потенціалу існують перспективи значних непрямих ефектів тощо. Таким чином, безсистемне, локальне та фрагментарне вирішення завдань, які впливають з результатів оцінки, на наше глибоке переконання, не може забезпечити стале рекреаційне природокористування.

Запропоновані моделі оцінки потреби та ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону можуть бути основою для побудови організаційно-економічного механізму вдосконалення напрямів їх раціонального використання, поліпшення, відновлення та охорони.

РОЗДІЛ ІІІ

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

3.1 Соціально-економічний механізм покращення умов розвитку рекреації

Достатній та безпечний рівень рекреаційного освоєння території нині все частіше потребує зосередження уваги на соціальній складовій крізь призму рекреаційного природокористування. Йдеться про місце та роль соціальних завдань у системі становлення індустрії оздоровлення та відпочинку, її сталого ресурсозабезпечення та імплементації питань якості життя населення в механізмі природоохоронної діяльності на еколого-економічних засадах.

Соціальний зміст розвитку рекреаційної сфери досліджується у працях багатьох провідних учених, зокрема М.П. Бутка, З.В. Герасимчук, М.В. Глядіної, В.С. Кравціва, Н.Г. Луців, Н.В. Фоменка, Л.С. Шевченко, М.В. Щурика та інших.

Разом з тим у наукових дослідженнях більше уваги приділено соціально-економічним компонентам рекреаційної індустрії. Водночас, недостатньо розкритими та актуальними залишаються питання охорони природно-рекреаційного потенціалу з урахуванням соціально-екологічних переваг на основі комплексного підходу.

Результати оцінки соціо-еколого-економічної потреби та ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону свідчать про значущість соціальних складових у системі організації та реалізації процесу відтворення дослідженого потенціалу. Зважаючи на це, визначимо основні передумови побудови механізму розв'язання соціального пакета завдань.

Однією з них є розширення ринку праці, оскільки нині в Карпатському макрорегіоні спостерігається високий рівень безробіття (табл. 3.1): чисельність безробітних у розрахунку на 1 км² на 42% перевищує національний показник.

Таблиця 3.1

Зайнятість населення працездатного віку в Карпатському макрорегіоні, 2013 р. *

Область, регіон	Економічно активне населення працездатного віку, тис. чол.	Зайняте населення працездатного віку, тис. чол.	Безробітне населення працездатного віку		
			усього, тис. чол.	у розрахунку на 1 особу, балів	у розрахунку на 1 км ² , балів
Закарпатська	540,7	485,5	55,2	5,8	7,5
Івано-Франківська	540,4	489,9	50,5	4,8	6,3
Львівська	1104,2	1012,1	92,1	4,8	7,4
Чернівецька	358,1	323,9	34,2	5,0	7,4
Карпатський макрорегіон	2543,4	2311,4	232,0	5,1	7,1
Україна	20247,9	18516,2	1731,7	5,0	5,0

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Зниження рівня безробіття в Карпатському макрорегіоні здатне призупинити тенденцію споживацького ставлення населення до природно-ресурсної бази та підвищити платоспроможність населення в системі фіскального регулювання природоохоронних заходів тощо.

Вагомою передумовою збільшення робочих місць є розвиток рекреаційної сфери. Нині в макрорегіоні недостатній рівень працевлаштування виявлено саме у сферах оздоровлення та відпочинку (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зайнятість населення на підприємствах рекреаційної сфери в Карпатському макрорегіоні по роках, чол. *

Область, регіон	Кількість зайнятих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності													
	готелі та ресторани							охорона здоров'я та надання соціальної допомоги						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Закарпатська	2570	3857	3386	3068	2797	2709	2209	2746	2851	2898	2939	2948	2808	2892
Івано-Франківська	2404	2689	2336	2295	1970	1910	1529	992	959	1088	1148	1145	1204	1067
Львівська	9250	10670	10523	10917	9742	9871	9644	12423	11284	11437	11450	11424	10766	10900
Чернівецька	2006	2038	1901	1789	1636	2256	2037	508	410	361	336	355	359	421
Карпатський макрорегіон	16230	19254	18146	18069	16145	16746	15419	16669	15504	15784	15873	15872	15137	15280
Україна	126074	138366	142593	143649	139557	134548	128737	88418	88305	89888	91531	92070	92155	94704

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Перспективи поліпшення працевлаштування населення Карпатського макрорегіону в процесі відтворення природних рекреаційних ресурсів тісно корелюють з інтенсифікацією розвитку рекреаційної сфери, що може забезпечити ринково обґрунтовані умови їх захисту. Економічне піднесення та розвиток рекреаційної індустрії в контексті вирішення завдань працевлаштування населення макрорегіону є складовою стратегією регіонального розвитку. Це стосується створення нових робочих місць шляхом:

- розвитку інноваційних, безпечних напрямів рекреаційного освоєння макрорегіону;
- екологічно зваженої розбудови рекреаційної інфраструктури;
- взаємоінтеграції (або заміни) нинішніх видів діяльності населення та становлення індустрії надання послуг відпочинку, а саме: поєднання малопробиткової нині сільськогосподарської діяльності з організацією різних видів туризму; часткова зміна існуючих напрямів лісокористування, яким властива невелика кількість робочих місць; використання не лише фізичних, але й естетичних рекреаційно привабливих властивостей природних ресурсів у процесі господарського освоєння території.

Зазначимо, що питання працевлаштування населення в рекреаційній сфері нині залишається в центрі уваги багатьох науковців. Ця тема достатньо повно висвітлюється у працях учених Парижського центру наукових досліджень та спостережень умов життя (CREDOS), таких як Е. Фурнель, І. Вандеваль, А. Дюжен, Б. Мареска, Р. Пікард, Ж. Покует, С. Рейнолд та ін. [211; 212; 213; 214]. Згідно з результатами їхніх досліджень, рекреаційна сфера володіє високим потенціалом робочих місць. Зокрема, на території національного природного парку Севен (321 380 га) рекреантами створено 105 постійних робочих місць, середнє щорічне число відвідувачів становить 600 тис. чол, які в середньому за добу витрачають по 35 євро, тобто більше ніж 20 млн євро в рік [212, с.49]. Така тенденція простежується і в національних парках Венесуели, регіону Нью-Брансвік (Канада), Австралії тощо та вказує на можливість соціального піднесення територій.

У Карпатському макрорегіоні через забезпечення населення робочими місцями в межах рекреаційної сфери створюються можливості полегшити працю місцевих жителів, урахувавши, що переважна більшість із них зайнята в аграрному секторі або виконує некваліфіковані та малопrestiжні роботи за межами країни.

Утім, існує також низка загроз інтенсифікації рекреаційного природокористування, однією з яких є ймовірність надмірного залучення в господарський обіг природних компонент. Тому збільшення числа робочих місць можливе також унаслідок розвитку рекреації в контексті міжгосподарських відносин. Це стосується робітників екологічних служб, функції яких полягають у забезпеченні контролю за роботою промислових та інших об'єктів, а також їх впливу на умови організації рекреаційної діяльності. До компетенції відповідних служб доцільно долучити також корегування напрямів діяльності суміжних з рекреацією сфер економіки для сприяння екологічній безпеці рекреантів.

Ще одним перспективним напрямом працевлаштування населення Карпатського макрорегіону в процесі екологізації рекреаційного природокористування може стати контрольований екологічний туризм. Для цього необхідно підготувати кваліфікованих гідів (екскурсоводів), які певною мірою будуть відповідальними за поведінку туристів під час відвідування природних об'єктів, зокрема заповідників.

Вагомою передумовою поліпшення рівня відтворення природно-рекреаційного потенціалу території в контексті розв'язання соціальних завдань є потреба збереження та поліпшення здоров'я, зменшення захворюваності місцевого населення, оскільки воно зростає.

Згідно з даними Державної служби статистики України, протягом 1997–2013 рр. зросли темпи захворювання населення макрорегіону на хвороби органів дихання – із 1,9 до 2,3 млн випадків у рік (рис. 3.1). Загрозливим також є збільшення кількості хворих на новоутворення (рис. 3.2), хвороби системи кровообігу та інші захворювання.

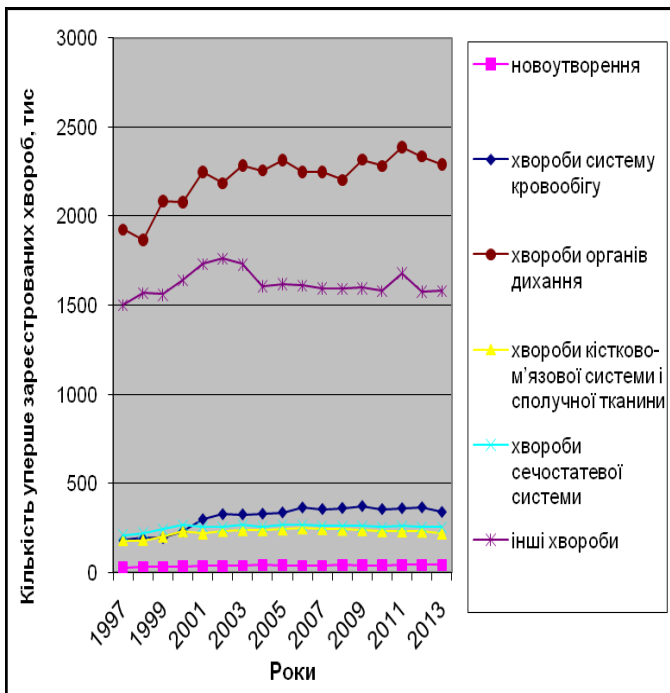

Рис. 3.1. Динаміка захворювання населення в Карпатському макрорегіоні, 1997–2013 рр.

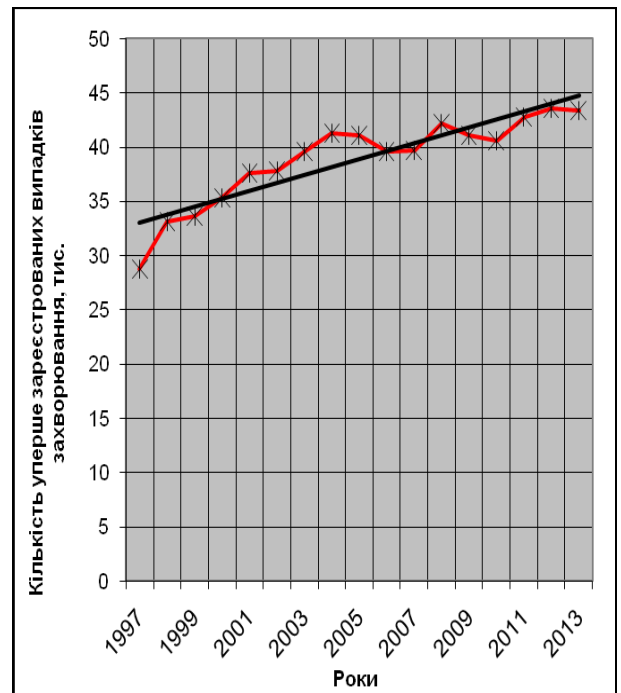

Рис. 3.2. Динаміка новоутворення захворювання населення в Карпатському макрорегіоні, 1997-2013 рр.

Організація заходів щодо поліпшення здоров'я тісно пов'язана з рекреаційним природокористуванням. З одного боку, показники рівня захворюваності домінують серед стимулюючих чинників інтенсифікації діяльності санаторій, курортів та інших оздоровчих установ, обумовлюють зміну видів праці населення на більш безпечні для здоров'я, а також є передумовою для закриття в макрорегіоні шкідливих і небезпечних підприємств і виробництв. "Вивчення динаміки захворюваності населення України за останні 20-25 років дає підстави стверджувати: негативний вплив різних чинників навколишнього природного середовища на здоров'я людини в усіх випадках є комплексним. При чому, цей вплив має тенденцію до посилення та урізноманітнення, що необхідно обов'язково враховувати, коли йдеться про негативні еколого-соціальні наслідки забруднення та деградації природи в цілому, зокрема ґрунтів, водойм, атмосферного повітря, а через них і продуктів харчування" [38, с.347].

З іншого – покращення здоров'я населення Карпатського макрорегіону сприятиме підвищенню рекреаційної привабливості територій, відповідності умов надання рекреаційних послуг

санітарним нормам, збільшенню частки працездатного населення та якості трудових ресурсів у процесі раціоналізації рекреаційного природокористування.

Наступна передумова впливає з попередньої та має соціально-екологічний характер. Йдеться про створення більш сприятливого для здоров'я людини середовища як синтезуючої компоненти соціальної достатності та збереження природно-рекреаційного потенціалу. На істотний взаємозв'язок розв'язання цих завдань вказують спільна природно-ресурсна база життєзабезпечення місцевого населення та організації рекреаційної діяльності; спільні екологічні інтереси суб'єктів надання рекреаційних послуг та рекреантів – перші зацікавлені в якісному ресурсному забезпеченні власного бізнесу, другі – прагнуть отримати оптимальні умови для задоволення власних рекреаційних потреб; необхідність переходу на модель сталого розвитку, що спричинено "науково-технічною революцією, а також нинішнім кризовим станом земної біосфери, істотним зниженням її відновлювальних, відтворювальних і асиміляційних можливостей внаслідок надмірних антропогенних навантажень на природу" [38, С.348] як середовища існування та рекреаційного простору.

Якість довкілля, життя та здоров'я населення безсумнівно впливають на демографічну ситуацію в макрорегіоні (рис. 3.3). За період 1997–2013 років у результаті демографічного руху, населення Карпатського макрорегіону скоротилося на 158,5 тис. чоловік.

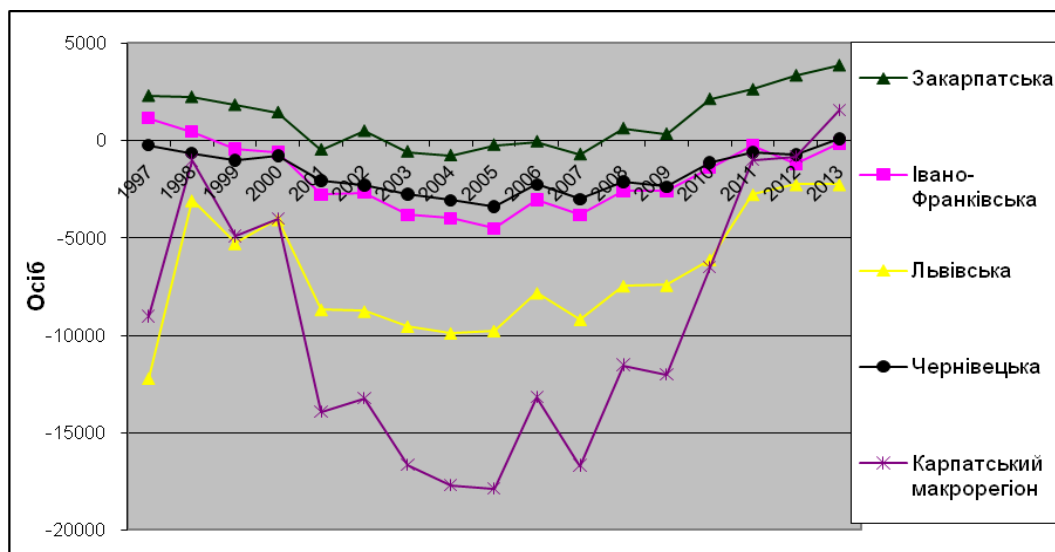

Рис. 3.3. Приріст (скорочення) населення в Карпатському макрорегіоні в результаті природного руху, 1997–2013 рр., чол.

Як зазначають Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик та В.А. Голян, унаслідок погіршення демографічних показників, насамперед зменшення приросту та підвищення рівня захворюваності населення, відбувається його старіння і тимчасово втрачається працездатність, зростають витрати на медичне обслуговування. Це значно послаблює трудовий потенціал держави, негативно позначається на відтворювальних процесах як в економіці, так і суспільстві [38, с.347], у тому числі на відтворення природно-рекреаційного потенціалу території. Більше того, у результаті старіння населення знижується попит на рекреаційний продукт, а також погіршуються темпи його виробництва, умови оцінки та збереження придатних для цього природних компонент.

На рівень старіння та скорочення населення Карпатського макрорегіону впливають також міграційні процеси (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Міграція населення в Карпатському макрорегіоні,
2007-2013 рр., чол.***

Область, регіон	Міграція в межах України			Зовнішня міграція (за межами країни)		
	прибуло	вибуло	скорочення	прибуло	вибуло	скорочення
Закарпатська	87423	98807	11384	2824	9017	6193
Івано- Франківська	158169	162383	4214	4517	5210	693
Львівська	314023	326595	12572	5431	9367	3936
Чернівецька	111503	108770	-2733	5690	6381	691
Карпатський макрорегіон	671118	696555	25437	18462	29975	11513
Україна	-	-	-	339308	321948	-17360

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Так, за досліджуваний період у результаті внутрішньої міграції (у межах країни) чисельність населення макрорегіону скоротилася на 25 437 чол, а за рахунок зовнішньої – на 11 513 чол. Особливо високий рівень міграції простежується в Закарпатській та Львівській областях і це при тому, що збереження місцевого населення створює переваги для організації використання та охорони природно-рекреаційної бази.

Важливим соціальним завданням, вирішення якого позитивно сприяє розвитку рекреації, підвищенню рекреаційної привабливості території, ролі і значення природних рекреаційних ресурсів для відновлення фізичних і духовних сил, є збереження культурних цінностей, місцевого колориту. Дослідження свідчать, що саме

природне середовище карпатського краю часто надихало митців творити своє неповторне мистецтво. Нині мистецька діяльність є одним із найбільш перспективних напрямів пізнавальної рекреації, передусім організації дозвілля.

Забезпечення умов реалізації духовних потреб людини в межах відпочинкової діяльності сприяє також розвитку напрямів цивілізованої рекреації. За висловом А.Тойнбі, цивілізація – це самобутній соціо-культурний індивід, що виникає як певна відповідь на виклик середовища, того чи іншого глобального етнобіогеоценозу. Цивілізація спроможна прогресувати доти, доки вона може сприймати нові виклики довкілля й адекватно реагувати на них [186]. В умовах сучасних викликів, природне довкілля є фундаментальною основою, що генерує ключові соціально-культурні, історичні, економічні та медичні передумови розвитку цивілізації на шляху екологізації свідомості окремих груп індивідів у регіональному та глобальному вимірах.

Важлива передумова забезпечення соціальної достатності та поліпшення умов рекреаційного природокористування полягає у підвищенні екологічної свідомості людини, що, у свою чергу, потребує адекватних змін у системі освіти, науки та виховання.

У контексті оптимізації умов рекреаційного освоєння територій, екологізація свідомості населення є не що інше, як сукупність векторів інформаційного забезпечення процесу пізнання та оцінки природних благ, придатних для відновлення фізичних і духовних сил людини. Саме тому важливу роль у розвитку сфери рекреації слід відводити морально-етичним складовим.

Економічна оцінка моральних якостей населення є відносно новим напрямом дослідження в економіці рекреаційного природокористування. Цей аспект розкриває високі можливості імплементації засад збереження та охорони природних рекреаційних ресурсів території в навчально-виховний процес молодих поколінь. Йдеться про формування екологоорієнтованих моральних цінностей як обов'язкової складової розвитку цивілізації на перспективу. Інтеграція цього завдання в ієрархічній системі таких соціальних компонент, як індивід, сім'я, родина, нація, регіон, держава, освіта, професія, захоплення повинно базуватися на ефективних механізмах, котрі в умовах ринкових трансформацій спроможні привести в дію

соціо-еколого-економічний механізм раціонального і сталого рекреаційного природокористування в досліджуваному макрореґіоні.

Вагомим підґрунтям для розробки стратегій соціальної безпеки в межах відтворення довкілля є наукова діяльність в інших сферах, зокрема наукові підходи у системі організації таких видів діяльності, як оздоровлення, дозвілля, спорт, культура та інші напрями відпочинку. За результатами дослідження, 2013 року спостерігався досить низький рівень наукових розробок у рекреаційній сфері національної економіки. Зокрема, частка внутрішніх поточних витрат на наукові роботи у сфері культури та спорту, відпочинку і розваг, виконані власними силами наукових організацій, становить лише 0,39% від загального їх обсягу. Зазначене вказує на потребу інтенсифікації наукової діяльності в галузях рекреації, адже саме наука, розум людини є тією рушійною силою на шляху до бажаних змін, які стосуються, зокрема, формування стратегій ринкових трансформацій у рекреаційній сфері з урахуванням екологічної складової, визначення оптимальних напрямів ресурсозабезпечення індустрії оздоровлення і відпочинку та науково обґрунтованого використання з цією метою природного потенціалу.

Потребують також удосконалення навчально-виховні програми середніх та вищих навчальних закладів, які стосуються знань, усвідомленої потреби збереження та охорони природно-рекреаційного потенціалу. В нинішніх програмах (за винятком спеціалізованих ВНЗ) поняття природних рекреаційних ресурсів та напрямів їх охорони розкриваються в мінімальному обсязі або не згадуються взагалі. Особливо важливим є зазначене для шкіл Карпатського макрореґіону, в яких цінність означених ресурсів як компоненти багатства та гордості краю повинна прищеплюватися молодому поколінню як соціальний пріоритет.

Нині, як ніколи, нагальною є потреба навчити молодь використовувати не лише суто матеріальні якості природних компонент, але й їх естетичні та корисні властивості в складі рекреаційного потенціалу як економічного ресурсу. Важливим при цьому залишається успадкування видів життєдіяльності, тобто планування в освітніх програмах та здійснення нині екологоорієнтованих ринкових трансформацій на користь рекреаційної сфери сприятимуть ув майбутньому вдосконаленню механізму розвитку сімейного туристичного бізнесу та інших видів малого підприємництва в рекреаційній сфері.

Такі заходи приведуть до формування якісно нової ментальності місцевих жителів, яка стосується рівня та напрямів використання природних благ, формування духовних начал захисту природи. Вченими зазначається, що "духовність, як субстанція, що генерується людиною, значною мірою формується в період здобуття індивідом певної професії, навчанні в освітніх закладах Мова йде про те, що процес навчання повинен тісно переплітатись з формуванням морально-етичних норм молодого покоління, включаючи дбайливе ставлення до землі, флори та фауни, всього довкілля" [198, с.172]". Відповідні рекомендації слід покласти в основу розробки стратегії рекреаційного освоєння території Карпатського макрорегіону.

Основним стрижнем виховного процесу, передусім формування навиків бережливого ставлення до природи, побудови гармонійних відносин між місцевим населенням і природою залишається сімейне виховання. Його соціальне, екологічне та економічне наповнення у процесі відтворення природних рекреаційних ресурсів обумовлено передусім роллю сім'ї в інституційній системі управління процесом відтворення, значенням економічних пріоритетів сім'ї в системі становлення оптимальних векторів відтворення природно-рекреаційного потенціалу та утвердженими сімейними традиціями вибору видів відпочинку тощо. Таким чином, організація рекреаційної діяльності з використанням природних ресурсів тісно корелює з умовами життя і праці місцевого населення. З метою поліпшення умов збереження та відновлення природно-рекреаційного потенціалу, ми визначаємо потребу розподілу населення виходячи з природних умов їх проживання, рівня життєзабезпечення. Це дасть можливість виявити пріоритети та загрози господарського освоєння природних ресурсів для потреб рекреації виходячи з екологічних, соціальних та економічних умов.

На умови та рівень екологічної безпеки організації рекреації впливає вид поселення населення. Структуризація населення за видами діяльності в розрізі поселень дасть можливість оптимізувати розвиток рекреаційного природокористування в межах міських агломерацій та сільської місцевості. Йдеться передусім про відмінність напрямів господарського освоєння природних компонент у містах та селах. Безсумнівно, що в селах вони є більш безпечними для екології. Виходячи з цього, вагомою передумовою покращення умов використання та відтворення природно-рекреаційного

потенціалу Карпатського макрорегіону є руралізація, тобто процес виїзду міського населення в село, який є оберненим явищем до урбанізації. Пріоритетність руралізації пояснюється також можливістю зниження рівня рекреаційного та демографічного навантаження на природні об'єкти міських і приміських зон. Слід зазначити, що згідно з інформацією Державної служби статистики, за станом на 1 січня 2014 року в макрорегіоні частка сільського та міського населення становила відповідно 51,8% та 48,8% (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Розподіл населення Карпатського макрорегіону за типом поселення та рівень демографічного навантаження на природні рекреаційні ресурси *

Область, регіон	Територія, км ²	Наявне населення, за станом на 1 січня 2014 року, тис. чол.	З нього		Загальна кількість міст, од.	Коефіцієнт демографічного навантаження
			сільське населення, тис. чол.	міське населення, тис. чол.		
Закарпатська	12800,00	1247,40	788,00	460,20	11,00	0,60
Івано-Франківська	13900,00	1379,80	785,90	191,40	15,00	0,25
Львівська	21831,00	2544,70	1000,30	1521,10	43,00	1,79
Чернівецька	8096,40	904,30	523,90	378,10	11,00	0,85
Карпатський макрорегіон	56627,40	6076,20	3098,10	2950,90	80,00	1,03
Україна	603628,00	45778,50	14314,90	31108,40	459,00	1,65

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

Такий розподіл населення не є оптимальним як з екологічної так й економічної точки зору, зважаючи на домінуючу в макрорегіоні частку площі сільської місцевості. В умовах переходу до ринкової моделі господарювання, головним стимулятором виїзду населення з міста, як альтернатива важкій сільськогосподарській праці, є можливість міських "мігрантів" започаткувати та розвивати рекреаційну діяльність на селі.

При цьому слід прийняти до уваги те, що нині в більшості сіл Карпатського макрорегіону простежується низький економічний рівень життя. Мова йде передусім про ті села, які віддалені від обласних та районних центрів та характеризуються низькою транспортною доступністю. Тут, як правило, збереглися екологічно чисті природні рекреаційні ресурси (поверхневі та підземні води, атмосферне повітря, харчові продукти тощо), етнографічні цінності, місцевий колорит і простежується відносно нижчий рівень

демографічного навантаження. Тому, на нашу думку, у процесі дослідження рекреації доцільно також виокремлювати економічно депресивних територій макрорегіону. Означене дасть можливість вирішити завдання створення робочих місць завдяки організації рекреаційної діяльності, а також сприятиме консервації привабливих для оздоровлення та відпочинку ресурсів, які в умовах матеріальної недостатності підлягають нераціональному споживанню. При цьому нагальною залишається потреба інформаційного забезпечення населення про перспективні прибутки в результаті вирубування лісу, "продажу" асиміляційного потенціалу тощо та в результаті освоєння відповідних ресурсів для потреб рекреації, а також паралельні екологічні наслідки. Більше того, на рівні районних та міських рад повинні розроблятися проекти перспективного розвитку рекреації в межах кожного населеного пункту. Необхідність такого підходу обґрунтовується потребою зміни нинішніх напрямів відпочинку та дозвілля молодого покоління, які повинні спрямовуватися на культурне виховання та оздоровлення молоді. Йдеться про організацію культурно-розважальних, спортивних та інших заходів пізнавально-оздоровчої рекреації на лоні природи в межах сіл, що забезпечуватиме економічний прибуток, соціальну достатність і встановлення реальної ціни рекреаційно привабливих природних об'єктів.

У процесі розробки проектів розвитку рекреації в межах міських та сільських поселень слід зважати на природно-ландшафтну специфіку кожної адміністративної одиниці з урахуванням їх природного районування. Йдеться, передусім про виокремлення гірських територій, з метою забезпечення індивідуального підходу до розв'язання соціальних та природоохоронних завдань у межах рекреації. Це стосується особливих умов проживання населення гір, укладу їхньої свідомості, цінності природних ресурсів, які їх оточують, можливості їх рекреаційного використання та охорони, а саме гірських схилів, лісів, річок тощо.

Організуючи заходи щодо поліпшення та відновлення водних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону, в контексті соціальних завдань доцільно здійснювати розподіл його природно-рекреаційної бази за басейновим принципом, а саме виділення населених пунктів, яких об'єднує басейн певної річки (озера, ставка, водосховища) на рівні інституційно-правової бази, котра регулює

діяльність туристично-рекреаційної сфери (а не лише водного господарства). Таким чином, можливий контроль умов та кількісно-якісних показників забезпечення місцевого населення і рекреантів водними ресурсами як показника соціальної достатності й ресурсозабезпечення рекреаційної діяльності. Це сприятиме консолідації інтересів місцевих жителів та виробників рекреаційних послуг, які проживають на території окремого басейну, з метою зниження антропогенного навантаження на даний водний об'єкт.

У контексті раціонального використання природних рекреаційних ресурсів території на увагу заслуговують питання еколого-економічної обґрунтованості напрямів господарського освоєння населенням лісових ресурсів, зокрема регулювання адекватними екологічними та економічними інституціями діяльності населення, яке проживає в межах або поблизу лісових зон. Це стосується спрямування господарювання місцевих жителів на використання рекреаційних властивостей лісу в цілях оздоровлення та відпочинку, дотримуючись при цьому екологічних норм та правил. Відповідне інституційне регулювання потрібне передусім у процесі організації та розвитку мисливського господарства, індустрії виготовлення продуктів із лікарських рослин (фіточаїв, косметичних засобів) тощо. Це дасть можливість, зокрема, покращити соціально-економічні результати рекреаційного лісокористування.

Реалізація пропонованих заходів потребує адекватного інформаційного забезпечення, передусім якості природних рекреаційних ресурсів у межах гірського ландшафту, водних басейнів, лісових масивів досліджуваної території, допустимих (науково обґрунтованих) обсягів їх рекреаційного використання та перспективи відновлення.

На основі викладеного вище пріоритетним напрямом розв'язання соціальних та екологічних завдань у Карпатському макрорегіоні нині і на перспективу слід вважати інтенсифікацію розвитку рекреації. Остання значною мірою залежить від споживача рекреаційного продукту. У зв'язку з цим, проаналізуємо динаміку туристичних потоків у макрорегіоні в період 2007–2013рр. (табл. 3.5). Згідно з даними Державної служби статистики України, 2013 року 49% туристів-мешканців Карпатського макрорегіону відпочивали в межах України, а 51% – за кордоном. У 2007 році ці показники становили 19,9 і 80,1% відповідно. За період 2007–2013рр. кількість відпочиваючих макрорегіону, які надавали перевагу

Таблиця 3.5

**Динаміка туристів Карпатського макрорегіону та України
по роках, чол.***

Рік	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності					
	Карпатський макрорегіон			Україна		
	іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи	іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2007	51215	66670	268124	326389	566942	932318
2008	36575	74845	444978	299125	868228	1039145
2009	27552	105073	1402268	372455	336049	2155316
2010	33265	131592	731736	372758	1282023	1386880
2011	25117	96543	619116	282287	913640	1094170
2012	26929	145542	150965	335835	1295623	649299
2013	26825	155617	151364	343511	1395257	604728

* Джерело: дані Державної служби статистики України.

відпочинку за межами країни, збільшилася на 88,9 тис., а тих, що відпочили в Україні, – зменшилася на 116,8 тис. При цьому кількість іноземних туристів, які відвідали макрорегіон за досліджуваний період, скоротилася на 24,4 тис. (із 51,2 2007р. до 26,8 тис. –2013р.). Така тенденція "надмірного імпорту" туристичних послуг простежується по всій Україні. Тобто існує значна перевага кількості "виїзних" національних туристів, які можуть бути потенційними рекреантами Карпатського макрорегіону.

Ураховуючи наведені показники, вагомим завданням нині залишається спрямування населення України на споживання туристично-рекреаційного продукту національного виробника. Це потребує визначення та розвитку в макрорегіоні пріоритетних (популярних) ринків рекреаційного продукту, покращення сервісного обслуговування рекреантів, підвищення рекреаційної привабливості території, формування науково обґрунтованих цін. Завдяки цьому вдасться оптимізувати рекреаційну діяльність, використовуючи при цьому природні ресурси, а також вирішити належним чином соціальний пакет завдань.

3.2 Економічна модель використання та охорони природно-рекреаційного потенціалу в Карпатському макрорегіоні

Аналіз основних соціальних завдань вказує на значущість їх вирішення у процесі організації використання та охорони природно-рекреаційного потенціалу. Зазначене потребує їх конкретизації у зв'язку з інтенсифікацією рекреаційного природокористування, передусім розрахунку конкретних показників, їх меж, які повинні бути досягнуті для забезпечення належного розвитку рекреаційної сфери. З цією метою дослідження слід виконувати у три етапи досягнення відповідних меж: перший – початковий, який включає покращення окремих показників щонайменше до середньонаціонального рівня; другий – поліпшення показників до середніх значень транскордонних країн (лише у випадку, коли такі володіють відносно кращими результатами); третій – досягнення стандартів у рекреаційному природокористуванні, що встановлені самою природою. При цьому до уваги приймемо норми господарського освоєння досліджуваних ресурсів, дотримання оптимальності меж рекреаційного навантаження, що використовуються високорозвиненими країнами, в яких відтворювальний процес природних ресурсів організовується на засадах сталого природокористування.

Пріоритетним завданням при організації рекреаційної діяльності у зв'язку з використанням природних ресурсів є вирішення соціального пакета проблем. Базуючись на результатах оцінки потреби та ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів (ПРР) Карпатського макрорегіону, побудована карт-схема основних соціальних завдань як найважливішого стимулятора реалізації дослідженого процесу (рис. 3.4).

Для цього в межах першого етапу визначимо початковий відсоток поліпшення соціальних показників у національному вимірі за формулою:

$$PS_j = \frac{(Pbo(S_j) - Nbo(S_j))}{100} - 100 \quad (3.1)$$

де PS_j – відсоток, на який слід зменшити значення соціального показника S_j у розрахунку на одну особу в окремій області досліджуваної території, щоби досягнути національного рівня;

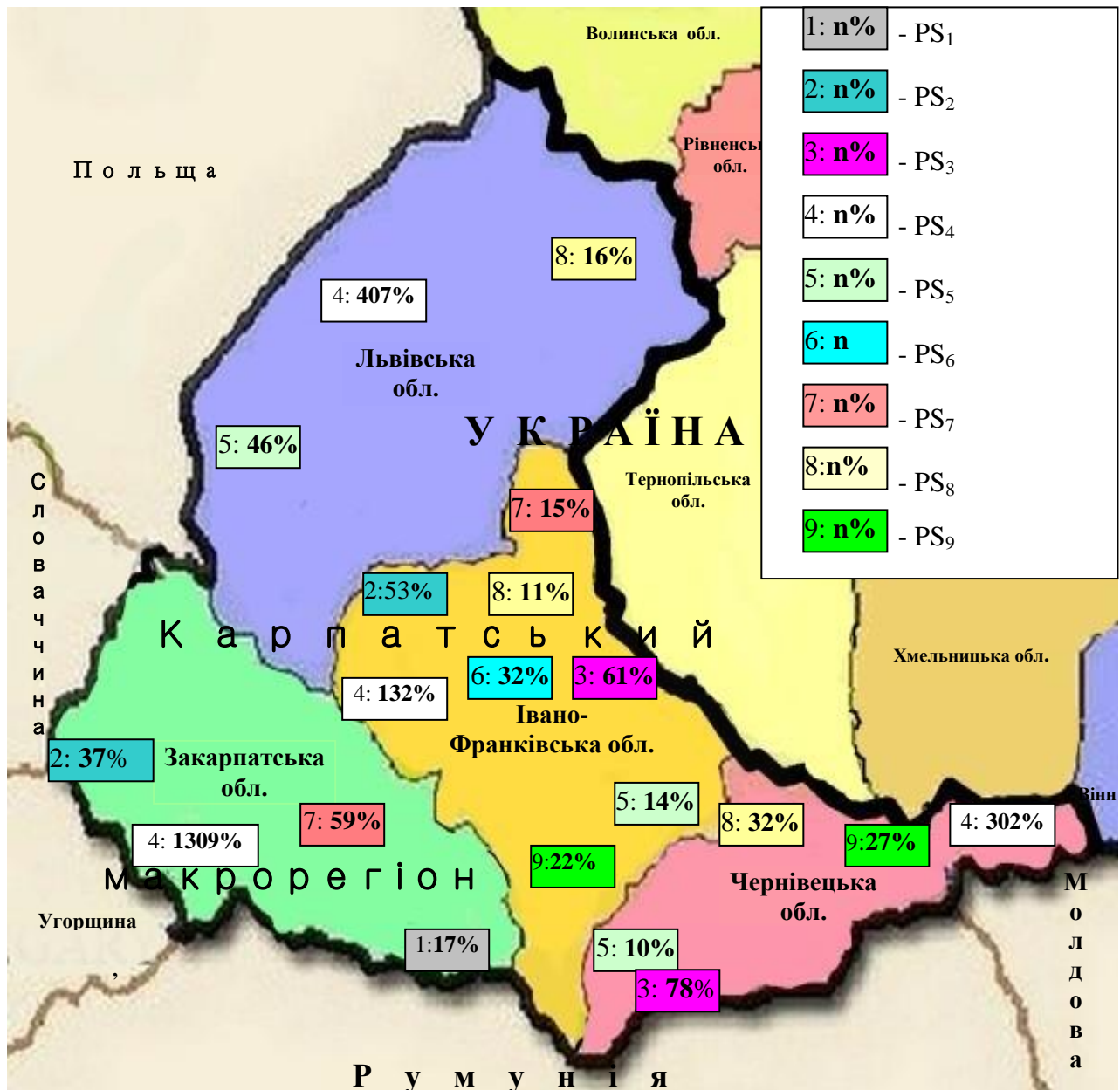

Рис. 3.4. Карт-схема основних соціальних завдань Карпатського макрорегіону як напрям оптимізації використання та відтворення ПРР у національному вимірі

$Pbo(S_j)$ – оцінка соціального показника j в окремій області за результатами оцінки соціальної потреби відтворення ПРР (дод. В3 та Л8), балів;

$Nbo(S_j)$ – оцінка соціального показника j в середньому по Україні, балів;

$j=1,2,\dots,9$.

$PS_1\dots PS_9$ – це соціальні завдання як напрям, що забезпечує оптимізацію процесу використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу в національному вимірі.

Так, PS_1 означає знизити рівень безробітного населення працездатного віку в розрахунку на 1 особу (УРн1О) на $n\%$ відносно показників 2013 року, а n – відсотки для конкретного регіону. Для розрахунку PS_1 використаємо наявні дані (див. дод. В2, соціальний блок: безробіття), підставляючи їх у формулу (3.1). Наприклад, для Закарпатської (ЗК) області отримаємо: $PS_1(ЗК)=(5,85/(5/100))-100=17(\%)$. Показники PS_1 для решти областей макрорегіону не наведені (див. рис. 3.4), оскільки у дослідженому році вони є "кращими" відносно середньонаціонального показника. У подальшому для розрахунку коефіцієнта їх поліпшення потрібно визначити відповідні порогові значення на транскордонному та міжнародному рівнях. Це стосується і всіх інших показників (див. рис. 3.4; рис. 3.5, 3.6).

Для визначення загального зменшення кількості безробітних у регіоні (а також для конкретизації інших соціальних завдань) слід урахувувати кількість населення. Для цього використовуємо формулу:

$$BNR - \frac{BNN}{PN} \times PR, \quad (3.2)$$

де BNR – чисельність безробітного населення працездатного віку 2013 року в регіоні, чол. (або інший соціальний показник);

BNN – значення BNR для України в середньому, чол.;

PN та PR – кількість населення України та регіону відповідно, чол.

Підставляючи дані (див. табл. 3.1) у формулу (3.2), для Закарпатської області отримаємо: $55200 - (1731700/45778500) \times 1247400 = 8013$ (чол.). Тобто на Закарпатті слід зменшити кількість безробітних працездатного віку на 8013 чол., щоб досягти середнього рівня по відношенню до України загалом з урахуванням кількості населення.

Особливо низьким є показник працевлаштування населення у сфері оздоровлення та відпочинку. PS_2 – це відсоток, на який слід збільшити число зайнятих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" (PS_3 – "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги") у розрахунку на одну особу, по відношенню до 2013 року (див. рис. 3.4).

Для визначення показників PS_2 та PS_3 використано інформацію (дод. К8) та формулу:

$$PS_j = 100 - \frac{Pbo(S_j) - Nbo(S_j)}{100} \quad (3.3)$$

де $j=1,2,\dots,10$.

Її слід застосовувати за умови, що досліджуваний показник потребує збільшення в національному вимірі.

Наприклад, для Івано-Франківської (ІФ) області отримано такий результат розрахунку: $PS_2(ІФ)=100-(2,37/(5/100))=100-47,4=52,6(\%)$; $PS_3(ІФ)=100-(1,95/(5/100))=100-39=61(\%)$. Тобто в області потрібно збільшити кількість робочих місць на 52,6% у готелях та ресторанах і на 61% – у санаторіях, курортах та інших закладах оздоровлення (УРн1О), щоб досягнути національного рівня.

Аналогічні розрахунки здійснено для кожної області макрорегіону (див. рис. 3.4). Щоб конкретизувати число бажаного збільшення робочих місць у двох названих галузях рекреації, використаємо формулу, обернену до формули (3.2), а саме:

$$\frac{BNN}{PN} \times PR - BNR \quad (3.4).$$

Підставивши дані (див. табл. 3.2) у формулу (3.4), отримаємо, що в Закарпатській області слід збільшити кількість працевлаштованих у готелях та ресторанах на 1298 чол. ($(128737 / 45778500) \times 1247400 - 2209 = 1298$); в Івано-Франківській – на 2351 та у Чернівецькій – на 506 чол. У Львівській області відповідний показник перевищує національний рівень.

Аналогічним чином нами розраховано, що у сфері охорони здоров'я слід збільшити число робочих місць на 1787 одиниць в Івано-Франківській області та на 1449 – у Чернівецькій. В інших областях макрорегіону такої потреби не існує. Разом з тим, зважаючи на наявний тут бальнеологічний потенціал, рівень зайнятості в санаторіях та курортах Львівщини і Закарпаття не можна вважати оптимальним порівняно з такими ж закладами відпочинку Чехії, Хорватії, Румунії, які володіють аналогічним потенціалом мінеральних вод.

Для розрахунку показника PS_4 (а також PS_5 – PS_9) використаємо формулу (3.1) та дані (див. дод. В2). Через PS_4 нами позначено пороговий відсоток, що означає, на скільки слід зменшити темпи скорочення населення в результаті зовнішньої міграції (УРн1О) відносно середньої його величини за період 2002–2013рр. для

досягнення середнього (для країни) рівня міграції. Згідно з офіційними даними найбільш суттєвою зовнішня міграція була характерна для Закарпатської та Львівської областей, де рівень зменшення кількості населення перевищував національний на 1309 та 407%, Чернівецькій та Івано-Франківській – на 302 і 132% відповідно.

Рівень вирішення соціальних завдань характеризується також станом здоров'я населення. У цьому вагома роль належить природно-рекреаційному потенціалу, який є базою оздоровлення та відпочинку. На основі даних Державної служби статистики України проаналізуємо показники захворювання населення макрорегіону (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Основні показники захворювання населення за період 1995-2013 рр. та бажана частка їх покращення, тис *

Область, регіон	Кількість уперше зареєстрованих хвороб у рік, середнє					На скільки слід зменшити річну кількість уперше зареєстрованих хвороб, щоб досягнути середній для країни рівень				
	новоутворення	хвороби системи кровообігу	хвороби органів дихання	хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	хвороби сечостатевої системи	новоутворення	хвороби системи кровообігу	хвороби органів дихання	хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	хвороби сечостатевої системи
Закарпатська	7,14	90,54	320,63	38,22	38,01	–	31,47	–	–	–
Івано-Франківська	9,52	83,92	472,01	51,81	64,84	–	18,59	48,13	5,16	4,74
Львівська	16,53	103,53	1120,47	97,82	103,29	–	–	338,73	11,78	–
Чернівецька	5,71	35,47	295,24	39,18	48,24	–	–	17,43	8,60	8,84
Карпатський макрорегіон	38,89	313,46	2208,34	227,03	254,38	–	25,75	341,71	21,59	–
Україна	388,59	2167,65	14063,35	1547,82	1994,12	–	–	–	–	–

Джерело: дані Державної служби статистики України.

Використовуючи наведену інформацію та формулу (3.2), за допомогою математичного інструментарію розраховуємо частку, яка була б порогом для визначення, на скільки слід зменшити річну кількість уперше зареєстрованих хвороб у досліджуваному макрорегіоні, щоб досягнути середнього показника по країні. Вираховуючи відсоток бажаного зменшення числа хворих у розрахунку на тисячу осіб за видами хвороб отримаємо такі результати (див. рис. 3.4): PS_5 – зменшити число вперше зареєстрованих хворих на хвороби органів дихання на $n\%$ по відношенню до середнього показника за період 1995–2013рр. (PS_6 – новоутворення, PS_7 – хвороби системи кровообігу, PS_8 – хвороби

кістково-м'язової системи і сполучної тканини, PS_9 –хвороби сечостатевої системи). Результати свідчать, що істотного поліпшення стану здоров'я потребує населення Івано-Франківської та Львівської областей.

Покращення здоров'я населення досліджуваного макрорегіону можна забезпечити завдяки розвитку рекреаційної сфери, зокрема використання природних рекреаційних ресурсів. Разом з тим залучення природного потенціалу досліджуваної території для потреб оздоровлення стримується через несприятливу екологічну ситуацію. Поліпшення останньої є однією з найбільш суттєвих передумов використання природно-ресурсного потенціалу для потреб рекреації. Застосовуючи карт-схему (рис. 3.5) та відповідний математичний

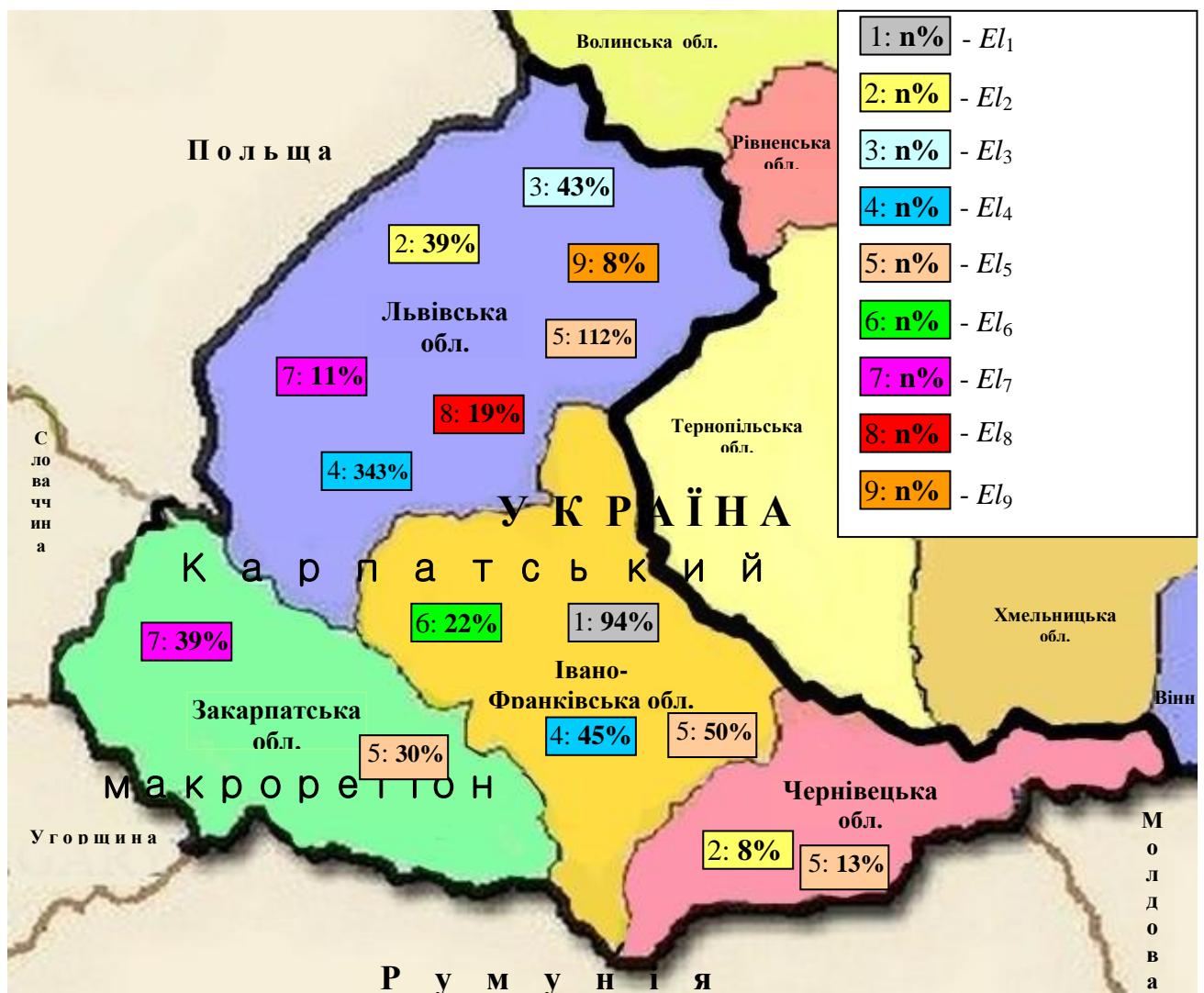

Рис. 3.5. Карт-схема основних екологічних завдань поліпшення природних рекреаційних ресурсів у національному вимірі

інструментарій, визначимо, яким чином і в яких обсягах можна поліпшити екологічні показники в Карпатському макрорегіоні.

Ураховуючи, що оцінка екологічного навантаження найбільш повно визначається у просторовому вимірі, карт-схема основних екологічних завдань поліпшення природних рекреаційних ресурсів розроблена в розрахунку на 1 км² площі кожного регіону за допомогою формули:

$$PEl_k = \frac{Pbo(El_k) - Nbo(El_k)}{100} - 100 \quad (3.5),$$

де PEl_k – відсоток, який вказує на скільки слід змінити значення екологічного показника El_k у розрахунку на 1 км² площі окремої області, щоб досягнути національного рівня;

$Pbs(El_k)$ – оцінка екологічного показника El_k в окремій області за результатами оцінки екологічної потреби ПРР, балів (див. дод. В3);

$Nbs(El_k)$ – оцінка екологічного показника El_k у середньому по Україні, балів;

$$k=1, 2, \dots, 9;$$

$El_1 \dots PEl_9$ – це екологічні завдання як напрям оптимізації процесу використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу в національному вимірі, а саме: PEl_1 – відсоток (n) річного обсягу викидів забруднюючих речовин, який слід зменшити при викиді в атмосферу стаціонарними джерелами, у розрахунку на 1 км² (УР1км²) відносно середнього показника по країні; n – кількість відсотків для кожного регіону. Зокрема, в Івано-Франківській області рівень забруднення атмосфери стаціонарними джерелами у розрахунку на 1 км² слід скоротити на 94%.

Доведення зазначеного показника до середнього по країні з урахуванням території можливе за формулою:

$$VZRsR - \frac{VZRsN}{SN} \times SR, \quad (3.6)$$

де $VZRsR$ – середньорічний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами області за період 1997–2013рр., тис.т (або інший екологічний показник);

$VZRsN$ – значення для України в цілому, тис.т;

SN та SR – площі України та регіону відповідно, км².

Підставимо в формулу (3.6) вихідні дані (див. рис.2.2) і отримаємо для Івано-Франківської області: $196,4 - (4390,3/603628) \times 13900 = 95,3$ (тис.т). Таким чином, у регіоні річний

обсяг викидів забруднюючих речовин у повітря стаціонарними джерелами забруднення слід скоротити на 95,3 тис. тонн. Для інших областей Карпатського макрорегіону відповідний результат буде від'ємний, тому з метою встановлення норм поліпшення якості атмосферного повітря в них у подальшому в якості порогових меж доцільно обирати показники транскордонних та інших країн, що володіють аналогічним природним потенціалом та в яких простежується відносно кращий рівень екології.

PEL_2 означає пороговий відсоток зменшення річного обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами $УР1км^2$ (див. рис. 3.5). Цей показник потребує суттєвих змін саме у Львівській області, в якій найбільший відсоток (39%) бажаного зменшення рівня забруднення атмосфери транспортними засобами (див. дод. В3).

У Львівській області також на 43% потрібно зменшити річні обсяги скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти ($УР1км^2$) – PEL_3 . Значного зменшення потребують також відповідні обсяги забруднення вод з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання (PEL_4). Реалізація цих завдань сприятиме покращенню рекреаційних властивостей вод.

Як уже зазначалося, на якісні властивості вод, котрі можна використовувати в цілях оздоровлення та відпочинку, значною мірою впливає рівень їх забруднення мінеральними добривами. Згідно з офіційними даними (табл. 3.8), річний обсяг внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур на 1 $км^2$ посівної площі в середньому по макрорегіону в 1,5 разу більший аналогічного показника по Україні. Зрозуміло, що цей показник необхідно зменшити щоб досягнути українського рівня. За розрахунками, таке зменшення становить: у Закарпатській області – 3,7 тис. тонн, Івано-Франківській – 26,4, Львівській – 128,8 та Чернівецькій – 8,0 тис. тон.

Таблиця 3.8

**Внесення мінеральних добрив під посів
сільськогосподарських культур у Карпатському макрорегіоні ***

Область, регіон	Усього, тис. ц				На 1 км ² посівної площі, ц			
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	середня за 2011-2013 рр.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	середня за 2011-2013 рр.
Закарпатська	18,40	15,30	14,30	16,00	78,00	59,00	75,00	70,67
Івано- Франківська	80,70	81,60	74,00	78,77	85,00	82,00	78,00	81,67
Львівська	255,70	225,00	247,90	242,87	122,00	104,00	121,00	115,67
Чернівецька	52,10	62,30	86,10	66,83	51,00	55,00	79,00	61,67
Карпатський макрорегіон	406,90	384,20	422,30	404,47	84,00	75,00	88,25	82,42
Україна	10647,20	8867,70	10606,40	10040,43	57,00	48,00	58,00	54,33

Джерело: дані Міністерства екології та природних ресурсів України (Національна доповідь про стан навколишнього середовища за 2014 рік; екопаспорти регіонів за 2014 рік).

Вагома роль в організації рекреаційної індустрії в Карпатському макрорегіоні належить землям лісгосподарського призначення. Передусім це стосується відсотка потенційного заліснення території. Згідно з даними Державної служби лісових ресурсів України, найбільша частка земель, які потребують заліснення (для досягнення оптимальної лісистості), зосереджена в Івано-Франківській області – 90,4 тис.га, у Закарпатській – 51,2, Львівській – 28,4 та Чернівецькій – 29,2 тис. гектара.

Використовуючи математичний інструментарій та наявну інформацію (див. табл. 2.4), нами розраховано, що в Івано-Франківській області частка території для потенційного заліснення (UR_{1km^2}) на 21% перевищує аналогічний показник в Україні (PEI_6). Тобто тут першочергово потрібно залісити 15,7 тис. га. Більше того, з метою покращення рекреаційних (лікувально-оздоровчих та естетичних) властивостей лісу в областях макрорегіону слід знизити ступінь дефоліації (PEI_7) та дехромації (PEI_8) лісу на визначений відсоток (див. рис. 3.5).

Поліпшення екології потребує забезпечення збалансованого демографічного навантаження на природні рекреаційні ресурси. Існуюча інформація (див. табл. 3.4) дає можливість установити порогове значення коефіцієнта демографічного навантаження на природні рекреаційні об'єкти – PEI_9 (див. рис. 3.5).

Поліпшення екології та зменшення кількості екологонебезпечних видів виробництв у Карпатському макрорегіоні позитивно впливає на розвиток рекреації. Йдеться про фактори, що безпосередньо стосуються умов організації відпочинку, якості рекреаційного використання земель, водних ресурсів, атмосферного повітря та інших компонент природно-ресурсного потенціалу. Поблизу існуючих у макрорегіоні зон надзвичайних екологічних ситуацій рекреаційна діяльність стає неможливою. Саме тому ускладнюються умови організації відпочинку в межах усього Карпатського макрорегіону. Більше того, дослідження застерігають, що рух забрудненого хімічними речовинами атмосферного повітря, водних потоків та підземних вод, а також кислотні дощі можуть спровокувати масштабну транскордонну екологічну загрозу рекреаційному природокористуванню.

Про можливі транскордонні наслідки погіршення екології свідчить географічне розташування макрорегіону. Його територія межує з країнами Європейського Союзу, зокрема Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею, які є де-факто потенційними партнерами в організації процесу відтворення природних ресурсів та розвитку рекреаційної індустрії.

Відповідно до результатів дослідження, часткове покращення екологічних показників природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні можливе завдяки реалізації заходів щодо раціоналізації та інтенсифікації рекреаційного освоєння природних компонент. Йдеться про перевагу економічних вигод унаслідок розвитку рекреації замість еколого-небезпечних об'єктів промисловості.

За існуючих умов рекреаційна індустрія досліджуваної території несе економічні збитки. Для належної організації використання, збереження та відновлення природно-рекреаційного потенціалу, крім проблем екології, в макрорегіоні залишаються невирішеними також окремі економічні завдання, зокрема недостатньо ефективний розвиток рекреаційної сфери, низький рівень економічної підтримки процесу використання та охорони природних рекреаційних ресурсів. Використовуючи математичний інструментарій, спробуємо визначити та конкретизувати економічні завдання макрорегіону на шляху забезпечення оптимальних умов рекреаційного природокористування. Для цього використаємо дані

Державної служби статистики України. Враховуючи, що основними споживачами рекреаційного продукту, його виробниками та платниками податків є місцеві жителі – економічні завдання визначимо у розрахунку на одного жителя за формулою:

$$PE_n = \frac{En_h}{En_n} \cdot 100 \quad (3.7)$$

де PE_n – відсоток, який вказує на скільки слід змінити значення економічного показника En_h у розрахунку на одну особу в окремій області Карпатського макрорегіону, щоб досягнути національного рівня (рис. 3.6);

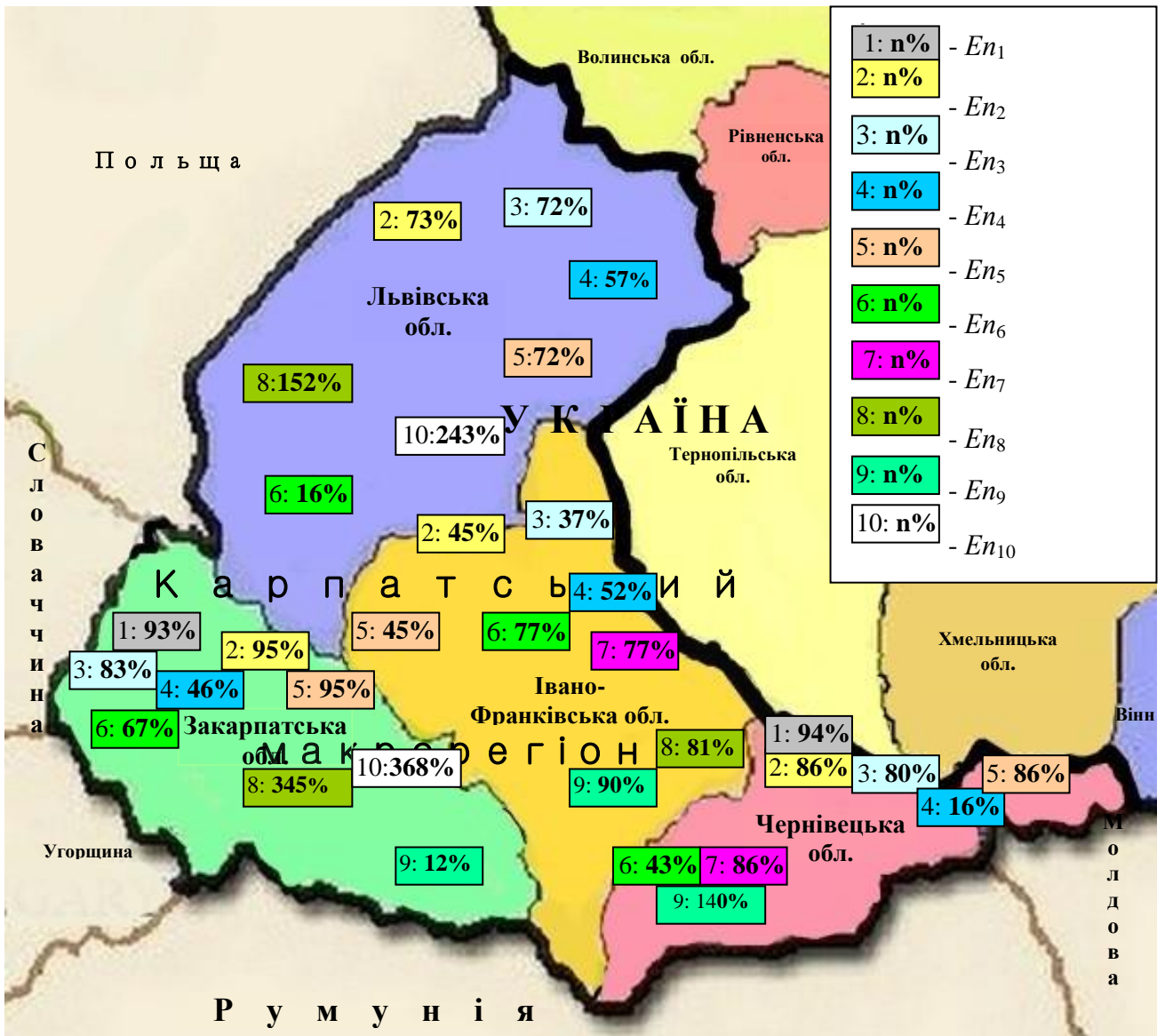

Рис. 3.6. Карт-схема основних економічних завдань покращення умов відтворення природних рекреаційних ресурсів у національному вимірі

$Pbo(En_h)$ – оцінка економічного показника En_h в окремій області за результатами оцінки фінансово-економічної ефективності відтворення ПРР, балів (дод. К4–К7); $h=1,2,\dots,10$;

$PEn_1\dots PEn_{10}$ – економічні завдання як напрямки оптимізації процесу використання та відтворення природно-рекреаційного потенціалу в національному вимірі;

Дослідження свідчать, що PEn_1 – відсоток збільшення річних зборів у вигляді екологічного податку, в розрахунку на одну особу населення (УРн10) відносно показників 2013 року – в Івано-Франківській та Львівській областях вдвічі перевищує національний показник. У той же час частка цих платежів у Закарпатській та Чернівецькій областях на 93 та 94% відповідно менша середньонаціонального рівня.

Обчислення загальної суми збільшення обсягу екологічних зборів у регіонах з урахуванням кількості населення, виконано на основі даних (див. табл. 2.12) та з використанням формули:

$$\frac{EpsN}{PN} \times PR - EpsR, \quad (3.8)$$

де $EpsR$ – річний обсяг фактично сплаченого екологічного податку 2013 року в регіоні, грн (або інший економічний показник);

$EpsN$ – значення $EpsR$ для України в середньому, грн;

PN та PR – населення України та регіону відповідно, чоловік.

За результатами розрахунків, у Закарпатській області з метою поліпшення фінансового забезпечення процесу відтворення природних ресурсів річний обсяг збору екологічного податку слід збільшити на 46,7 млн грн ($39,87 \times 1247400 - 3003600 = 46736295$); Чернівецькій – на 33,8 млн грн. Зважаючи на відносно високу прибутковість рекреаційної сфери та значущість екології в процесі її розвитку, потенційними платниками екологічного податку можуть бути виробники відповідного продукту і власне рекреанти. У країнах, де індустрія відпочинку достатньо розвинена, рекреаційна сфера є вагомим платником екологічних зборів.

Покращення фінансового забезпечення заходів використання, збереження та охорони природних ресурсів, у тому числі рекреаційних, потребує, розрахунку і застосування адекватних показників, найбільш важливими серед яких є капітальні і поточні витрати та інвестиційні витрати на охорону довкілля.

На основі наявної інформації (дод. К) та наведеного вище математичного інструментарію розраховуємо відсоток збільшення капітальних (PE_{n_2}) та поточних (PE_{n_3}) витрат на охорону навколишнього природного середовища (УРн1О) для кожного регіону, в національному вимірі. Результати засвідчують, що в усіх областях макрорегіону обсяги відповідних витрат більше як на 70% нижчі національного рівня (див. рис. 3.6). Для розрахунку загальної суми збільшення річних обсягів поточних витрат на захист довкілля в кожному регіоні використовуємо дані Державної служби статистики (див. табл. 2.13) та формулу (3.8). Таким чином отримуємо, що сума збільшення таких витрат (з урахуванням кількості населення) в Закарпатській області становить – 273,3 млн грн, Івано-Франківській – 137,8, Львівській – 485,6 та Чернівецькій – на 190,8 млн. гривень.

Потреба в урахуванні щільності населення у процесі організації фінансового забезпечення природоохоронних заходів обґрунтовується тим, що зростання кількості жителів підвищує рівень споживання природних ресурсів для задоволення їх харчових, побутових, промислових, рекреаційних та інших потреб. Тому в Карпатському макрорегіоні слід збільшити витрати на поліпшення довкілля в розрахунку на одиницю площі порівняно з територіями, де людські поселення є менш щільними. Це сприятиме, зокрема, уникненню негативних екологічних наслідків у результаті зростання рекреаційного навантаження на природні об'єкти.

Наступне економічне завдання стосується покращення умов захисту фауністичних рекреаційних ресурсів досліджуваного макрорегіону. Показник PE_{n_4} означає відсоток, на який слід збільшити витрати на охорону, відтворення та облік диких тварин, упорядкування мисливських угідь (УРн1О) проти рівня 2013 року (див. рис. 3.6). Аналізуючи ці показники, зазначимо, що в макрорегіоні вони є вдвічі меншими відносно середньонаціональних, ураховуючи кількість користувачів мисливських угідь. В той час, коли, за результатами дослідження, тут зосереджено $\frac{1}{2}$ частина мисливського господарства та 18,5% фауністичних ресурсів держави. Для визначення суми необхідного приросту цих витрат у національному вимірі, здійснюємо аналогічні розрахунки як для попередніх показників. У результаті отримуємо, що сума збільшення витрат на охорону, відтворення та облік диких тварин, упорядкування мисливських угідь у Закарпатській області становить 576,3

тис.гр., Івано-Франківській – 794,3, Львівській –1622,0 та Чернівецькій – 194,8 тис.гривень.

У процесі вирішення наведених вище економічних завдань актуальним залишається питання інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності. Про потребу істотного поліпшення інвестиційного середовища, у тому числі в рекреаційному природокористуванні, засвідчує показник PE_n5 (див. рис. 3.6), який відображає відсоток бажаного приросту капітальних інвестицій підприємств, організацій, установ в охорону та раціональне використання природних ресурсів (УРн1О) відносно показників 2013 року (PE_n5 розрахований на основі наведених даних (див. дод. К6). У результаті в середньому по макрорегіону рівень інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності у 5 разів менший ніж в Україні. Використовуючи застосований вище алгоритм розрахунків та наявні дані (див. табл. 2.14), отримаємо, що оптимальна сума приросту річних інвестицій у природоохоронну діяльність, з урахуванням щільності населення для Закарпатської області становить 167,3 млн грн, Івано-Франківської – 88,3, Львівської – 261,6, Чернівецької – 109,9 млн гривень.

Покращити фінансово-економічне забезпечення раціонального використання та збереження природних ресурсів певною мірою можна у процесі становлення та розвитку рекреаційної діяльності. На це вказує світовий досвід та спроможність виробника рекреаційного продукту сприяти організації та фінансовій підтримці природоохоронних заходів. Разом з тим, це можливо по результатах належного розвитку сфер оздоровлення та відпочинку. Тому наступна група завдань стосується соціально-економічного піднесення рекреаційної індустрії Карпатського макрорегіону.

Рівень розвитку сфери оздоровлення та відпочинку значною мірою характеризують показники реалізації рекреаційного продукту до найголовніших із яких належать: обсяги реалізації послуг готелів, ресторанів, санаторіїв та курортів, кількість об'єктів рекреаційної інфраструктури, обсяги експорту та імпорту рекреаційного продукту.

Спираючись на національні показники розвитку рекреації, у Карпатському макрорегіоні істотного збільшення потребують річні обсяги реалізації продукції (УРн1О) підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" – PE_n6 (див. рис. 3.6). Згідно із розрахунками, на основі наведеної інформації (див. дод. К7)

у Закарпатській області річні обсяги реалізації послуг готелів та ресторанів потрібно збільшити на 236,8 млн грн. В Івано-Франківській області цей показник становить 300,9 млн грн, Львівській – 117,4 та Чернівецькій – 111,7 млн гривень.

У макрорегіоні, відносно кращим є рівень розвитку санаторіїв та курортів. Це стосується Львівщини та Закарпаття. У решті областях слід збільшити обсяги реалізованої продукції підприємств з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги" (УРн10), до якої належить санаторно-курортна діяльність – PE_{n7} (див. рис. 3.6). Бажаний приріст річних надходжень від реалізації відповідної продукції становить для Івано-Франківської області – 170,0 та Чернівецької – 124,8 млн гривень.

Враховуючи вагомий інфраструктурний та природний рекреаційний потенціал макрорегіону, тут обсяги реалізації рекреаційних послуг можуть бути значно вищими, ніж у середньому по країні. Про таку можливість засвідчує, зокрема, частка занедбаної інфраструктури на карпатській території, відновлення якої сприятиме інтенсифікації рекреаційної діяльності. Тому, нами визначена частка занедбаних та зруйнованих (за станом на 01.01.2014) санаторно-курортних закладів (УРн10), які потребують відновлення в національному вимірі – PE_{n8} . На основі наведених даних (див. дод. В2) визначаємо, що в макрорегіоні потрібно відновити діяльність щонайменше 10 санаторно-курортних закладів (санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, санаторіїв-профілакторіїв, будинків і пансіонатів відпочинку, баз та інших закладів відпочинку, дитячих закладів оздоровлення та відпочинку) у Закарпатській області, 138 – в Івано-Франківській та 133 – у Львівській області.

Разом з тим розбудова та ефективне функціонування рекреаційної інфраструктури потребує належної організації туристично-оздоровчої діяльності, яка б забезпечила збалансований попит на рекреаційний продукт і стабільний прибуток. Цьому, на наше переконання, може сприяти зменшення переваги річного виїзного туристичного потоку над в'їзним відносно середнього показника за 2005–2013рр. (PE_{n9}). Використовуючи наявні дані (див. табл. 3.4) та формулу (3.8), визначаємо, що для досягнення середнього для країни показника, частка скорочення річної кількості туристів, які відпочивають за межами країни становить: в Закарпатській області – 1138 чол., Львівській – 17157 та Чернівецькій – 9417 чол. Враховуючи високий рекреаційний потенціал макрорегіону, тут частка виїзних

відпочиваючих може бути значно меншою, ніж у середньому по Україні.

Означене дасть можливість скоротити обсяги імпорту рекреаційних послуг, адже, за результатами дослідження, у макрорегіоні слід підвищити сальдо зовнішньоекономічної діяльності послугами готелів та ресторанів (УР_{n10}) – PE_{n10} (див. рис. 3.6). Згідно з розрахунками за наявними даними (див. дод. В) сума зменшення обсягів річного імпорту послуг готелів та ресторанів в Закарпатській області дорівнює 4558,7 тис. дол. США, Івано-Франківській – 3697,5 та Чернівецькій – 607,4 тис. дол. США.

Визначенні економічні завдання ($PE_{n1}-PE_{n10}$), які стосуються організації рекреаційної діяльності та відтворення її природно-ресурсного потенціалу слугують базовими стимуляторами інтенсифікації розвитку рекреаційної індустрії та економічного забезпечення природоохоронних заходів у межах відпочинкової діяльності. Йдеться про перспективи встановлення економічного змісту екологічних зборів у контексті збереження рекреаційних якостей природних компонент; можливість покриття природоохоронних витрат за рахунок піднесення рекреаційної індустрії; власну зацікавленість туристичних підприємств у збереженні природного потенціалу; підвищення інвестиційної привабливості макрорегіону перспективами його рекреаційного освоєння.

За результатами аналізу відповідних карт-схем побудовано рейтинг областей Карпатського макрорегіону. До розрахунку прийняті такі критерії, як кількість соціальних, екологічних та економічних завдань, що стосуються організації процесу відтворення природно-рекреаційного потенціалу, а також кількісна оцінка природних рекреаційних ресурсів.

За кількістю та складністю завдань у макрорегіоні лідером є Івано-Франківська область (разом 20 завдань: 8 – соціальних, 4 – екологічних, 8 – економічних та посідає друге місце за наявністю природних рекреаційних ресурсів). У регіоні зосереджена значна частина лікувально-оздоровчих і туристичних природних ресурсів карпатської території (додаток В1). Разом з тим тут нерозв'язаним залишається найбільший обсяг соціально-екологічних питань розвитку рекреаційного господарства (див. рис. 3.4, 3.5). Йдеться, передусім про потребу поліпшення умов відтворення природно-

ресурсної бази рекреації крізь призму покращення здоров'я населення (PS_5 - PS_{10}), зниження рівня міграції (PS_4) та імпорту рекреаційних послуг (PE_{n10}), збільшення лісовкритих площ (PEl_6) та зменшення показників забруднення повітря стаціонарними джерелами (PEl_6).

Друге місце у рейтингу займає Львівська область (17 завдань: 3 – соціальних, 7 – екологічних, 7 – економічних і третє місце в макрорегіоні за наявністю природних рекреаційних ресурсів). Тут простежуються відносно вищі показники розвитку рекреаційної сфери (PE_{n6} , PE_{n7} , PE_{n9}). Проте, у регіоні особливо гострими залишаються питання екологічної безпеки відпочиваючих. Передусім, це стосується забруднення поверхневих вод (PEl_3 , PEl_4) і повітря пересувними джерелами (PEl_2), надмірного використання мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур (PEl_5) тощо. Це засвідчує про високу потребу поліпшення якості довкілля для задоволення рекреаційних потреб.

Третє місце в рейтингу посідає Закарпатська область (15 завдань: 4 – соціальних, 2 – екологічні, 9 – економічних і перше місце за наявністю природних рекреаційних ресурсів). Тут найменшою мірою використовуються природні ресурси для потреб рекреації. Про це засвідчують низькі обсяги реалізації рекреаційних послуг (PE_{n10} , PE_{n6}), кількість занедбаних об'єктів рекреаційної інфраструктури (PE_{n8}), рівень працевлаштування населення в готелях та ресторанах (PS_2) та найвищий (в макрорегіоні) рівень міграції населення (PS_4).

В той же час, за результатами кількісної оцінки рекреаційного потенціалу, Закарпаття є лідером в макрорегіоні за концентрацією придатних для оздоровлення та відпочинку природних ресурсів у розрахунку на одиницю площі та одиницю населення (див. дод. В2, В3). Недостатня господарська освоєність природи регіону туристичною та санаторно-курортною сферами, порівняно краща екологія (див. рис. 3.5), щільність об'єктів природно-заповідного фонду, які потребують належної організації їх використання та охорони, створюють можливості збереження її цінних рекреаційних властивостей.

Останнє місце в рейтингу за потребою відтворення природно-рекреаційного потенціалу займає Чернівецька область (разом 15 завдань: 6 – соціальних, 1 – екологічне, 8 – економічних та четверте місце – за наявністю природних рекреаційних ресурсів). За результатами дослідження в регіоні спостерігаються найсприятливіші (в межах макрорегіону) екологічні умови розвитку рекреації (див. рис.

3.5). Разом з тим на Буковині невирішеними залишаються низка соціальних (PS_3, PS_4, PS_6) та економічних ($PE_{n1}, PE_{n2}, PE_{n3}, PE_{n5}, PE_{n9}$) завдань, що негативно впливає на умови використання та охорони природно-рекреаційного потенціалу території. Більше того, в регіоні недостатньо дослідженими залишаються бальнеологічні, спелеологічні та орографічні рекреаційні ресурси, що значною мірою впливає на їх кількісну оцінку та рекреаційний імідж області.

Одержані результати дослідження базуються на показниках, які розраховані згідно з офіційними статистичними даними. Проте, вдосконалення системи завдань потребує поліпшення системи статистичної звітності та моніторингу в країні, ураховуючи думки експертів стосовно недостатньої об'єктивності статистичних даних. Це стосується передусім результатів економічної діяльності готелів і ресторанів, малих підприємств рекреаційної сфери та рівня антропогенного навантаження на природні об'єкти. Йдеться про функціонування "напівтіньових" ринків рекреаційного продукту як деструктивного чинника у процесі використання та відновлення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону.

Наведені напрями організації рекреаційної діяльності у вигляді карт-схем дають можливість виокремити такі основні етапи формування сприятливого еколого-економічного середовища використання і відновлення природних рекреаційних ресурсів: перший – аргументований вибір рекреації як стратегічного напрямку розвитку місцевостей; другий – суворий економічний та екологічний контроль у процесі рекреаційної діяльності; третій – аналіз еколого-економічних міжгалузевих можливостей розширення існуючого рекреаційного потенціалу; четвертий – дослідження потреби припинення тих видів рекреаційної діяльності, які створюють загрозу існуванню та погіршення якості природних ресурсів.

На всіх етапах розв'язання економічних завдань, пов'язаних з організацією процесу відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону, домінуючою повинна залишатися екологічна та соціальна складові як відносно новий напрям господарського освоєння земельних, водних, лісових та інших природних складових у цілях відпочинку. Це потребує впровадження якісно нових економічних механізмів використання, збереження, поліпшення, відновлення та охорони природно-ресурсної бази рекреації.

3.3 Диверсифікація, кластеризація та контролінг як магістральні напрями підвищення ефективності використання та збереження рекреаційних ресурсів

Певні деструктиви використання та відновлення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону формують потребу імplementації інноваційних складових у систему його рекреаційного освоєння.

Як свідчать результати дослідження, нині у процесі пошуку шляхів покращення рекреаційного природокористування ключовими залишаються економічні завдання, обумовлені ринковими умовами. Йдеться про оптимізацію розвитку ринку рекреаційних послуг, який слугує передумовою для побудови ринково орієнтованого механізму запровадження інноваційного продукту – обов'язкової компоненти відтворювального процесу. Більше того, відповідно до світового досвіду розвитку рекреаційної індустрії, новації в економічній системі є ключем до вирішення не лише економічних, а й екологічних і соціальних завдань.

Імplementація інноваційних продуктів забезпечується завдяки формуванню адекватного ринкового механізму. Цілісна економічна структура взаємозв'язків ринкових елементів (рис. 3.8) вказує на наявність певних, властивих йому недоліків у процесі рекреаційного освоєння Карпатського макрорегіону.

До таких недоліків насамперед належать:

- відсутність реальної економічної ціни природних ресурсів рекреаційного призначення;

- низький рівень рентабельності рекреаційної діяльності об'єктів, які перебувають на балансі держави. Таке явище спостерігається по всій країні, зокрема, "завантаженість вітчизняних санаторно-курортних закладів становить 35-40%, в результаті чого не забезпечується комплексне відновлення основних засобів, в тому числі природно-ресурсних, на рівні сучасних вимог та світових стандартів" [170];

- недостатнє економічне стимулювання розвитку рекреації в макрорегіоні та охорони її ресурсної бази;

- недостатня прозорість функціонування ринку приватного сектору;

- недосконалість організації системи платності за використання ресурсів, передусім природних.

Рис. 3.8. Схема ринково орієнтованого середовища як простору для впровадження інноваційних продуктів

Такі недоліки, на нашу думку, спричинені недосконалістю імплементації ринково орієнтованих механізмів у рекреаційну сферу, про що свідчать:

- дисбаланс ринкових елементів у рекреаційному природокористуванні, фрагментарність і вибірковість економічних дій у процесі становлення регіонального ринку рекреаційних послуг;

- асинхронність управлінських дій, які стосуються використання рекреаційних ресурсів, з інерційними елементами попередньої системи;

- відсутність умов, які б забезпечили незалежний від політичних уподобань розвиток рекреації відповідно до вимог ринку. Йдеться про потребу вдосконалення та задіяність механізму, який б зумів налагодити функціонування ринку без постійних імпульсів з боку апарату управління. Останнє слугує надзвичайно важливим

кроком у процесі захисту, збереження та відновлення рекреаційного потенціалу макрорегіону.

Найвні недоліки системи рекреаційного освоєння природно-ресурсної бази Карпатського макрорегіону потребують вжиття адекватних заходів: розробки новітніх механізмів раціоналізації рекреаційного природокористування. Передусім це стосується визначення цілей, завдань та шляхів імплементації інноваційного продукту як стратегічного напрямку поліпшення умов відтворення природних компонент рекреації (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Шляхи, завдання та цілі впровадження інноваційного продукту в системі поліпшення умов відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону

Найважливішими напрямками інноваційного забезпечення розвитку індустрії оздоровлення та відпочинку, на нашу думку є

запозичення досвіду країн з високим рівнем і сталими темпами рекреаційного освоєння природних ресурсів, а також впровадження національних науково обґрунтованих інноваційних проектів у рекреаційній сфері.

Запровадження інноваційних продуктів у сферу рекреації умовно можна поділити на розв'язання трьох ключових завдань: диверсифікація ринку рекреаційного продукту; формування екологоорієнтованих кластерів в рекреаційній сфері; контролінг рекреаційного природокористування.

В контексті раціоналізації використання та охорони природно-ресурсної бази рекреації Карпатського макрорегіону основні цілі диверсифікації досліджених ринків повинні бути спрямовані на збереження природних складових як основи ресурсного потенціалу, а також забезпечення ринкової ефективності для обґрунтування економічної доцільності диверсифікації. Означене включає: пошук альтернатив раціонального ресурсоспоживання; ефективне використання обмежених ресурсів; просторове розширення ринку; завантаження нових виробничих потужностей; страхування перспектив та забезпечення умов сталості на ринку.

Для реалізації встановлених цілей потрібно передусім розробити стратегію екологоорієнтованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту, яка б поєднувала одночасно територіальні умови, можливості, перспективи та загрози рекреаційного господарювання.

Ураховуючи природну специфіку Карпатської території, а також визначенні нами екологічні, соціальні та економічні завдання, світовий досвід та глобальні тенденції розвитку рекреаційної індустрії, на увагу заслуговують такі компоненти нового, недостатньо розвинутого ринку рекреаційних послуг як зелений, екологічний, сільський туризм та агротуризм. Означенні складові екологоорієнтованої рекреації є близькими за змістом і тісно взаємопов'язані, тому їх часто ототожнюють. Разом з тим у наукових дослідженнях частіше простежується тенденція їх розмежування. І ми з цим погоджуємося, адже вони мають різну функціональну характеристику, що охоплює збереження та використання різних видів природних компонент.

Агротуризм в Україні почав розвиватися 1996 року та донині ще не набув завершеної форми як окремий вид економічної діяльності.

Цей напрям рекреацій найчастіше поєднують із сільським туризмом та пов'язують із проживанням у сільській місцевості. Утім, його дослідження та розвиток, на нашу думку, слід спрямовувати на базову сутність цього терміна, а саме аграрні напрями рекреаційного освоєння природних ресурсів. Йдеться про формування якісно нових форм рекреаційного освоєння природних ресурсів аграрного господарства. Така потреба нині в Карпатському макрорегіоні обумовлена, передусім погіршенням фінансово-економічного становища сільськогосподарських суб'єктів як результат аграрної реформи. Як свідчить досвід становлення агротуризму в Польщі, Німеччині, Італії та інших європейських країнах, підвищенню рентабельності аграрного сектору може сприяти багатоцільове використання його природно-ресурсної бази в межах розвитку аграрного туризму.

Пріоритетність агротуризму, особливо його нових напрямів обумовлено також тим, що нині, в умовах індустріалізації, комп'ютеризації та масштабної урбанізації виникає загроза відчуження молодого покоління від природи, його віддалення від природної сутності. Про це переконливо засвідчує використання деформованих, штучних джерел інформації у процесах, пов'язаних із формуванням у дітей основ світосприйняття. Існує загроза псевдопізнання ними тваринного та рослинного світу виключно з інформаційних джерел (на рівні з вигаданими, далекими від реальних казковими героями). Під цим, на наше глибоке переконання, прихована значна проблема – віртуальне світосприйняття дитини. Більш ніж очевидно, що нинішньому поколінню в майбутньому доведеться розв'язувати завдання з агрономії, ветеринарії тощо. Тому, урахувавши істинну споконвічну прив'язаність людини, а особливо дитини до всього живого, високий та малоосвоєний нині сільськогосподарський потенціал в макрорегіоні, ми вважаємо доцільним розвиток тут саме агротуризму. Йдеться про ознайомлення молоді із зразковими плантаціями, розвиток пізнавальної рекреації в межах зооферм тощо. Слід зазначити, що агротуризм як вид рекреації не потребує значних капіталовкладень, не є надто чутливим до коливань попиту на рекреаційні послуги у зв'язку з багатофункціональністю відповідних рекреаційних об'єктів.

У Карпатському макрорегіоні доцільність подальшої диверсифікації індустрії агротуризму підтверджується тим, що "території, які найпривабливіші для агротуризму, є одночасно

територіями з найбільшим безробіттям" [115, с.15]. Водночас це є землі, які до 90-х років були найменш залученні в рекреаційну сферу та які нині продовжують зберігати великий невикористаний туристично-рекреаційний потенціал, який потребує новітнього освоєння, охорони та поліпшення. Передусім це стосується ріллі та пасовищ.

У 90-х роках ХХ століття агротуризм особливого розвитку набув в Австрії, Ірландії, Німеччині, Франції та Швейцарії. Частка осіб, які надають перевагу відпочинку на селі, становить: у Бельгії – 25%, Данії – 35, Німеччині – 43, Греції – 8, Іспанії – 27, Франції – 29, Ірландії – 27, Італії 11, Люксембурзі – 19, Голландії – 39, Португалії 29, Великобританії – 29% [208, с.114]. У цих країнах під агротуризмом також частково розуміють сільський туризм. Як зазначають Г. Мунін та Г. Зінов'єв, сьогодні єдиного бачення, що таке сільський туризм не існує. У кожній країні його розуміють по-різному, він має різні типи [173, с. 760].

У контексті перспектив екологоорієнтованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту в Карпатському макрорегіоні сільський туризм як новітній напрямок рекреації слід спрямовувати на використання всіх рекреаційно привабливих природних, етнокультурних, соціальних компонент у межах сільської місцевості. Він частково містить складові агротуризму, але тільки в межах присадибного господарства селянина. Цей вид туризму може розглядатися також як оплачуване комфортне гостювання на селі.

Оптимальним шляхом диверсифікації ринку послуг у сільському туризмі ми вбачаємо запозичення зарубіжного досвіду. В цьому плані, особливо для дослідженої території, заслуговує на увагу австрійський, угорський, румунський та польський досвід. Вагомою, "зокрема для Карпатського макрорегіону є – австрійська "формула успіху" сільського зеленого туризму. Ця невелика альпійська країна, за площею сумірна з Карпатським туррегіоном України, нині нараховує понад 15000 зареєстрованих господарств в сільському туризмі сумарною місткістю 170000 ліжко-місць. Особливістю відпочинку в австрійських Альпах є безпосередня задіяність гостей у традиційному газдуванні: вигоні худоби на альпійські луки, збиранні альпійських трав, виготовленні молокопродуктів, збиранні лісових ягід тощо, а також різноманітні програми активного зеленого гірського, екстремального й екологічного туризму" [62, с.182]". При

цьому, екологічний та зелений туризм розглядаються як складові сільського туризму.

Розмежовуючи ринок рекреаційних послуг зеленого туризму та екотуризму, прийmemo до уваги, що зелений туризм більше спрямовується на загальне рекреаційне використання природних ресурсів. Він корелює з організованими подорожами на лоні природи: у гори, по каньйонах річок, у лісах тощо. Переваги зеленого туризму такого спрямування полягають, як засвідчують дослідження, у тому, що відповідні групи туристів "складаються з 2-3 чоловік в середньому, що забезпечують незначне одночасне рекреаційне навантаження" [212, с. 50].

Екологоорієнтована диверсифікація ринку зеленого туризму особливо важливою є для "диких Карпат", в яких на окремих гірських територіях збереглася природа в первісному стані. Планування рекреаційного освоєння цих земель потребує соціо-еколого-економічного наукового обґрунтування, суть якого полягає в потребі збереження первісних якостей наявних тут природних рекреаційних ресурсів.

Важливим у процесі дослідження екотуризму є визначення причин його виникнення. УВчені вважають, що основна з них – це "неврегульованість відносин у системі «суспільство-природа», або в туристичній інтерпретації - «туризм-екологія». Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищену увагу в останні роки до відвідування місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем" [51 с.9]. Напрями розвитку екотуризму досліджують у своїх працях В. Биркович, Г. Білецька, О. Бейдик, С. Дмитрук, та ін. [5; 7; 8; 53].

Пріоритетність розвитку екологічного туризму як якісно нового напрямку рекреаційної діяльності обґрунтовується тим, що в його основу покладено мінімізацію шкоди для природи. Зважаючи на недостатньо сформовану екологічну свідомість українців, для подальшої оптимальної диверсифікації екотуризму в Карпатському макрорегіоні, зі збереженням його екологічного змісту, необхідно посилити контроль за цим видом рекреації. У такому контексті пріоритетними для розвитку екотуризму залишаються території природно-заповідного фонду та перспектива їх розширення. Це сприятиме не лише розвитку рекреації в макрорегіоні, а й покращенню умов збереження та охорони його природно-ресурсної бази.

Потреба інтенсифікації процесу залучення заповідних природних об'єктів для потреб рекреаційного освоєння пояснюється передусім тим, що "у створених умовах особливого змісту набуває визначення оптимального співвідношення першоприроди з культурним ландшафтом. Обґрунтована стратегія і планомірна організація у взаємодіях суспільства з природним середовищем – новий етап природокористування. Набувають особливого значення і усі форми діяльності з естетичної реконструкції природного середовища. Це насамперед культура оформлення площ, що знаходяться у виробництві і реставруються, архітектура рекреаційних ландшафтів, збільшення територій під національні парки, заповідники, розвиток мистецтва створення садів і парків, малих дендродекораційних форм" [40].

Поглибленого дослідження потребують і інші адаптивні для макрорегіону еколого безпечні новітні види рекреації. Враховуючи все сказане вище, пропонуємо розглядати основні засади формування стратегії екологоорієнтованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту в Карпатському макрорегіоні виходячи з наявності природно-ресурсного потенціалу. Для цього пропонуємо найважливіші ключові напрямки такої диверсифікації за видами рекреації (див. дод. М).

У межах агротуризму з метою розвитку та урізноманітнення напрямів використання та поліпшення таких природних компонент, як рілля, пасовища, тваринний світ доцільним є розвиток наступних видів відпочинку: оздоровчо-пізнавальна рекреація на аграрних полях; екскурсії та аматорська праця на плантаціях; екскурсії у зразкових садах (прогулянка квітучим садом, збір плодів); екскурсії на зоофермах; аматорський догляд за фермерськими тваринами (годівля, випас овець, корів); аматорський кінний спорт; рекреація з науковими цілями в сільськогосподарській сфері тощо.

З метою диверсифікації ринку рекреаційних послуг у процесі розвитку сільського туризму на увагу заслуговують такі новітні види рекреації, як: пізнання, формування навиків сільського ремесла; створення сертифікованих дитячих міні-таборів у межах сільських господарств; розвиток ресторанної справи на селі з використанням високоякісної, екологічно чистої харчової продукції, на базі старовинного досвіду селян; безпечне та естетичне рекреаційне освоєння природних компонент у межах сільської території.

Поліпшення умов використання та відтворення гірських ландшафтів, поверхневих вод і лісів у контексті диверсифікації послуг зеленого туризму потребує: створення сприятливих умов для відпочинку на лоні дикої природи (розбудова кемпінгів, місць для розваг, безпечний сплав по річках); організації поїздок до унікальних природних об'єктів з низькою транспортною доступністю; проведення екологічних конкурсів серед волонтерів щодо дизайнерського облаштування рекреаційно привабливих природних об'єктів; організації екскурсії по збору грибів, ягід, лікарських рослин тощо.

Диверсифікація ринку екологічного туризму в цілях екологізації рекреаційного природокористування потребує, на нашу думку, становлення якісно нових напрямів: розвитку аматорського мисливства та рибальства в межах заповідних територій; еколого безпечного розвитку санаторно-курортної справи на землях природно-заповідного фонду; організації еколого доступних спортивних та розважальних заходів у межах ПЗФ; відтворення унікальних видів флори та фауни, розширення територій, які охороняються, для контрольованого розвитку пізнавальної рекреації.

Аналіз стратегічних напрямів екологоорієнтованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту Карпатського макрорегіону, породжує цілу низку запитань, зокрема про те, хто буде її здійснювати, які організаційні заходи потрібно запровадити для дієвості інноваційного механізму. Така постановка завдань найчастіше стосується депресивних населених пунктів з мінімальним інвестиційним потенціалом та інформаційним забезпеченням. В той же час, системне вирішення поставлених завдань забезпечить перехід регіональної економіки від "експортно-сировинного до інноваційного типу розвитку, що можливо за умови диверсифікованості економіки, підвищення інноваційної активності корпорацій, у тому числі на основі створення нових форм організації бізнесу, властивій постіндустріальній економіці" [31, С. 5]. В такому контексті, належна організація рекреаційної сфери може сприяти інноваційному забезпеченню економіки Карпатського макрорегіону на постіндустріальних засадах. Важливим при цьому залишається пошук новітніх векторів ефективного розвитку сфер оздоровлення та відпочинку.

Ключовим напрямом організації рекреаційної індустрії на засадах інноватики в макрорегіоні може стати кластеризація. Світовий

досвід підтверджує ефективність використання кластерних механізмів в умовах економічної депресивності.

Кластерна теорія як інноваційний напрямок ринкових трансформацій в Україні та світі отримує нині особливо високі темпи розвитку. Йдеться про існуючі та створення нових кластерів у різних сферах діяльності, сформовані моделі побудови рекреаційних кластерів, перспективи та загрози їх функціонування.

Економічні переваги застосування кластерних механізмів у рекреаційній сфері демонструє передусім світовий досвід. Цінним для Карпатського макрорегіону є досвід, зокрема, таких країн, як Італія, Франція, Румунія, Угорщина, Польща та Росія. Значним успіхом користуються туристично-рекреаційні кластери в Італії та Франції, в яких вони отримали всебічну ринкову та інституційну підтримку.

В Україні перші туристично-рекреаційні кластери виникли в кінці 1990-х років на Хмельниччині, а саме Кам'янці-Подільському та Шепетівському районах за ініціативи американського економіста В. Прайса – волонтера корпусу миру США. Нині рекреаційні кластери функціонують у Севастополі («Севастополь – кластур»), Одеській області на Дунаї біля Кілії. Успішно працює «Кластер водного туризму» на Чернігівщині.

Про можливість формування еколого безпечних рекреаційних кластерів у національній економіці свідчать темпи розвиток кластера сільського туризму "Оберіг" у селі Гриців на Хмельниччині. Тут приймають як рекреантів, так і тренінгові групи. "За рік це понад 1500 осіб. Якщо кожен з них щодня залишає в Грицеві близько 100-200 гривень, то можна підрахувати, який економічний ефект отримує село" [27, С. 18].

У рекреаційній сфері Карпатського макрорегіону також функціонують кластери з туризму і виробництва сувенірної продукції – «Сузір'я» на Івано-Франківщині; виготовлення виробів з овечої вовни – кластер «Ліжникарство та інші художні промисли на Прикарпатті»; туристський кластер «Сім чудес України» в Чернівецькій області.

Подальшому розвитку рекреаційних кластерів в макрорегіоні можуть сприяти також діючі нині транспортно-логістичний кластер "Закарпаття" та Львівський кластер інформаційних технологій і бізнес-послуг.

Сучасні дослідники кластерної теорії визначають низку переваг та можливостей використання кластерних технологій у регіональній економіці, передусім це стосується – відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів. Вольфганг Прайс, президент асоціації "Поділля Перший" (у межах якої і започатковані перші кластери в Україні), зазначає, що "не потребуючи залучення додаткових фінансових ресурсів, використовуючи внутрішній потенціал регіону, кластери перетворилися на невід'ємну інноваційну складову політики соціал-економічного розвитку" [156, с. 24].

У межах дисеряційного дослідження, на увагу заслуговують еколого-економічні переваги використання кластерних моделей в економіці рекреаційного природокористування. Передусім це стосується:

- забезпечення системного ринкового підходу до обґрунтування доцільності збереження природно-рекреаційного потенціалу територій;
- перспективи забезпечення прозорості економічних та екологічних процесів у рекреаційному природокористуванні;
- можливості уникнення монополій на ринку рекреаційного продукту, що сприятиме доступу місцевих громад до розбудови рекреаційної сфери;
- об'єднання господарських суб'єктів з метою раціоналізації рекреаційного освоєння територій на шляху досягнення економічного ефекту;
- розподілу природоохоронних витрат у розрізі учасників рекреаційних кластерів;
- налагодження ефективної взаємодії ринкових суб'єктів, органів влади та громадських структур у системі відтворення природно-рекреаційного потенціалу;
- створення рекреаційних екологічнобезпечних підприємницьких структур інноваційного типу.
- поєднання інтересів представників кластерних об'єднань у рекреаційній сфері та їх реалізація на шляху сталого рекреаційного природокористування.

Започаткування та розвиток у Карпатському макрорегіоні туристично-рекреаційних кластерів вважаємо позитивною тенденцією на шляху його інноваційного розвитку в цілому та рекреаційної сфери зокрема. Разом з тим виникає значна загроза втілення надмірно ринково орієнтованого механізму рекреаційного освоєння

карпатських територій без належного урахування потреб збереження екології. Про це засвідчують дослідження багатьох відомих вітчизняних учених [29; 31; 36; 50; 53; 125; 131; 169; 174; 175; 183]. Ними застерігається, що надмірна увага до економічного піднесення територій може призвести до погіршення стану екології, усього довкілля.

Аналіз зарубіжних наукових розробок та практичних здобутків засвідчує, що кластеризація, особливо у сферах оздоровлення та відпочинку (враховуючи їх специфіку в географічному розрізі), є надто індивідуальним поняттям для кожного регіону та країни. Запозичення досвіду іноземних аналогів кластерних механізмів у рекреаційній сфері Карпатського макрорегіону потребує відповідної адаптації кожного потенційного суб'єкта кластерної системи.

З урахуванням вищесказаного можуть виникнути загрози і небезпеки надмірної кластеризації рекреаційної сфери у Карпатському макрорегіоні, найважливішими з яких є:

- надмірне господарське освоєння природно-ресурсної бази;
- недооцінка законів онтології у процесі становлення і розвитку кластера;
- недостатня наукова обґрунтованість результатів функціонування кластерних механізмів;
- некоректність імплементації запозичених кластерних моделей у рекреаційну індустрію макрорегіону;
- зростання попиту на обмеженні природні ресурси;
- відсутність конструктивних відносин між владою та бізнесом;
- атрофована конкуренція між кластерами;
- поява тіньових інтересів окремих учасників кластеру тощо.

Для уникнення відповідних загроз і небезпек, обґрунтування переваг розвитку рекреаційних кластерів доцільною, на нашу думку, слід вважати побудову еколого спрямованого рекреаційного кластеру (дод. Н). Для цього потенційні кластерні суб'єкти в рекреаційній сфері слід поділити за такими ознаками:

територіальною – сільська громада, районні об'єднання, регіональні та макрорегіональні кластерні асоціації, національні рекреаційні кластери, транскордонні кластерні об'єднання, рекреаційні кластери в межах міжнародних асоціацій;

економічною – приватні й державні підприємства рекреаційної сфери та суміжних галузей, інвестиційні компанії, комерційні

структури, фінансово-банківські структури, маркетингові структури, структури економічного аудиту;

галузевою (діючі та потенційні) – санаторно-курортні комплекси, дитячі табори, суб'єкти приватного туристично-рекреаційного сектору, туристичні агентства, готелі та ресторани, гірськолижні курорти, природні рекреаційні об'єкти;

організаційно-інституційною – владні структури, структури бізнесу, громадські структури, наукові організації в рекреаційній галузі, інформаційні установи, інноваційно-технічні заклади, рекламотворчі структури.

Організована взаємодія між названими суб'єктами на базі окремо створених кластерних програм може забезпечити соціально-економічне піднесення рекреаційної сфери. Утім зазначимо, що з огляду на значущість природно-ресурсної бази у процесі формування та функціонування рекреаційних кластерів, з метою екологізації рекреаційного природокористування ключовими кластерними суб'єктами повинні стати суб'єкти-ресурсозабезпечення в галузі. Передусім у Карпатському макрорегіоні на таку роль претендують суб'єкти володіння та користування природно-ресурсного потенціалу (лісові, водні, сільські та інші господарства). До них слід долучити інституційні та комерційні структури. Йдеться про надання пріоритетних позицій "власникам" природних рекреаційних ресурсів. Це певною мірою сприятиме їх безпечному використанню та відтворенню.

Для безпечного розвитку рекреаційного кластера, необхідно налагодити зв'язок усіх його суб'єктів з екологічними службами. Такий взаємозв'язок полягає в тому, що, наприклад, гірськолижні курорти повинні взаємодіяти з інноваційно-технічними організаціями опосередковано через екологічні служби. Так само й інноваційні наукові проекти, що стосуються кластеризації рекреаційної сфери економіки, перед застосуванням на практиці галузевими структурами повинні бути екологічно обґрунтованими відповідними службами.

Для забезпечення взаємодії між суб'єктами еколого спрямованих рекреаційних кластерів, налагодження ефективного функціонування процесу раціоналізації використання та відтворення природних рекреаційних ресурсів, крім економічних механізмів, інноваційного забезпечення потребує також система управління контролю ресурсів. Таким інноваційним продуктом може бути система контролінгу.

У процесі відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій, контролінг є тим новітнім інструментом, який може забезпечити системну організацію, планування та інформаційне забезпечення заходів збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону, а також ефективного управління та контроль цими заходами. Слід зазначити, що система контролінгу значно розширює організаційно-інституційне поле регулювання процесу відтворення досліджених ресурсів, оскільки об'єднує в собі низку складових планування та управління розвитком рекреаційної сфери.

Підсумовуючи результати нашого дослідження та беручи до уваги перспективи контролінгу, вважаємо за доцільне побудову й умонтування алгоритму реалізації процесу відтворення природно-рекреаційного потенціалу територій у системі контролінгу (дод. П).

Запропонований алгоритм уможливорює розподіл функцій та завдань у розрізі суб'єктів регулювання заходів збереження, поліпшення, відновлення та охорони природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону. Його аналіз визначає стратегічні напрями вдосконалення системи прийняття економічних та екологічних рішень на базі засад самоврядування.

Серед умов самоврядування представлені, зокрема, перспективи децентралізації управління в галузі оздоровлення та відпочинку. Мова йде про концентрацію повноважень управління рекреаційною сферою на місцях, яка передбачає підвищення ролі макрорегіону в алгоритмі розв'язання адекватними управлінськими структурами відповідних завдань. Зокрема, формування в макрорегіоні умов захисту ресурсної бази рекреації через місцеві інститути.

Йдеться про встановлення порівняно нової схеми управління, в якій інституційно-правовий апарат регулювання природними ресурсами був би підпорядкований регіональним потребам економічного, екологічного та соціального характеру. Іншими словами, децентралізація управління процесом збереження та відновлення досліджених ресурсів передбачає безпосередній підхід до розв'язання проблем, за ієрархічною схемою знизу-вверх. Такий підхід урахує перспективи визначення і формування основних передумов захисту природно-рекреаційного потенціалу макрорегіону на рівні самоорганізації.

Важливим чинником самоврядування в процесі відтворення природних рекреаційних ресурсів залишається забезпечення галузевої цілісності. Іншими словами, всі ринково-економічні, правові інститути та інститути управління рекреаційною сферою в Карпатському макрорегіоні повинні бути згуртовані та простежувати спільні цілі збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів своїх територій.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід свідчить про зростання темпів розвитку рекреаційного природокористування. Неоднозначність наукового оцінювання природних рекреаційних ресурсів є ознакою фрагментарності їх використання та недостатньої сформованості в національній економіці цілісної системи розвитку рекреації. Потребує вдосконалення і класифікація природних рекреаційних ресурсів, яка би містила показники їх розмежовування. Запропонована схема якісно нової класифікації цих ресурсів, основу якої становлять напрями використання, можливості збереження, відновлення та умови розподілу рекреаційних ресурсів у складі територіальних систем.

Природно-рекреаційний потенціал Карпатського макрорегіону України є особливо багатим, унікальним і має всі перспективи для розширення та освоєння. В абсолютній свої більшості він представлений запасами столових та питних мінеральних вод, грязей, флористикою та фауністикою, лісовими ресурсами, чистим атмосферним повітрям. Використання цього потенціалу для потреб оздоровлення та відпочинку передбачене низкою існуючих видів рекреаційної діяльності: старих (санаторно-курортна справа, екскурсії, пізнавальний відпочинок тощо) та нових (екологічний і зелений туризм, агротуризм тощо).

Трансформації в економіці призвели до істотних змін рекреаційної сфери макрорегіону. Запровадження ринкових відносин у процесі використання, збереження, поліпшення та охорони природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні значно загостило вирішення екологічних, соціальних та економічних завдань.

Відтворення природних ресурсів у рекреаційній сфері потребує запровадження нових теоретико-методологічних засад. Насамперед це стосується якісного розподілу, придатних для організації відпочинку ресурсів між сферами-споживачами. Означене є концептуальною основою встановлення меж їх використання з метою запобігання деградації та вичерпаності. Досліджуючи еколого-економічні засади відтворення природних рекреаційних ресурсів виділено два напрями: внутрішньогалузевий, який характеризує відтворення досліджених ресурсів у межах рекреаційної сфери економіки та міжгалузевий, котрий стосується відтворення

рекреаційно привабливих природних ресурсів, які на момент дослідження підпорядковані господарській діяльності інших сфер.

Функціонуючі в рекреаційній сфері макрорегіону інститути не забезпечують належного вирішення поставлених завдань. Необхідні інституційні зміни, зважаючи на такі передумови як: перехід до ринкової моделі господарювання; інтенсифікація розвитку рекреаційної сфери в умовах недостатнього досвіду; екологічна ситуація в макрорегіоні; середовище розвитку рекреації в умовах глобалізації.

Структура інституційного механізму раціонального використання та відтворення природно-ресурсної бази рекреації повинен забезпечити поєднання дії уповноважених державних та недержавних інститутів. При цьому слід застосовувати всі можливі інституційні системи: організаційно-управлінську, нормативно-правову, ринкову, фінансово-економічну, інформаційну та кадрову. Причому ключова роль належить державному управлінню як стержня зв'язку між економічними, екологічними та соціальними процесами, що визначається системою інститутів, які покликані регулювати та вдосконалити процес відтворення природно-рекреаційного потенціалу в межах внутрішньогалузевих та міжгалузевих відносин.

Разом з тим, діючи нині правова база, що покликана забезпечити функціонування природно-рекреаційного потенціалу має переважно узагальнений характер. Зокрема чинні закони та нормативні документи не враховують достатньою мірою різноманітну специфіку рекреаційних районів та не забезпечують належний індивідуальний підхід до земель рекреаційного призначення і рекреаційних зон у регіональному вимірі. Забезпечення належного правового режиму відтворення рекреаційних земель передбачено, зокрема, перспективами розширення національної екологічної мережі та площ земель рекреаційного призначення, що, у свою чергу, стримується багатокomпонентністю природно-рекреаційного потенціалу, складністю становлення меж рекреаційних зон, а також перебуванням рекреаційних земель у приватній і комунальній власності.

У процесі відтворення природно-рекреаційного потенціалу території значна роль належить інститутам фінансово-економічної системи управління рекреацією. Йдеться про інститути інвестиційної політики, фіскального регулювання (податкова система, система виплат за використання природних рекреаційних ресурсів, система

пільг, штрафів тощо), кредитні інститути та інші фінансово-економічні регулятори рекреаційного природокористування. Система фіскального регулювання нині залишається серед основних інструментів оптимізації розвитку рекреаційної індустрії. Інституційні зміни в цій системі можуть значною мірою вплинути на формування парадигми раціонального використання природних рекреаційних складових.

Ретроспективний аналіз розвитку рекреації свідчить про надмірний вплив, пріоритетність господарських відносин у процесі становлення сфери оздоровлення та відпочинку. Визначено, що із започаткуванням рекреаційної діяльності прийнято низку хибних рішень, які стосуються використання та відтворення природно-ресурсної бази. Дослідження нинішніх напрямів господарського освоєння природних ресурсів Карпатського макрорегіону виявило недостатньо ефективно їх використання. Виходячи з цього, порівняно новим предметом наукових досліджень та особливо актуальною сферою в контексті стратегій регіонального розвитку є рекреаційне природокористування. Це обумовлено зростанням попиту на рекреаційний продукт та пошуком оптимальних напрямів ресурсоспоживання в умовах переходу на модель сталого розвитку.

Розвиток рекреаційної індустрії територій залежить від кількісних та якісних характеристик їх природно-рекреаційного потенціалу, умов його використання та відтворення. Це спричинило потребу проведення аналізу екзогенних, ендогенних, конструктивних, деструктивних, екстенсивних, інтенсивних, стимулюючих та дестимулюючих чинників впливу на стан природних рекреаційних ресурсів та умови раціоналізації їх використання, збереження, поліпшення, відновлення й охорони. Кожна група чинників дає змогу визначити критерії оцінки досліджених процесів на підставі їх систематизації, виходячи з економічних, екологічних та соціальних потреб.

У результаті виконаної комплексної оцінки соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону на основі економіко-математичної моделі впливають основні передумови пріоритетного розвитку сфер оздоровлення та відпочинку, а також доцільність збереження придатних для цього природних компонент.

Кількісна оцінка природно-ресурсної бази рекреації в макрорегіоні загалом та в розрізі його областей (з урахуванням

специфіки територій) у національному вимірі вказує на те, що тут зосереджено близько 25 % природно-рекреаційного потенціалу країни. Найбільша його частина розміщена в Закарпатській та Івано-Франківській областях. Разом з тим якісна оцінка екологічних показників свідчить про потребу поліпшення та відновлення природних складових. На це вказує також оцінка соціальних та економічних показників через зростаючі потреби й можливості використання цих ресурсів за призначенням. Слід зазначити, що, згідно із запропонованою системою оцінки, у макрорегіоні соціальна та економічна потреба відтворення природних рекреаційних ресурсів у розрахунку на одну особу більше ніж удвічі перевищує відповідний показник в Україні та майже втричі – у розрахунку на один квадратний кілометр території.

Основними перевагами запропонованої моделі є: допустиме адаптування до проведення відповідної оцінки в міжнародному, макрорегіональному та регіональному вимірі; структура алгоритму є підготовленою базою створення цілісного програмного забезпечення різних мов програмування; можливість використання моделі для інших регіонів та макрорегіонів України, а також інших держав з метою визначення порогових значень для порівняння національних показників.

Ураховуючи підвищену потребу реалізації процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні, на увагу заслуговують напрями оцінки рівня організації та виконання діючих програм та заходів у галузі. З огляду на зазначене, на основі економіко-математичної моделі здійснена оцінка ефективності відтворення природних складових рекреації на базі показників, які характеризують організаційно-прикладні природоохоронні заходи, заходи контролю, негативну тенденцію відтворення, фінансово-інвестиційне забезпечення дослідженого процесу, рівень розвитку та працевлаштування населення в рекреаційній сфері економіки макрорегіону.

Результати оцінки засвідчують, що рівень організації збереження та охорони природних складових рекреації на карпатській території є значно вищим, ніж у середньому по Україні. Це стосується, зокрема, розширення території природно-заповідного фонду, екологічної мережі та площ земель рекреаційного призначення в їх складі. Разом з тим, на національному рівні недостатньо реалізовані заходи контролю за кількісними та якісними

рекреаційними властивостями природно-ресурсної бази макрорегіону. Йдеться, зокрема, про неналежне виконання програм екологічного моніторингу, відсутність державного кадастру природних рекреаційних ресурсів та слабкий державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства у сфері оздоровлення та відпочинку. Основною причиною недовикористання рекреаційного потенціалу залишається низький рівень фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронних програм, який пропонується покращити за рахунок оптимізації рекреаційного природокористування.

Результати SWOT-аналізу вказують на основні можливості та обмеження, перспективи та загрози поліпшення фінансового забезпечення збереження, відновлення та охорони природних компонент на основі стратегічного розвитку рекреаційної індустрії. Більше того, результати здійсненої оцінки вказують на недостатнє рекреаційне освоєння потужного природно-рекреаційного потенціалу Карпат, що загострює питання економічної доцільності організації процесу відтворення досліджених ресурсів та формує загрозу використання цих ресурсів не за призначенням.

Запропонована система оцінки потреби та ефективності відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону та результати її проведення визначають основні завдання для забезпечення раціонального використання, збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних складових рекреації, основним серед яких є забезпечення системного підходу до формування організаційно-економічного механізму відтворення та його реалізації в ланцюгу досягнення цілей.

Існуючі нині стратегії регіонального розвитку, умови і тенденції рекреаційного освоєння територій формують нагальну потребу удосконалення механізму відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону. Передусім це стосується структурних змін у системі соціальних, екологічних та економічних процесів, які формують умови покращення кількісних та якісних характеристик природно-рекреаційного потенціалу.

Першочерговою передумовою покращення напрямів відтворення досліджених ресурсів залишається розв'язання соціальних завдань: подолання безробіття, заходи щодо оздоровлення нації, забезпечення якісного середовища існування й екологізація свідомості людини, котрі здатні поліпшити рівень захисту та

підвищити ціну природно-рекреаційного ресурсу. Більше того, призупинення процесу міграції та відновлення культурно-історичних цінностей населення є тими чинниками, які сприятимуть належному інституційно-кадровому забезпеченню процесу відтворення шляхом імплементації відповідних засад у науково-виховному процесі, а також формуванню духовних начал захисту природи.

Дослідження засвідчують про потребу конкретизації соціальних, екологічних та економічних завдань на шляху збереження, поліпшення, відновлення й охорони природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону в національному, транскордонному та міжнародному вимірі.

Карт-схема визначених екологічних завдань покращення ресурсної бази рекреації вказує на можливі загрози безпечного рекреаційного природокористування (у регіональному і транскордонному масштабах) у випадку уникнення розв'язку існуючих проблем. Це стосується забруднення таких "рухомих" природних компонент, як атмосферне повітря та водоносні горизонти.

Економічні завдання вдосконалення механізму відтворення природних рекреаційних ресурсів найбільшою мірою стосуються фінансового забезпечення природоохоронної діяльності та забезпечення раціонального використання ресурсів у межах розвитку рекреаційної індустрії, котрі в умовах ринкових трансформацій залишаються ключовими стимуляторами процесу відтворення рекреаційних ресурсів у Карпатському макрорегіоні.

Рейтинг карпатських областей за обсягом соціально-економічних завдань збереження та відновлення природно-рекреаційного потенціалу кожного регіону з урахуванням кількісної оцінки досліджених ресурсів, їх екології та рівня використання для потреб оздоровлення й відпочинку, вказує на першочергові кроки для покращення умов відтворення досліджених природних складових.

У контексті вирішення поставлених завдань і подальшої оптимізації системи збереження та охорони природного потенціалу доцільним і актуальним є обґрунтування шляхів упровадження інноваційного продукту як магістрального напрямку відтворення природно-рекреаційних складових. Основними продуцентами відповідного інноваційного забезпечення є такі ринково орієнтовані економічні механізми, як диверсифікація рекреаційного ринку,

кластеризація сфер оздоровлення та відпочинку, контролінг заходів відтворення.

Нині необхідним залишається максимальне розмежування ринків рекреаційних послуг в агротуризмі, сільському, зеленому та екологічному туризмі й оптимальної диверсифікації кожної з цих сфер послуг як напряму екологоорієнтованої диверсифікації ринку рекреаційного продукту в Карпатському макрорегіоні. Передусім це стосується рекреаційного освоєння сільськогосподарського потенціалу з метою розширення природно-ресурсної бази рекреації; еколого безпечного господарського освоєння "дикої природи" в цілях оздоровлення та відпочинку; економічно доцільного використання об'єктів природно-заповідного фонду.

Інноваційним економічним напрямом оптимізації розвитку рекреаційної сфери економіки макрорегіону та захисту її природно-ресурсної бази визначено формування рекреаційних кластерів як механізму систематизації ринкових та неринкових інститутів на шляху раціоналізації рекреаційного природокористування. Можливості та переваги екологоспрямованої кластеризації рекреаційної індустрії ймовірні на базі тісної співпраці кластерних суб'єктів з екологічними структурами на всіх етапах формування та розвитку рекреаційного кластера.

Для забезпечення комплексного підходу до реалізації заходів збереження та охорони природно-рекреаційного потенціалу територій доцільно застосувати систему контролінгу як стратегічний напрям системного планування, управління та контролю. В результаті цілісний алгоритм організації процесу збереження, поліпшення, відновлення та охорони природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону може бути імплементований в систему контролінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабов К.Д. Курорти та санаторії України : наук.-практ. довід. / К.Д. Бабов, В.В. Єжов, О.С. Торохтін. – К.: Фолігрант, 2009. – 429 с.

2. Багров М.В. Принципи концепції рекреаційного розвитку Криму/ М.В. Багров // Український географічний журнал. – 1997. – № 1. – С. 32–34.
3. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України: навч. посіб. / О.О. Бейдик. – [2-ге вид. перероб. та доп.] – К.: Альтерпрес, 2010. – 404 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [монографія] / О.О. Бейдик. – К.: Київський ун-т, 2001. – 395 с.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 130 с.
6. Бережная И.В. Формы организации и методы управления рекреационной сферой в новых условиях хозяйствования (на примере Крымского региона): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.10.01 – "розміщення продуктивних сил та регіональна економіка" / НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исслед. – Донецк, 1997. – 24 с.
7. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети / В.І. Биркович// Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – №1 (6). – С. 138–143.
8. Білецька Г.А. Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області/ Г.А. Білецька// Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – №1, Т.2. – С. 245–245.
9. Білецький В.С. Мала гірнича енциклопедія: в 3 т./ Білецький В.С.; за ред. В.С. Білецький. – Донецьк: Донбас, 2004. – 640 с.
10. Бобкова А.Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04; 12.00.06 / Бобкова Антонина Григорьевна. – Донецк, 2001. – 466 с.
11. Бобкова А.Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.06 – "земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право"/ Бобкова Антоніна Григорівна. – К., 2001. – 34с.
12. Бойчук Д. Географічне краєзнавство і туризм Чернівецької області. Історія української географії / Д. Бойчук //Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – 2001. – Вип. 2 (4). – С.87–89.
13. Бондар Л.О. Обґрунтування доцільності визначення правового режиму територій подвійного призначення [Електронний ресурс] / Бондар Л.О. – Режим доступу: <http://ecopravo.hostua.org.ua/nauk/urochyshe/rekreac.htm/> .
14. Бондар Л.О. Правове регулювання використання природних рекреаційних ресурсів [Електронний ресурс] / Л.О. Бондар. – Режим доступу: <http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/urochyshe/rekreac1.htm/> .
15. Бондар Л.О. Правовий режим земель рекреаційного призначення [Електронний ресурс] / Л.О. Бондар. – Режим доступу: <http://ecopravo.hostua.org.ua/nauk/pryrodoresurs/zem-rekreac.htm/> .
16. Боронос В.Г. Управління фінансовою санацією підприємств: навч. посіб. / В.Г. Боронос, І.Й. Плікус, І.М. Кобушко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 437 с.

17. Бутко М.П. Рекреаційний потенціал регіону: методологія оцінки та стратегія використання / М.П. Бутко // Економіст. – 2011. – №1. – С. 42–47.
18. Бухаріна Л.М. Інституційні засади державної політики у сфері туристичних послуг / Л.М. Бухаріна // Економіка і держава. – 2008. – № 5. – С.84–87.
19. Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / Варналій З.С.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
20. Веденин Ю.А. Динаміка територіально-рекреаційних систем / Ю.А. Веденин – М.: Наука, 1982. – 260 с.
21. Водний кодекс України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України, 1995р., №24. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>.
22. Войнаренко М. Конкуренція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. – 2000. – №1. – С. 12–15.
23. Воропай Л.І. Українські Карпати: Фізико-географічний нарис / [Л.І. Воропай, М. О Куниця]. – К.: Радянська школа, 1966. – 168с.
24. Герасимчук З.В. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: [монографія] / [З.В. Герасимчук, І.М. Вахович, В.О. Голян, А.О. Олексик]. – Луцьк, 2006. – 250с.
25. Герасимчук З.В. Теоретичні основи інституціонального забезпечення стимулювання сталого розвитку /З.В Герасимчук, В.Г. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – №4. – С. 30–47.
26. Гетьман В.І. Курорти Карпат на доленосному перевалі: природні лікувальні ресурси регіону в контексті стану вітчизняної курортної справи / В.І. Гетьман// Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2008. – №2. – С.19–26.
27. Гнатюк Н. Кластери зеленого туризму об'єднують людей та регіони/ Н. Гнатюк// Економіст. – 2008. – №10. – С. 18–19.
28. Гоблик В.В. Кластери в рекреаційно-туристичному комплексі Закарпаття : монографія / В.В. Гоблик. – Ужгород : Ліра, 2009. – 232 с.
29. Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 " Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка"/ Гоблик Владислав Володимирович; ДНУЗ Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2009. – 24 с.
30. Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії: [підручник]/ [А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко]. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
31. Григор'єва Я.В. Кластери як чинник активізації туристичної діяльності / Я.В.Григор'єва // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №7(133). – С. 73–79.
32. Гринів Л.С. Проблеми екологічного менеджменту в системі сталого розвитку рекреаційних територій українських Карпат /Л.С. Гринів // Соціально-

економічні дослідження в перехідний період: зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 6. – С. 183–192.

33. Гулич О.І. Концептуальні засади екологічно збалансованого розвитку курортно-оздоровчих територій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. – 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка"/ Гулич Ольга Іванівна; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л., 2005. – 24 с.

34. Гулич О.І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / О.І. Гулич"; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л., 2004. – 56 с.

35. Гулич О.І. Основні положення та умови реалізації стратегії сталого екологічно збалансованого розвитку курортно-рекреаційних територій в гірських районах / О.І. Гулич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: зб. наук. праць – 2006. – Вип. 6. – С. 199–205.

36. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П. В. Гудзь. – Донецьк : ІЕПД НАН України, Юго-Восток, Лтд, 2001. – 270 с.

37. Давидович І.Є. Контролінг: навч. посіб. / Давидович І.Є. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 552 с.

38. Данилишин Б.М. Економіка природокористування: Підручник / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2010. – 465с.

39. Данилова Н.А. Климат и отдых в нашей стране / Данилова Н.А. – М.: Мысль, 1980. – 155с.

40. Демина Т.А. Экология природопользования, охрана окружающей среды / Т.А.Демина. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 143 с.

41. Державне агентство водних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scwm.gov.ua/> .

42. Державне агентство земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/index> .

43. Державне агентство лісових ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index> .

44. Державна гідрометеорологічна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/content/derjgidrometvstrukturi.html> .

45. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> .

46. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecozakarpat.gov.ua/> .

47. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecology.if.ua/> .

48. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Львівській області. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс].

– Режим доступу: http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=category§ionid=4&id=48&Itemid=99 .

49. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернівецькій області. Міжнародна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eco-bukovina.com.ua/activity/international-ctivity.html>.

50. Дишловий І.М. Питання формування та функціонування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі регіону/ І.М. Дишловий// Економічні інновації. – 2011. – Вип. 44. – С.79–89.

51. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу навч. посіб. / Дмитрук О.Ю. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.

52. Дмитрук С. Екотуризм [Електронний ресурс] / С. Дмитрук. – Режим доступу: <http://recreation.ecotour.com.ua/article/ecotourizm/47--2> .

53. Добуш Ю.Я. Особливості формування кластерів у рекреаційній сфері / Ю.Я. Добуш // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2008. – №633. – С. 192–197. – (Логістика).

54. Донець Л.І. Основи підприємництва [Електронний ресурс] / Л.І. Донець. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_238.html .

55. Дяченко Л.І. Поняття рекреації та її роль у соціально-економічному розвитку / Л.І. Дяченко // Науковий вісник. – 2007. – Вип. 17.6. – С. 63-69.

56. Ежова Л.В. Эффективность санаторно-курортной реабилитации пациентов, проживающих в условиях антропогенного загрязнения / Л.В. Ежова // Вестник физиотерапии и курортологии: науч.-мед. журн. – 2011. – № 4. – С.30–32.

57. Екологічна катастрофа в найдовшій ріці Тернопільщини [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.ukr.net/news/ekolog_chna_katastrofa_v_najdovsh_j_r_c_ternop_lwini-14933191-1.html .

58. Екологічне управління: підручник / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін.]. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.

59. Екологія: підручник / [С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін.] – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.

60. Екомережа. Національний екологічний центр України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nesu.org.ua/ekonet/> .

61. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Академія. – Т. 1. – 2000. – 864 с.

62. Забуранна Л.В. Зарубіжний досвід розвитку сільського зеленого туризму / Л.В. Забуранна // Економіка АПК. – 2011. – №6 – С.178 – 183.

63. Закон України "Про Державний земельний кадастр" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> .

64. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України, 1993 р., №4. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12> .

65. Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 - 2015 роки (терміни і визначення)" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України 2000. – № 47. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1989-14> .

66. Закон України "Про курорти" // Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 50. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2026-14> .

67. Закону України "Про охорону атмосферного повітря" [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 50. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2707-12> .

68. Закон України "Про охорону земель" [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 2003, № 99. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15> .

69. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 1991р., № 41. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> .

70. Закон України "Про природно-заповідний фонд" [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 34. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-12> .

71. Закон України "Про туризм" [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 31. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1282-15>.

72. Засади розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом: договірно-правова база та інструменти співробітництва [Електронний ресурс] / Представництво України при Європейському Союзі. – Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/556.htm> .

73. Звіт про результати виконання Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/category/45> .

74. Звіт про результати виконання Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води у звітному 2009 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5966> .

75. Звіт про результати виконання та фінансування завдань та заходів Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5966> .

76. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14>.

77. Земельний кодекс України: наук.-практ. Комен./ [за ред. В.І. Семчика]. — К.: ІнЮре, 2003. – 676 с.

78. Іванова Т.В. Передумови переорієнтації сучасного екологічно небезпечного природокористування в державі/ Т.В. Іванова // Державне управління. – 2011. – №1. – С. 25–29.

79. Інформаційна довідка про Карпатський Єврорегіон станом на 01.01.2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/7364/130321_uzez_euroregion.pdf.

80. Кифяк О.В. Розвиток сфери рекреаційних послуг регіону в умовах транскордонного співробітництва (на прикладі єврорегіону «Верхній Прут»): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка"/ Кифяк Олександр Васильович. – Львів, 2007. – 27с.

81. Кифяк О.В. Розвиток сфери рекреаційних послуг регіону в умовах транскордонного співробітництва (на прикладі єврорегіону „Верхній прут”). Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05/ Кифяк Олександр Васильович. – Чернівці, 2007. – 229 с.

82. Ключенко А.В. Відтворення земель АПК Карпатського макрорегіону шляхом їх часткового залучення в господарський обіг рекреаційної сфери / А.В. Ключенко // Актуальні проблеми розвитку регіональних АПК: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 трав. 2011 р. / [відп. ред. Т.В. Божидарнік]. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2011. – С.146–147.

83. Ключенко А.В. Внутрішньо- та міжгалузеві засади відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону/ А.В. Ключенко// Соціально-економічні проблеми України в глобальному просторі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 квіт. 2012 р. / [відп. ред. Н.Т Луник, Н.В. Замятіна]. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – С. 360–362.

84. Ключенко А.В. До питань оцінки природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону / А.В. Ключенко // Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-вироб. журн. – 2012. – №8'2012[34]. – С.155–162.

85. Ключенко А.В. Збереження та відтворення рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону в умовах транскордонного співробітництва / А.В. Ключенко // Формування мереж прикордонного співробітництва України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 трав. 2011р. / [відп. ред. Н.Т Луник, О.М. Ніколайчук]. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – С. 190–192.

86. Ключенко А.В. Еколого-економічні пріоритети та загрози рекреаційного водокористування в Карпатському макрорегіоні / А.В. Ключенко // Екологічні проблеми природокористування та охорони меліорованих ландшафтів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21–23 берез. 2012 р. – Херсон: Колос, 2012. – С. 218 – 222.

87. Ключенко А.В. Економічні засади відтворення природних ресурсів Карпатського макрорегіону в межах рекреації/ А.В. Ключенко// Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 квітня 2013 р. – Суми, 2013. – С.70-73.

88. Ключенко А.В. Збалансоване освоєння природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону шляхом екологізації паливно-

енергетичного комплексу/ А.В. Ключенко// Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2013. – №2 (35). – С. 47–55.

89. Ключенко А.В. Інституційне забезпечення економічної оцінки рекреаційних земель Карпатського макрорегіону/ А.В. Ключенко// Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, Тернопіль, 24-25 лют. 2011р. Ч.2 / [відп. за випуск. Г.Л. Монастирський]. – Тернопіль: Екон. думка, 2011. – С. 254–255.

90. Ключенко А.В. К вопросам оценки финансового обеспечения воспроизводства природных рекреационных ресурсов Карпатского макрорегиона/А.В. Ключенко// Бюллетень научных работ Белгородской государственной сельскохозяйственной академии им. В.Я. Горина. Вип. 33. – Белгород. – Изд-во БелГСХА, 2013. – С. 277–296.

91. Ключенко А.В. Механізм відтворення рекреаційних ресурсів в умовах формування ринкових відносин/ А.В. Ключенко// АгроСвіт. – 2010. – №15. – С. 44–48.

92. Ключенко А.В. Модель оцінки територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону / А.В. Ключенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 623–626. – С.322–331. – (Економіка).

93. Ключенко А.В. Модель оценки эффективности воспроизводства природных рекреационных ресурсов / А.В. Ключенко // Экономическая наука и практика. – Чита: Молодой ученый, 2013. – С.101–110.

94. Ключенко А.В. Напрями підвищення ефективності використання природних ресурсів аграрного сектору шляхом розвитку рекреації/ А.В. Ключенко// Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 23-28 трав. 2013 р. – Л: ЛНАУ, 2013. – С. 205–207.

95. Ключенко А.В. Організаційно-економічний механізм використання та відтворення рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону/ А.В. Ключенко// Моделювання регіональної економіки: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – №2(18). – С.226–241.

96. Ключенко А.В. Основні чинники впливу на відтворення природних рекреаційних ресурсів/ А.В. Ключенко// Проблеми та механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті Єроїнтеграції: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 жовт. 2012 р. – Рівне: ГЕДЕОН ПРІНТ, 2012. – С.271–273.

97. Ключенко А.В. Оцінка ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатського макрорегіону [Електронний ресурс]/ А.В. Ключенко// Економіка. Управління. Інновації: електрон. наук. фах. вид. – Житомир: Житомирський державний університет ім. Івана-Франка, 2012. – №2(8). – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/ejournals/eui/2012_2/index.htm.

98. Ключенко А.В. Рекреаційне лісокористування як напрямок відтворення лісів Карпатського макрорегіону/ А.В. Ключенко// Вчені записки Харківського інституту управління. – Харків, 2013. – №34 – С. 303–307.

99. Ключенко А.В. Рекреація як напрямок забезпечення консервації сільськогосподарських земель у Карпатському макрорегіоні / А. В. Ключенко// Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку. (ІТЕП - 2012): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28-31 берез. 2012 р.: 2 ч./ М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ПВНЗ "Буковинський університет". – Чернівці: Книги – XXI, 2012. Ч. 1. – 2012. – С. 176–178.

100. Ключенко А.В. Кластерна модель як стратегічний метод управління рекреаційним природокористуванням у Карпатському макрорегіоні / А.В. Ключенко // Теорія і практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., (15-17 трав. 2013 р. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2012. – С. 228–230.

101. Колодійчук І.А. Земельні ресурси Карпатського регіону: проблеми використання, охорони і відтворення/ І.А. Колодійчук, Р.Р. Білик// Збірник наукових праць. – Чернівці: Книги XXI, 2010. – С. 269–279. – (Економічні науки).

102. Комплексна оцінка рекреаційного потенціалу Маневицького району/ [О.В. Міщенко, Т.С. Павловські, В.В. Бецелюк, Л.А. Савчук] // Науковий Вісник Волинського Національного Університету ім. Л. Українки. – 2010. – №15. – С.153–163.

103. Комплексний атлас України. – К.: Картографія, 2005 – 96 с.

104. Конищева Н.И. Проблемы управления развитием санаторно-курортных комплексов в регионах Украины/ Н.И. Конищева, Г.В. Казачковская // Вісник ДІТБ. – 2001. – №5. – С. 246–250.

105. Концепція державної регіональної політики від 29 серпня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895> .

106. Концепція сталого розвитку України / [під ред. Волошина В.В.]. – К: БМТ, 2000 – 17 с.

107. Косова Л. Об организации рекреационного пользования лесом/ Л.Косова, Ю. Трещевский Ю// Лесное хозяйство. – 1981. – № 8. – С.26–31.

108. Костишин М.Д., Водний фонд Чернівецької області: довідник / Костишин М.Д., Юсько О.В., Лосік І.І.. – Чернівці, 2006. – 242 с.

109. Котляков В.М. География: понятия и термины: Пятиязычный академический словарь / В.М. Котляков, А.И. Комарова. – М.: Наука, 2007. – С.544.

110. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С.Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів: ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.

111. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. / В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.

112. Крупін В.Є. Економічний розвиток сільських територій Карпатського регіону України: стан, тенденції, перспективи / В.Є. Крупін // Регіональна економіка. – 2012. – №1. – С. 54–61.
113. Кундельська Т.В. Деякі питання взаємодії рекреаційно-туристичної діяльності та навколишнього природного середовища / Т.В. Кундельська // Науковий вісник. – 2005. – №15.7. – С. 309–313.
114. Курганевич Л.П. Водний кадастр: навч. посіб. / Л.П. Курганевич. – Л.: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 116 с.
115. Липчук В.В. Агротуризм: Організаційно-економічні засади розвитку: [монографія] / В.В. Липчук, Н.В. Липчук. – Л.: СПОЛОМ, 2008. – 160с.
116. Лісове господарство України/ Державний комітет лісового господарства України. – К.: ЕКО- інформ, 2009. – 72с.
117. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №17. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=3852-12>.
118. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): навч. посіб. / Мазур Ф.Ф. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 96 с.
119. Маринич О.М. Фізична географія України: підручник/ О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – К.: Знання, КОО, 2003. – 479 с.
120. Маршалл А. Принципы экономической науки / Маршалл А [пер. с англ.]: в 3 т. – М.: Прогресс, 1993. Т.1. – 1993. – 415 с.
121. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
122. Матвійчик Л.Ю. Організаційно-економічний механізм використання та охорони туристичних ресурсів: дис. ... докт. екон. наук.: 08.00.06/ Матвійчик Людмила Юріївна. – Луцьк, 2012. – 440с.
123. Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/category/45> .
124. Мочерний С.В. Основи економічної теорії / С.В. Мочерний. – К.: Академія, 1997. – 463 с.
125. Музиченко-Козловська О.В. Переваги кластерної моделі розвитку туризму над іншими формами об'єднань / О.В. Музиченко-Козловська // Проблеми науки : міжгалуз. наук.-техн. журнал. – 2009. – №3. – С.21–26.
126. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону / В. П. Нагірна // Український географічний журнал. – 2010. – № 2. – С. 32–39.
127. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України "Про затвердження методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм (методика, п.2)" № 62 від 16 березня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0438-05> .
128. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища "Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах

територій та об'єктів природно-заповідного фонду України" № 330 від 22 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0679-09>.

129. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2009 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – 383 с.

130. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254с.

131. Несторенко О.В. Моделі формування ціни в кластерних утвореннях (на прикладі підприємств санаторно-курортної сфери): автореф. дис. На здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 "економіко-математичне моделювання" / О.В. Несторенко; Харк. держ. екон. ун-т. – Х., 2003. – 20 с.

132. Новикова В.І. Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області): дис. ... канд. наук: 11.00.02/ Новикова Валерія Іванівна; Ін-т географії НАН України. — К., 2008.

133. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: навч. посіб. / Новицький В.Є. – К.: НАУ, 2004. – 268 с.

134. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования: [монографія] / Нудельман М.С. – К.: Наукова думка, 1987. – 132 с.

135. Оздоровчий туризм, рекреаційні послуги та спорт на курортах [Електронний ресурс] / [О.Г. Юшковська, В.В.Єжов, Ю.І. Андріяшек, Б.Ф. Омечинський]. – Режим доступу: <http://www.vafk.com/ukr/index.php?cmd=dokum>.

136. Організація оздоровчо-рекреаційної роботи в країнах Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiev-diplom.com/115-organizaciya-ozdorovcho-rekreacijnoyi-roboti-v.html>.

137. Оцінка біокліматичних рекреаційних ресурсів Карпат/ [В.Г. Явкін, Л.А. Савранчук, В.О. Іванунік та ін.]// Географія в інформаційному суспільстві: зб. наук. Праць: у 4 т. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т. 3. – 2008. – С. 171–173.

138. Пазенок В.С. Філософія туризму: навч. посіб. / В.С. Пазенок, В.К. Фдорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.

139. Паламарчук М.М. Водний фонд України: довід. Посіб. / М.М. Паламарчук, Н.Б. Закорчевна; за ред. В.М. Хорієва, К.А. Алієва. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 392 с.

140. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія з основами теорії/ М. М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с.

141. Петренко І.М. Еколого-економічні основи формування та використання рекреаційних територій в умовах міських агломерацій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.08.01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / Петренко Ігор Миколайович; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2003. – 20 с.

142. Покоłodна М.М. Рекреаційна географія: навч. посіб. / М.М. Покоłodна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 275 с.

143. Постанова Верховної Ради України "Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" від 5 березня 1998 р., № 38–39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>.

144. Постанова Кабінету міністрів України "Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад" № 805 від 11 липня 2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF>.

145. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження нормативів плати за користування надрами для видобування мінеральних підземних вод" № 456 від 07 березня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=456-2000-%EF>.

146. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних" № 1499 від 11 грудня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1499-96-%EF>.

147. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля" № 391 від 30 березня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF>.

148. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів" № 848 від 20 червня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-%D0%BF>.

149. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу" № 195 від 22 лютого 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/195-2006-%D0%BF>.

150. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів" № 872 від 26 липня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/930-2012-%D0%BF>.

151. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів" №562 від 23 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/562-2001-%D0%BF>.

152. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження спеціальних методик щодо економічного обґрунтування проектів розвитку курортів та економічної оцінки їх природних лікувальних ресурсів" № 452 від 06 травня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=452-2001-%EF>.

153. Постанова Кабінету міністрів України "Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд" № 541 від 24 липня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/541-2013-%D0%BF>.

154. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу" №772 від 15 листопада 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772-94-%D0%BF>.

155. Постанова Кабінету Міністрів України "Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів" № 559 від 8 квітня 1999 р.// Офіційний вісник України. – 1999. – №14 – С.110.

156. Прайс В. Концептуальні підходи до формування кластерів на Хмельниччині/ В.Прайс// Економіст. – 2008. – №10. – С. 24–26.

157. Про рішення Конгресу Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-realizaciyu-rezolyuciyi-ta-rekomendaciyi-kongresu-miscev-doc65213.html>.

158. Прохорова М.С. Особливості послуг рекреації як виду економічної діяльності/ М.С. Прохорова// Коммунальное хозяйство городов: науч.-техн. сб. Вып.83. – К.: Техніка, 2008. – С.275–281.

159. Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат: матеріали V Всеєвроп. конф. міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи", Київ, 22 трав. 2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecozakarpat.gov.ua/?page_id=112.

160. Регіональна економіка: підручник / [Є.П. Качан, Г.П. Баб'як, Л.П. Запорожан]; за ред. Є.П. Качана. – К.: Знання, 2011. – 670 с.

161. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economyoda.uz.ua/index.php?go=Content&id=23>.

162. Рекреаційний потенціал Львівської області та стратегія його освоєння / [В.С. Кравців, Б.М. Матолич, О.І. Гулич, В.О. Полюга] // Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С.134–143.

163. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посіб. [для самот. вивч. дисц.] / [С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін.]. – К.: КНЕУ, 2000. — 364 с.

164. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів" № 1088 від 06 серпня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2008-%F0>.

165. Романів А.С. Ландшафтно-рекреаційний потенціал Національного природного парку "Синевир" : дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.01 / Романів Андрій Степанович. – Л., 2007. — 198 с.

166. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: [монографія] / В.П. Руденко. – Л: Світ, 1993. – С.236–237.

167. Рудько Г. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України/ Г. Рудько, Я. Кравчук. – Львів, 2002. – 172 с.

168. Рутинський М.Й. Перспективні напрями розбудови рекреаційної інфраструктури курортної столиці Українських Карпат – м. Яремчі/ М.Й. Рутинський// Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 33. – С.364–372. – (Серія географічна).

169. Семенов В. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону/ В. Семенов, В. Мозгальова, І. Давиденко // Регіональна економіка. – 2006. – №3 – С.78–89.

170. Січко С.М. Вплив зовнішнього середовища на стан використання рекреаційних територій [Електронний ресурс] / С.М. Січко// Ефективна економіка: електрон. наук. фах. вид. –2010. – №2. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=122> .

171. Славик Р.В. Методологічні аспекти формування інвестиційної стратегії розвитку рекреаційного господарства [Електронний ресурс] / Р.В. Славик, Л.С. Гринів// Економічні науки: зб. наук. праць. – Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2010. – Вип. 7 (26), ч. 3. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_em/2010_7_3/14.pdf.

172. Смаль І.В. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять/ І.В. Смаль, В.В. Смаль// Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К: Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2004. – С.268–272.

173. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи/ [С.І. Бандур, Т.А. Заєць, В.І. Куценко та ін.]; за заг. ред. Б.М. Данилишина. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.

174. Стеченко Д.М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму. / Д.М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – №1–2. – С.376–380.

175. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посіб. / Д.М.Стеченко. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.

176. Стратегія виконання рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mail.menr.gov.ua/publ/bernsconven/strateg/index.html> .

177. Стратегія виконання рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: мета та завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2007-%D1%80> .

178. Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/ifstrategy2015.pdf> .

179. Стратегія національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> .

180. Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Statistics/ukr/nauka/strat_06.pdf .

181. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року [Електронний ресурс] / Рада з туризму Карпатського регіону. – Режим доступу: http://frtt.if.gov.ua/Ukr/turizm/strateg_do_2015.PDF .
182. Стратегія розвитку Чернівецької області до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.cv.ua/page/strategiya-rozvitku-chernivetskoj-oblasti-na-period-do-2015-roku> .
183. Тищенко А.Н. Особенности формирования туристского кластера. Социально-экономическое развитие Украины и её регионов: проблемы науки и практики / А.Н. Тищенко, Н.Б. Петрова. – Х: ИНЖЭК, 2010. – 323с.
184. Трегобчук В.М. Регіональні еколого-економічні системи і принципи переведення їх на модель сталого розвитку/ М.В. Трегобчук// Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: у 3 ч. – Л., 1998. Ч.3. – 1998. – С. 9–13.
185. Федоренко В.Г. Инвестознавство: підручник. – 3-тє вид., допов./ В.Г. Федоренко. – К.: МАУП, 2004. – 480 с.
186. Філософія: навч. посіб. / [І.Ф.Надольний, В.П.Андрушенко, І.В.Бойченко та ін.]; за ред. І.Ф.Надольного. – К.: Вікар, 1998. – 624 с.
187. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
188. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
189. Хомчук Я.І. Природно-ресурсний потенціал Житомирщини [Електронний ресурс] / Я.І. Хомчук. – Режим доступу: <http://tourism-book.com/books/book-31/chapter-1361/> .
190. Цирин Э.Х, Некоторые аспекты рекреационной медицины / Э.Х. Цирин// Медико-физиологические и организационные аспекты разработки программ активного отдыха: тез. докл. – М., 1982. – С. 36–51.
191. Чебан Т.М. Законодавче регулювання використання та охорони рекреаційних територій/ Т.М. Чебан// Науковий вісник Чернівецького національного університету – Вісник 492. – 2009. – С. 48-52. – (Правознавство).
192. Черевко Г.В. Економіка природокористування: навч. посіб. / Г.В. Черевко, М.І. Яцків. – Л.: Світ, 1995. – 208 с.
193. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л.М. Черчик. – Луцький держ. технічний ун-т. – Луцьк: Видавничий центр ЛДТУ, 2006. – 120с.
194. Черчик Л.М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка: [монографія] / Л. М. Черчик, Н. В. Колена. – Луцьк: ЛНТУ, 2008. – 235 с.
195. Шевченко Г.М. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території/ Г.М. Шевченко// Вісник Сумського державного університету. – 2007. – №1. – С. 60-66. – (Серія Економіка).
196. Школа І.М. Менеджмент туризму: підручник / І.М. Школа, О.П. Корольчук. – Чернівці: Книги-XXI, 2011. – 464 с.

197. Щурик М.В. Природні ресурси Карпатського макрорегіону: стан та розвиток сфери рекреаційних послуг / М.В. Щурик// Вісник Чернігівського державного технологічного університету: збірник. – Чернігів: ЧДТУ, 2011. – №3 (52). – С. 228–233.
198. Щурик М.В. Про поєднання духовної та матеріальної субстанції у процесі відтворення природних ресурсів: [монографія] / М.В. Щурик. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. – 277с.
199. Щурик М.В. Структуризація земельного фонду як найважливіша передумова раціонального використання земель у Карпатському макрорегіоні / М.В. Щурик// Університетські наукові записки. – 2009. – №2. – С.130–140. – (Економіка).
200. Щурик М.В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: [монографія] / М.В. Щурик. – Чернівці: Книги – ХНІ, 2005. – 352с.
201. Щурик М.В. Туризм та рекреація як магістральні напрямки використання природно-ресурсного потенціалу Карпатського макрорегіону / М.В. Щурик // Інноваційна економіка. – 2011. – №7 (26). – С. 49–53.
202. Щурик М.В. Фінансове забезпечення процесу відтворення АПК: проблеми та передумови / М.В. Щурик // Економіст. – 2010. – №11. – С.15–18.
203. Юхименко П.І. Роль держави у розвитку господарства і формуванні ринку в умовах трансформації та глобалізації економіки/ П.І. Юхименко// Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць. Вип. 41. – К., 2008. – С.3–21.
204. Юшковська О.Г. Якість життя – індикатор психосоматичного статусу і критерій ефективності санаторно-курортної реабілітації хворих на ішемічну хворобу серця/ О.Г. Юшковська // Одеський медичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 68–71.
205. Яковенко Е.Г. Циклы жизни экономических процессов, объектов и систем / Е.Г. Яковенко, М.И. Басе, Н.Я. Махров. – М.: Наука, 1991 – 378 с.
206. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку. / П.Л. Яроцький// Релігієзнавство: навч. посіб. – 2-ге вид. – К., 2004. – 243 с.
207. Экономическая энциклопедия / [гл. ред. Абалкин Л.И.]. – М.: Экономика, 1999. – 1055 с.
208. Jaźwińska A. Wychowanie prtez agroturystykę/ A.Jaźwińska// Zagadnienia doradztwa rolniczego. – 1999. – №2. – S. 112–118.
209. Klyuchenco A. The reproduction of natural recreational potential of the Carpathian macroregion of Ukraine: social, environmental and economic tasks [Електронний ресурс] /A. Klyuchenco // Revista de turism - studii si cercetari in turism. – Suciava: Universitatea Stefan cel Mare, 2013. – № 15. – P. 19–26. – Режим доступу: <http://www.revistade turism.ro/index.php/ rdt/issue/ current>.
210. Myrdal G. An American dilemma. Appendix 11. A methodological note on facts and valuation in social science / Myrdal G. – London, New York, 1944. – P. 1043.

211. La valeur économique et sociale des espaces naturels protégés / [A. Dujin, B. Maresca, X. Mordret, R. Picard] // Cahier de recherche. – Paris: CREDOC, 2008. – № 247. – 103p.

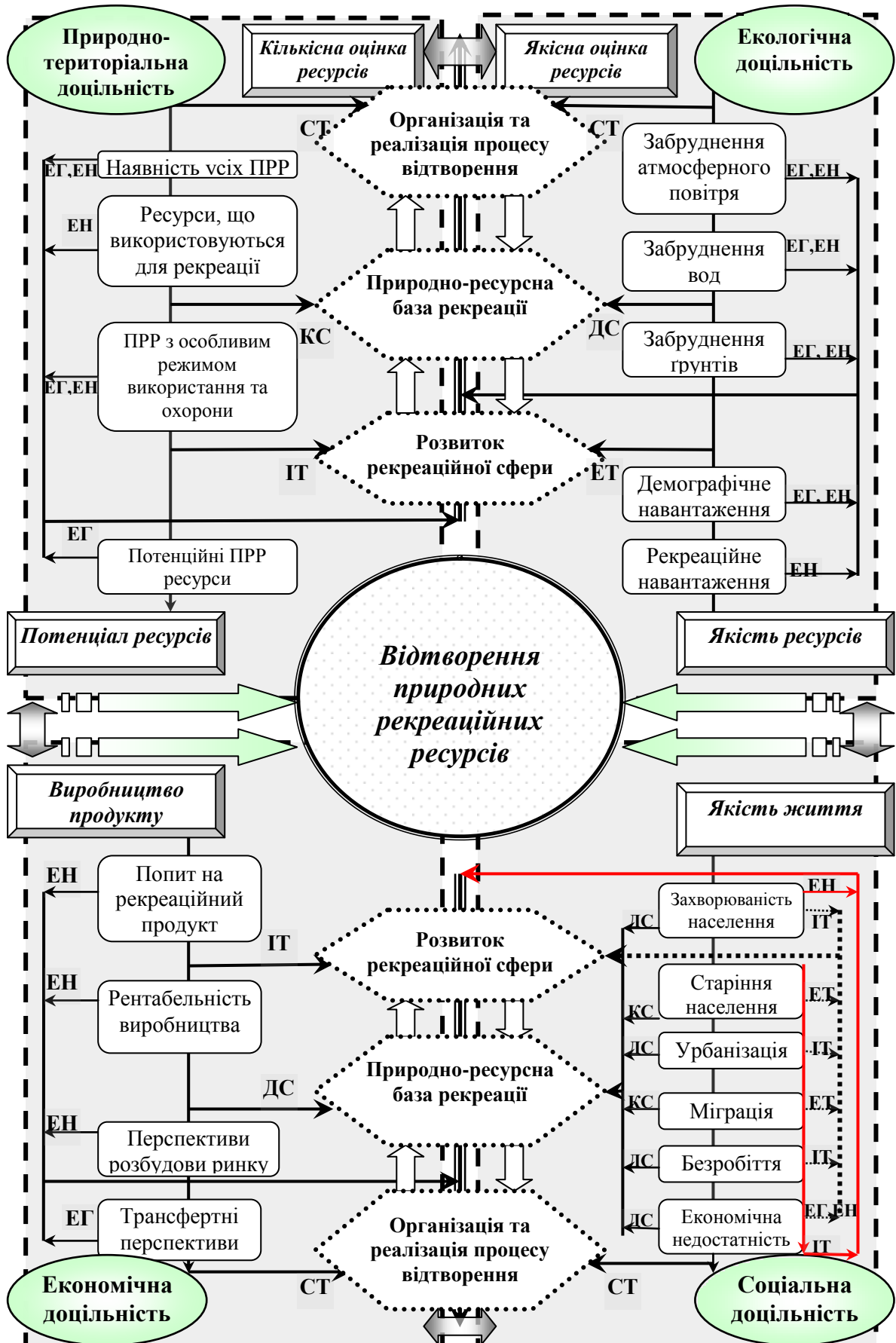
212. Les retombées économiques et les aménités des espaces naturels protégés / [B. Maresca, A. Dujin, G. Poquet et autres] // Collection des rapports. – Paris, CREDOC. – 2008. – №255. – 132 p.

213. Vandewalle I. Le tourisme durable à l'étranger ou la possibilité d'un autre voyage / I. Vandewalle, M. Borzakian // Cahier de recherche. – Paris: CREDOC, 2009. – № 269. – 76 p.

214. Vandewalle I. Le tourisme durable à l'étranger : regards croisés de l'omt, des touristes et de quelques grands offreurs / I. Vandewalle, C. Reinauld // Cahier de recherche. – Paris: CREDOC, 2008. – № 278. – 72 p.

Додаток А

Вплив різних чинників на формування потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів

Додаток Б

Структура алгоритму оцінки територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів за трьома параметрами в національному вимірі

Алгоритм розрахунку показників оцінки територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів (ППР)				
<i>Параметри</i>				Умовні позначення, що використовуються у формулах
<i>Pch(Rw), %</i>	<i>Pbo(Rw), балів</i>	<i>Pbs(Rw), балів</i>	<p><i>Pch(Rw)</i> - значення показника <i>Rw</i>, відсотків від України (іншої країни, регіону тощо);</p> <p><i>Pbo(Rw)</i> - бальна оцінка показника <i>Rw</i> у розрахунку на одну особу дослідженої адміністративної одиниці(АО);</p> <p><i>Pbs(Rw)</i> - бальна оцінка показника <i>Rw</i> у розрахунку на 1 км.кв. дослідженої АО; <i>Rw</i> ∈ <i>R, R</i> - сукупність показників, що характеризують потребу (доцільність) відтворення ППР; <i>w=1...k</i>, <i>k</i> - кількість показників</p>	
$Pch(Rw) = \frac{\sum_{i=1}^n Rw_i}{\Delta Nch(Rw_i)} \quad (1)$	$Pbo(Rw) = \frac{\sum_{i=1}^n Rw_{iO}}{\Delta Nbo(Rw_{iO})} \quad (2),$ $Rw_{iO} = \frac{Rw_i}{RN}$	$Pbs(Rw) = \frac{\sum_{i=1}^n Rw_{iS}}{\Delta Nbs(Rw_{iS})} \quad (3),$ $Rw_{iS} = \frac{Rw_i}{RT}$	<p><i>Rw=Rw₁,...,Rw_n</i> : <i>Rw_i</i>- допоміжні показники; <i>i</i> =1,...,<i>n</i>; <i>n</i> - кількість допоміжних показників; <i>Rw_{iO}</i> - показник <i>Rw_i</i> у розрахунку на одну особу АО, <i>RN</i> - наявне населення АО станом на 01.01.2014 рік (або станом на рік, в якому досліджується окремий показник); <i>Rw_{iS}</i> -показник <i>Rw_i</i> у розрахунку на 1 км² АО, <i>RT</i> - територія АО, км.кв.</p>	
$\Delta Nch(Rw_i) = \frac{Nch(Rw_i)}{100};$	$\Delta Nbo(Rw_i) = \frac{No(Rw_{iO})}{5};$	$\Delta Nbs(Rw_i) = \frac{Ns(Rw_{iS})}{5};$	<p><i>ΔNch(Rw_i)</i> - один відсоток для показника <i>Rw_i</i> поУкраїні; <i>ΔNbo(Rw_{iO})</i> - один бал для показника (<i>Rw_{iO}</i>) поУкраїні; <i>NRw_{iO}</i> -показник <i>Rw_{iO}</i> по Україні; <i>ΔNbs(Rw_{iS})</i> - один бал для показника (<i>Rw_{iS}</i>) поУкраїні; <i>NRw_{iS}</i> -показник <i>Rw_{iS}</i> по Україні</p>	
Група показників	Показник	Позначення	Алгоритм розрахунку окремих показників	Умовні позначення, що використовуються у формулах
Природничий блок: природнича (ресурсна) потреба відтворення природних рекреаційних ресурсів (кількісна оцінка ППР)				
Природні рекреаційні ресурси в природному вигляді	Бальнеологічні			
	Мінеральні води	<i>MV</i> , <i>MV</i> ∈ <i>R, n = 3</i>	$Pch(MV) = (\sum_{i=1}^3 MV_i / \Delta Nbo(MV_i)) / n;$ $MV = MVz, MVvd, MVvk$ <p><i>Pbo(MV)</i> та <i>Pbs(MV)</i> розраховуються аналогічно за формулами (2) та (3) відповідно</p>	<p><i>MVz</i> -запаси мінеральних підземних вод, м.куб./добу; <i>MVvd</i> - видобуток мінеральних підземних вод, м.куб./добу; <i>MVvk</i> - використання мінеральних підземних вод, м.куб./добу</p>

Продовження дод. Б

Природні рекреаційні ресурси в природному вигляді	Грязі	GR , $GR \in R, n = 1$	$GR = GRz$; $Pch(GR)$, $Pbo(GR)$ та $Pbs(GR)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно.	GRz -запаси лікувальних грязей,м.куб.
	Кліматичні	KL , $KL \in R, n = 3$	$Pbo(KL) = (\sum_{i=1}^n KL_i / \Delta Pbo(KL_i)) / n$; $Pbs(KL) = Pbo(KL)$; $KL = KL15, KL10, KL - 0$; $Pch(KL)$ - не розраховується.	$KL15$ - тривалість періоду із середньою добовою температурою рівною і вище 15 °С; $KL10$ - тривалість періоду із середньою добовою температурою рівною і вище 10 та нище 15°С; $KL-0$ -тривалість періоду із середньою добовою температурою рівною і нище 0°С
	Гідрологічні			
	Поверхневі води (з урахуванням гідрологічної специфіки Карпатського макрорегіону)	GD $GD \in R, n = 17$; $d = 4$	$Pbo(GD) = (\sum_{i=1}^n GD_i / \Delta Nbo(GD_i) + \sum_{d=1}^p GD_d (Pbo) / \Delta Nbo(GD_d (Pbo))) / 19$; $GD = GDzk, GDzd, GDvk, GDvd, GDsk, GDsd, GDmk, GDmd, GDbk, GDbd, GDvhk, GDvhd, GDstk, GDstd, GDpsd, GDbld$ $Rmrk_c = \sum_{r=1}^q Rk_{cr} - qpR_{cq}$, $Pch(GD)$ та $Pbs(GD)$ розраховуються аналогічно $Pbo(GD)$ за формулами (2) та (3) відповідно. $GDd(Pbo) = GDzso, GDzmo$ - додаткові показники для Pbo ; $GDd(Pbs) = GDzss, GDzms$ - додаткові показники для Pbs Rmr_c - кількість річок в гіоні r ; q - кількість регіонів в макрорегіоні; qpR_{cq} - кількість річок, що повторюються в межах q регіонів; $q=4$. d - кількість додаткових параметрів для GD	$GDzk$ і $GDzd$ - всього річок в межах АО: кількість (одиниць) і загальна довжина (км) відповідно; $GDvk$ і $GDvd$, $GDsk$ і $GDsd$, $GDmk$ і $GDmd$, $GDbk$ і $GDbd$ - великі, середні, малі річки та малі річки довжиною понад 10 км в межах АО в: кількість (од.) і загальна довжина (км) відповідно; $GDvhk$ і $GDvhd$ - водосховища: кількість (од.) і площа водного дзеркала (га) відповідно; $GDstk$ і $GDstd$ - ставки: кількість (од.) і площа водного дзеркала (га) відповідно; $GDpsd$ - прибережні захисні смуги за розрахунком згідно Водного кодексу, га; $GDbld$ - загальна довжина берегової лінії водних об'єктів, км; $GDzss$ і $GDzms$ - забезпеченість місцевим стоком у середній за водністю рік і у маловодний рік відповідно, тис. м.куб./1км.кв.; $GDzso$ і $GDzmo$ - забезпеченість місцевим стоком у середній за водністю рік і у маловодний рік відповідно, тис. м.куб./особу
	Підземні води	GDP $GDP \in R, n = 4$	$GDP = GDPp, GDPvp, GDPnp, GDPnr$; $Pch(GDP)$, $Pbo(GDP)$ та $Pbs(GDP)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$GDPp$ - прогнозні ресурси тис.м.куб./добу, $GDPvp$ - видобуток з прогнозних ресурсів, тис. м.куб./добу, $GDPnp$ - невикористані прогнозні ресурси, тис. м.куб./добу, $GDPnr$ - невикористані розвідані запаси, тис. м.куб./добу
	Біотичні:			
	Флористичні	FL $FL \in R, n = 3$	$Pch(FL)$, $Pbo(FL)$ та $Pbs(FL)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно. $FL = FLZf, FLZop, FLk$	LZf -вкриті лісовою рослинністю землі (фактична лісистість) станом на 01.01.2014 тис. га; $LZop$ - оптимальна лісистість, тис. га; FLk - загальна кількість видів флори на території регіону
	Фауністичні	FAM $FAM \in R, n = 7$	$FAM = FAMol, FAMkoz, FAMkab, FAMz, FAMl, FAMv$; $Pch(FAM)$, $Pbo(FAM)$ та $Pbs(FAM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно.	зновних видів мисливських тварин станом на 01.01.2014 $FAMol$ - олень благородний; $FAMkoz$ - козуля європейська; $FAMkab$ - кабан; $FAMz$ - засць-русак; $FAMl$ - лисиця; $FAMv$ - вовк.

Продовження дод. Б

Природні рекреаційні ресурси у природному вигляді	Орографічні урахуванням орографічної специфіки Карпатського макрорегіону	OG $(3) OG \in R, n = 5$	$Pch(OG) = ((\sum_{i=1}^4 OGK_i / \Delta Nbo(OGK_i)) / 4) + (OGPB_i / \Delta Nbo(OGPB_i)) / 2,$ $OGK = OGs, OGv1, OGv15, OGv2$ <p><i>Пбо(OG)</i> та <i>Пbs(OG)</i> розраховуються аналогічно за формулами (2) та (3) відповідно</p>	<p><i>OGK</i> - специфічні для Карпатського макрорегіону орографічні рекреаційні ресурси; <i>OGs</i> - площа гірської системи км.кв.; <i>OGv1</i> - гірські вершини висотою від 1 до 1,5 км, од.; <i>OGv1</i> - гірські вершини висотою від 1,5 до 2 км, од.; <i>OGv1</i> - гірські вершини вище 2 км, од.; <i>OGPB</i> - показник забезпеченості орографічними ресурсами території за Бейдиком, балів</p>
	Спелеологічні	SP $SP \in R, n = 3$	$SP = SPkt, SPdp, SPgp$ <i>Пch(SP)</i> , <i>Пбо(SP)</i> та <i>Пbs(SP)</i> розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно.	<p><i>SPkt</i> - площа закарстованої території, км.кв; <i>SPdp</i> - сумарна довжина порожнин, м; <i>SPgp</i> - сумарна глибина порожнин, м</p>
Комплексні або антропогенно згруповані природні рекреаційні ресурси	Землі рекреаційного призначення	ZRP $ZRP \in R, n = 6$	$ZRP = ZRPs, ZRPsg, ZRP1, ZRPz, ZRPvbr, ZRPv$ <i>Пch(ZRP)</i> , <i>Пбо(ZRP)</i> та <i>Пbs(ZRP)</i> розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	<p><i>ZPRs</i> - загальна площа земель рекреаційного призначення станом на 01.01.2014, всього тис. га. З них: <i>ZPRsg</i> - сільськогосподарські землі, тис. га; <i>ZPRI</i> - ліси та інші лісовкриті площі, тис. га; <i>ZPRz</i> - забудовані землі, тис. га; <i>ZRPvbr</i> - відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом, тис. га; <i>ZRPv</i> - води, тис. га</p>
	ПЗФ	ZO $ZO \in R, n = 36$	$Pch(ZO) = (\sum_{i=1}^n ZO_i / \Delta Nbo(ZO_i)) / n;$ $ZOmrc_i = \sum_{r=1}^q ZOk_{ir} - qpZO_{qi}$ <p><i>Пбо(ZO)</i> та <i>Пbs(ZO)</i> розраховуються аналогічно <i>Пbs(ZO)</i> за формулами (2) та (3) відповідно. <i>ZO=ZOk, ZO, ZOzpk, ZOzps, ZOzbk, ZOzbs, ZOnpk, ZOnpks, ZOzdk, ZOzdk, ZOzmk, ZOzms, ZOppdk, ZOppds, ZOppmk, ZOppms, ZObsd, ZObsd, ZObsmk, ZObsms, ZOzpd, ZOzpd, ZOzpd, ZOzpmk, ZOzpm, ZOdpdk, ZOdpds, ZOdpmk, ZOdpms, ZOspmdk, ZOspmds, ZOspmmk, ZOspmm, ZOrlpk, ZOrlps, ZOuk, ZOus</i></p>	<p><i>ZOk</i> - кількість об'єктів ПЗФ всього, од.; <i>ZOs</i> - загальна площа ПЗФ у межах АО, тис. га; <i>ZOzpk</i> і <i>ZOzps</i> -заповідники природні: кількість (од.) і загальна площа (тис. га) відповідно; <i>ZOzbk</i> і <i>ZOzbs</i> -заповідники біосферні: //-/; <i>ZOnpk</i> і <i>ZOnpks</i> - національні природні парки: //-/; <i>ZOzdk</i> і <i>ZOzdk</i> - заказники загальнодержавного значення (ЗЗ): //-/; <i>ZOzmk</i> і <i>ZOzms</i> заказники місцевого значення (МЗ): //-/; <i>ZOppdk</i> і <i>ZOppds</i> -пам'ятки природи ЗЗ: //-/; <i>ZOppmk</i> і <i>ZOppms</i> пам'ятки природи місцевого значення: //-/; <i>ZObsd</i> і <i>ZObsd</i> ботанічні сади ЗЗ: //-/; <i>ZObsmk</i> і <i>ZObsms</i> ботанічні сади МЗ: //-/; <i>ZOzpd</i> і <i>ZOzpd</i> - зоологічні парки ЗЗ: //-/; <i>ZOzpmk</i> і <i>ZOzpm</i> зоологічні парки МЗ; <i>ZOdpdk</i> і <i>ZOdpds</i> - дендропарки ЗЗ: //-/;</p> <p><i>ZOdpmk</i> і <i>ZOdpms</i> дендропарки МЗ: //-/; <i>ZOspmdk</i> і <i>ZOspmd</i>- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва ЗЗ: //-/; <i>ZOspmmk</i> і <i>ZOspmm</i> - парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва МЗ: //-/; <i>ZOrlpk</i> і <i>ZOrlps</i> - регіональні ландшафтні парки: //-/; <i>ZOuk</i> і <i>ZOus</i>- заповідні урочища: //-/; <i>ZOkmri</i> - і-ий показник кількості об'єктів ПЗФ макрорегіону; <i>ZOkir</i>-показник <i>ZOk</i> регіону <i>r</i>; <i>q</i> - кількість регіонів в макрорегіоні; <i>qpZOkqi</i> - показник <i>ZOk</i>, що повторюється в розрізі <i>q</i> областей</p>
	Мисливські угіддя	MU $MU \in R, n = 1$	$MU = MUs$ <i>Пch(MU)</i> , <i>Пбо(MU)</i> та <i>Пbs(MU)</i> розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	<p><i>MUs</i> - надані у користування лісові угіддя для ведення мисливського господарства станом на 01.01.2014, тис. га</p>

Продовження дод. Б

Потенційні природні рекреаційні ресурси	Деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські землі	$KDMZ$ $KDMZ \in R, n=1$	$Pch(KDMZ)$, $Pbo(KDMZ)$ та $Pbs(KDMZ)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$KDMZ$ - деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські землі, які отребують консервації станом на 01.01.2014, тис. га
	Непридатні для використання в с.г., деградовані малопродуктивні землі, можливі для лісорозведення	$DMLR$ $DMLR \in R, n=1$	$Pch(DMLR)$, $Pbo(DMLR)$ та $Pbs(DMLR)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$DMLR$ - непридатні для використання в сільському господарстві деградовані та малопродуктивні землі, можливі для лісорозведення станом на 01.01.2014, тис. га
Екологічний блок: екологічна потреба відтворення природних рекреаційних ресурсів (якісна оцінка PPP)				
Забруднення атмосферного повітря	Середній річний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами за період 1995-2011рр.	$VZRS$ $VZRS \in R, n=1$; $m=17$	$Pch(VZRS) = (\sum_{j=1}^m VZRvs_j) / m) / \Delta Nch(VZRS)$; $VZRS = VZRvs_j$	$VZRS$ - обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами в j - му році, тис. тонн; m - кількість років у періоді
	Середній річний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами за період 1995-2011рр.	$VZRP$ $VZRP \in R, n=1$; $m=17$	$Pch(VZRP) = (\sum_{j=1}^m VZRvp_j) / m) / \Delta Nch(VZRP)$; $VZRP = VZRvp_j$	$VZRP$ - обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря пересувними джерелами в j - му році, тис. тонн; m - кількість років у періоді
	Середньорічний обсяг скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти за період 2008-2010 рр., усього	ZV $ZV \in R, n=1$; $m=3$	$Pch(ZV) = ((\sum_{j=1}^m ZVos_j) / m) / \Delta Nch(ZV)$; $ZV = ZVos$	$ZVos$ - обсяг скинутих забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти в j - ому році, усього, тис. тонн

Продовження дод. Б

Забруднення вод	Середньорічний обсяг скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання за період 2008-2010 рр.	$ZVPN$ $ZVPN \in R, n=1;$ $m = 3$	$Pch(ZVPN) = ((\sum_{j=1}^m ZVospn_j) / m) / \Delta Nch(ZVPN);$ $ZVPN = ZVospn$ $Pbo(ZVPN)$ та $Pbs(ZVPN)$ розраховуються аналогічно за формулами (2) та (3) відповідно	$ZVospn$ - обсяг скинутих забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання в j -му році, усього, тис. тонн
Забруднення ґрунтів	Відходи: утворенно за рік	UVR $UVR \in R, n=2$	$Pch(UVR) = (\sum_{i=1}^n UVR_i / \Delta Nch(UVR_i) / n;$ $NV = NVv, NVvkn$ $Pbo(UVR)$ та $Pbs(UVR)$ розраховуються аналогічно за формулами (2) та (3) відповідно	$UVRv$ - утворено відходів за 2013 рік, всього, тис. тонн; $UVRvkn$ утворено відходів за 2013 рік I-III класів небезпеки, тис. тонн;
Забруднення ґрунтів	Накопиченно відходів станом на теперішній час	NV $NV \in R, n=2$	$NV = NVv, NVvkn$ $Pch(NV), Pbo(NV)$ та $Pbs(NV)$ розраховуються аналогічно як для UVR	NVv - накопичено відходів станом на 01.01.2014 рік, всього, тис. тонн; $NVvkn$ - накопичено відходів станом на 01.01.2014 рік I-III класів небезпеки, тис. тонн
Забруднення ґрунтів	Внесення добрив під посів сільсько-господарських культур	VMD $VMD \in R, n=1;$ $d = 1$	$Pch(VMD) = ((\sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^m VMD_{ij}) / m) / \Delta Nch(VMD_i)) / n;$ $Pbs(VMD) = ((\sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^m VMD_{ij}) / m) / \Delta Nbs(VMD_i)) + (\sum_{u=1}^d (\sum_{j=1}^m VMD_{uj}) / m) / \Delta Nbs(VMD_u)) / n + d;$ $ds = VMDps;$ $VMD = VMDus;$ $Pbo(VMD)$ розраховуються аналогічно як $Pch(VMD)$	$VMDus$ - середній річний обсяг внесення мінеральних добрив під с/г культури за період 2010-2013 рр., всього, тис. ц; ds - допоміжний показник для розрахунку $Pbs(MVD)$; $MVDps$ - середній річний обсяг внесення мінеральних добрив під с/г культури за період 2010-2013 рр. на 1 км.кв. посівної площі, центнер

Продовження дод. Б

Екологічний флористики	Потенційні лісові ресурси	$LZP,$ $LZP \in R, n = 1$	$LZP = LZop - LZf$ $Pch(OPL), Pbo(OPL)$ та $Pbs(OPL)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	LZf - фактична лісистість станом на 01.01.2014, тис. га; $LZop$ - оптимальна лісистість, тис. га
	Ступінь дефоліації	$SDF,$ $SDF \in R, n = 2$	$Pbo(SDF) = (\sum_{i=1}^n Pch(SDF_i) / \Delta Nch(SDF_i)) / n;$ $Pbs(SDF) = Pbo(SDF);$ $SDF = SDFh, SDFl;$ $Pch(SDF)$ - не розраховується	$SDFh$ - ступінь дефоліації для хвойних дерев, %; $SDFl$ - ступінь дефоліації для листяних дерев, %
	Ступінь дехромації	$SDH,$ $SDH \in R, n = 2$	$Pch(SDH), Pbo(SDH)$ та $Pbs(SDH)$ розраховуються аналогічно як для SDF формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SDHh$ - ступінь дехромації для хвойних дерев, %; $SDHl$ - ступінь дехромації для листяних дерев, %
Демографічне навантаження	Коефіцієнт демографічного навантаження	$KDN,$ $KDN \in R, n = 1$	$KDN = \frac{RN \times 1000}{RT} \times \frac{RSMk}{RSNk} + \frac{RSMk / RMzk}{RT / 1000}, RT > 10000;$ $KDN = \frac{RN \times 1000}{RT} \times \frac{RSMk}{RSNk} + \frac{RSMk / RMzk}{RT / 100}, RT > 1000$ $Pch(KDN)$ - не розраховується $Pbo(KDN) = KDN / \Delta Nbo(KDN)$ $Pbs(KDN) = Pbs(KDN)$	RT - територія АО, км.кв; RN - наявне населення АО станом на 01.01.2014, тис. осіб; $RSNk$ - сільське населення АО, тис. осіб; $RSMk$ - міське населення, тис. осіб; $RMzk$ - загальна кількість міст в АО
Соціальний блок: соціальна потреба відтворення природних рекреаційних ресурсів				
Захворювання населення	Захворювання населення за 6 -ма основними видами хвороб за період 1995-2011 рр.	$ZN,$ $ZN \in R, n = 6$ $m = 17$	$Pbo(ZN) = (\sum_{i=1}^n ((\sum_{j=1}^m ZN_{ij} / RN_j) / m) / \Delta Nbo(ZN_i)) / n,$ $ZN_i = ZNkpN, ZNkpK, ZNkpD, ZNkpM, ZNkpS, ZNkpI$ $Pbo(ZN)$ та $Pbs(ZN)$ розраховуються аналогічно за формулами (2) та (3) відповідно	$ZNkpN_j, ZNkpK_j, ZNkpD_j, ZNkpM_j, ZNkpS_j, ZNkpI_j$ - кількість уперше зареєстрованих захворювань в j-му році на новоутворення, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання, хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини; хвороби сечостатевої системи, інші хвороби (тис. випадків) відповідно. $j=1, \dots, m$; m - кількість років в періоді T, T - період, який досліджується. RN_j - кількість наявного населення в j - му році

Продовження дод. Б

Захворювання населення	Приріст захворювання населення за 6 -ма основними видами хвороб за період 1995-2011 рр.	$ZNP,$ $ZNP \in R, n = 6$ $m = 17$	$Пch(ZNP) = (\sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^{m-1} ZNP_{ij+1})) / \Delta Nch(ZNP_i) / n;$ $ZNP_{ij+1} = ZN_{ij+1} - ZN_{ij};$ $Пbo(ZNP) = (\sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^{m-1} (ZN_{ij+1} / RN_{j+1}) - (ZN_{ij} / RN_j))) / \Delta Nbo(ZN_i) / n,$ $Пbs(ZNP) - \text{аналогічно};$ При розрахунку $Пbo(ZNP)$ та $Пbs(ZNP)$ необхідне виконання умов системи: $(*) \begin{cases} Пbo(ZNP_i) = SZNP_i / \Delta Nbo(ZNP_i), SZNP_i > 0, \Delta Nbo(ZNP_i) > 0; \\ Пbo(ZNP_i) = SZNP_i / \Delta Nbo(ZNP_i), SZNP_i < 0, \Delta Nbo(ZNP_i) > 0; \\ Пbo(ZNP_i) = 5 + (SZNP_i / (-\Delta Nbo(ZNP_i))), SZNP_i > 0, \Delta Nbo(ZNP_i) < 0; \\ Пbo(ZNP_i) = 5 - (SZNP_i - \Delta Nbo(ZNP_i) \times 5) / \Delta Nbo(ZNP_i), SZNP_i < 0, \Delta Nbo(ZNP_i) < 0; \end{cases}$ $SZNP_i = \sum_{j=1}^{m-1} (ZN_{ij+1} / RN_{j+1}) - (ZN_{ij} / RN_j),$ де, $ZNP_i = ZNPkpN, ZNPkpK, ZNPkpD, ZNPkpM, ZNPkpS, ZNPkpI$	$ZNPkpN_j, ZNPkpK_j, ZNPkpD_j, ZNPkpM_j, ZNPkpS_j, ZNPkpI_j$ приріст уперше зареєстрованих захворювань в $j+1$ -му році по відношенню до j -ого року на новоутворення, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання, хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини; хвороби сечостатевої системи, інші хвороби відповідно. m -кількість років в періоді Т, Т - період, що розглядається
Міграція населення	Скорочення населення в результаті зовнішньої міграції за період 2002-2012 рр.	$MNS,$ $MNS \in R, n = 1;$ $m = 10$	$MNS_k = MNv_j - MNp_j;$ $Пch(MNS) = (\sum_{j=1}^m MNS_j) / \Delta Nch(MNS);$ $Пbo(MNSk)$ та $Пbs(MNSk)$ - аналогічно згідно формул (2) та (3). При розрахунку $Пch(MNSk), Пbo(MNSk)$ та $Пbs(MNSk)$ необхідне виконання умов системи (*) відповідно для кожного показника.	$MNSk_j$ - скорочення населення в результаті зовнішньої міграції в j -му році, осіб; $MNcp_j$ - число прибулих в j -му році, осіб; $MNev_j$ - число прибулих в j -му році, осіб; $j=1, \dots, m, m=10; m$ - кількість років у досліджуваному періоді
Безробіття	Безробітне населення працездатного віку	$BN,$ $BN \in R, n = 1;$ $m = 1$	$BN = BNpv;$ $Пch(BN), Пbo(BN)$ та $Пbs(BN)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$BNpv$ - безробітне населення працездатного віку у 2013 році, тис. осіб
Демографічна ситуація	Скорочення населення в результаті природного руху за період 1995-2011 рр.	$DSS,$ $DSS \in R, n = 1;$ $m = 17$	$DSsk_j = DSpk_j - DSnk_j;$ $Пch(DSsk), Пbo(DSsk)$ та $Пbs(DSsk)$ - розраховуються аналогічно як для $MNSk$ згідно формул (1),(2) і (3) відповідно, із виконанням умов системи (**).	$DSsk_j$ - скорочення населення в результаті природного руху в j -му році, осіб; $DSnk_j$ - число народжених в j -му році, осіб; $DSpk_j$ - число померлих в j -му році, осіб

<p>Демографічна ситуація</p>			<p>(**) $\begin{cases} Pch(DSsk) = SDSsk / \Delta Nch(DSsk), DSsk > 0, \Delta Nch(DSsk) > 0; \\ Pch(DSsk) = SDSsk / \Delta Nch(DSsk), DSsk < 0, \Delta Nch(DSsk) > 0; \\ Pch(DSsk) = 100 + (SDSsk / (-\Delta Nch(DSsk^T))), DSsk^T > 0, \Delta Nch(DSsk) < 0; \\ Pch(DSsk) = 100 - (SDSsk - \Delta Nch(DSsk) * 100) / \Delta Nch(DSsk), DSsk_i < 0, \Delta Nch(DSsk) < 0, \end{cases}$</p> <p>де $SDSsk = \sum_{j=1}^m DSpk_j - DSnk_j, j = 1, \dots, m$</p>
<p>Економічний блок: економічна потреба відтворення природних рекреаційних ресурсів</p>			
<p>Інфраструктура</p>	<p>Забезпечення регіонів санаторно-курортними оздоровчими закладами та</p>	<p>SKZZ, $SKZZ \in R, n = 5$</p>	<p>$Pbo(SKZZ) = (\sum_{i=1}^n (RN / SKZZ_i) / \Delta Nch(ZNP_i)) / n;$ $Pbs(SKZZ) = (\sum_{i=1}^n (RT / SKZZ_i) / \Delta Nch(ZNP_i)) / n;$ $SKZZ = SKZZpl, SKZZpf, SKZZbp, SKZZbi, SKZZdo$ Pch(SKZZ) розраховується згідно формули (1)</p> <p>SKZZpl - санаторії та пансіонати з лікуванням, од.; SKZZpf - санаторії-профілакторії, од.; SKZZbp - санаторії-профілакторії, од.; SKZZbi - бази та інші заклади відпочинку, од.; SKZZdo - дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, од.: станом на 01.01.2014 рік</p>
	<p>Кількість в SKZZ ліжкомісць</p>	<p>SKZZM, $SKZZM \in R, n = 5$</p>	<p>$SKZZM = SKZZMpl, SKZZMpf, SKZZMbp, SKZZMbi, SKZZMdo$</p> <p>Pch(SKZZM), Pbo(SKZZM), Pbs(SKZZM) - розраховується аналогічно як для SKZZ</p> <p>SKZZMpl, SKZZMpf, SKZZMbp, SKZZMbi, SKZZMdo - кількість ліжко місць в SKZZpl, SKZZpf, SKZZbp, SKZZbi, SKZZdo відповідно, тис</p>
	<p>Перевірений резерв санаторно-курортних закладів станом на 01.01.2012 у відношенні до періоду 1995-2011 рр.</p>	<p>SKZR, $SKZR \in R, n = 5$ $m = 17$</p>	<p>$SKZR = \sum_{i=1}^n (\max SKZZ_i(t_1, t_m) - SKZZ_i(t_n)) / n, m > 1,$ $SKZR_i = \max SKZZ_i(t_1, t_m) - SKZZ_i(t_n) m > 1;$</p> <p>Pch(SKZR), Pbo(SKZR), Pbs(SKZR) - розраховується за (1), (2), (3) відповідно</p> <p>SKZRppl, SKZRpf, SKZRbp, SKZRbi, SKZRdo - перевірений резерв санаторно-курортних та оздоровчих закладів для SKZZpl, SKZZpf, SKZZbp, SKZZbi, SKZZdo відповідно, одиниць. t_1 - рік початку періоду; t_m - рік кінця періоду</p>
	<p>Перевірений резерв ліжко-місць в санаторно-курортних закладах станом на 01.01.2012 у відношенні до періоду 1995-2011 рр.</p>	<p>SKZRM, $SKZRM \in R, n = 5$ $m = 17$</p>	<p>$SKZRM = \sum_{i=1}^n (\max SKZZM_i(t_1, t_m) - SKZZM_i(t_n)) / 5, m > 1,$ $SKZRM_i = \max SKZZM_i(t_1, t_m) - SKZZM_i(t_n) m > 1;$</p> <p>Pch(SKZRM), Pbo(SKZRM), Pbs(SKZRM) - розраховується за (1), (2), (3) відповідно</p> <p>SKZRMpl, SKZRMpf, SKZRMbp, SKZRMbi, SKZRMdo - перевірений резерв ліжко місць для SKZZpl, SKZZpf, SKZZbp, SKZZbi, SKZZdo відповідно, тис.</p>
<p>Ринок</p>	<p>Від'ємне сальдо зовнішньоекономічної діяльності послугами готелів та ресторанів</p>	<p>(-ZDPS) $(-ZDPS) \in R, n = 1;$</p>	<p>(***) $\begin{cases} Pch(-ZDPS) = (-ZDPS) / \Delta Nch(-ZDPS), (-ZDPS) > 0, \Delta Nch(-ZDPS) > 0; \\ Pch(-ZDPS) = (-ZDPS) / \Delta Nch(-ZDPS), (-ZDPS) < 0, \Delta Nch(-ZDPS) < 0; \\ Pch(-ZDPS) = 100 + ((-ZDPS) / (-\Delta Nch(-ZDPS))), (-ZDPS) > 0, \Delta Nch(-ZDPS) < 0; \\ Pch(-ZDPS) = (-ZDPS) / \Delta Nch(-ZDPS), (-ZDPS) < 0, \Delta Nch(-ZDPS) > 0, \end{cases}$</p> <p>Pbo(-ZDPS) та Pbs(-ZDPS) - розраховується аналогічно як Pch(-ZDPS) з виконанням умов (***) відповідно для Pbo та Pbs</p> <p>(-ZDPS) - негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності послугами готелів та ресторанів за 2013 рік; ZDPE та ZDPI - експорт та імпорт послуг готелів та ресторанів за 2013 рік</p>
	<p>Перевага виїзного туристичного потоку над в'їзним за 2000-2011 роки</p>	<p>TPPVI, $TPVI \in R, n = 1$ $m = 11$</p>	<p>$TPPVI = \sum_{j=1}^m TPUZ_j - TPI_j;$</p> <p>Pch(TPPVI), Pbo(TPPVI), Pbs(TPPVI) - розраховується за (1), (2), (3) відповідно</p> <p>TPUZ_j - іноземні туристи в j-му році, осіб; TPI_j - туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб.</p>

Додаток В

В1. Інтегральні показники оцінки потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів (ППР), % від України

Природничий блок (кількісна оцінка ППР)														
Область, регіон	Природні рекреаційні ресурси у природному вигляді							Антропогенно згруповані ППР			Потенційні ППР		Інтегральна оцінка, % від України	
	Бальнеологічні		Гідрологічні		Біотичні		Орографічні з урах. спец. КМ	Спелеологічні	Землі рекреаційного призначення	Об'єкти ПЗФ	Мисливські угіддя	Деградовані та малопродуктивні сільськогосподарські землі, які потребують консервації		Непридатні для використання в с/г, деград. і малопрод. землі, можливі для лісорозведення
	Мінеральні води	Грязі	Поверхневі води з урах. спец. КМ	Підземні води	Флористичні	Фауністичні								
позначення	Pch(MV)	Pch(GR)	Pch(GD)	Pch(GDP)	Pch(FL)	Pch(FAM)	Pch(OG)	Pch(SP)	Pch(ZRP)	Pch(ZO)	Pch(MU)	Pch(KDMZ)	Pch(DMLR)	
Закарпатська	9,21	0,95	5,66	1,76	20,72	7,02	28,78	0,31	2,16	4,40	12,41	0,57	2,76	7,44
Івано-Франківська	0,93	2,51	5,60	1,23	16,06	4,27	14,46	0,79	28,63	4,76	11,31	5,56	1,27	7,49
Львівська	18,34	13,19	6,92	6,93	17,42	5,30	5,34	1,73	3,66	4,95	20,26	0,23	0,35	8,05
Чернівецька	1,15	0,00	4,01	0,84	14,58	1,91	4,32	3,46	3,28	3,19	7,26	1,21	4,44	3,82
Карпатський макрорегіон	29,63	16,65	20,59	10,77	39,47	18,50	54,91	6,29	37,74	17,29	51,24	7,58	8,82	24,58
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Екологічний блок (якісна оцінка ППР)														
Область, регіон	Забруднення повітря		Забруднення вод				Забруднення ґрунтів			Екологічний стан флористики	Інтегральна оцінка, % від України			
	Середній річний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу за період 1994-2013 рр.		Середньорічний обсяг скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти за період 2011-2013 рр., усього		Середньорічний обсяг скид. забрудн. реч. із зворотними водами у поверх. водні об'єкти з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання за період 2011-2013 рр.		Утворення та накопичення відходів		Середній річний обсяг внесення мінеральних добрив під посів с/г культур за період 2011-2013 рр.					
	Стационарними джерелами	Пересувними джерелами					утворенно за 2013 рік	накопичено станом на 1 січня 2014 року						
позначення	Pch(VZRS)	Pch(VZRP)	Pch(ZV)		Pch(ZVPN)		Pch(UVR)	Pch(NV)	Pch(VDM)	Pch(OPL)				
Закарпатська	0,34	2,02	0,59		0,00		0,26	0,00	0,16	1,97	0,67			
Івано-Франківська	4,47	2,31	1,64		3,34		0,23	0,27	0,78	3,48	2,07			
Львівська	2,50	5,01	5,19		26,90		0,36	0,75	2,42	1,09	5,53			
Чернівецька	0,12	1,45	0,40		0,00		0,02	0,01	0,67	1,12	0,47			
Карпатський макрорегіон	7,43	10,79	7,82		30,24		0,87	1,03	4,03	7,67	8,73			
Україна	100	100	100		100		100	100	100	100	100			
Соціальний блок														
Область, регіон	Захворювання населення			Безробіття		Міграція населення		Демографічна ситуація		Інтегральна оцінка, % від України				
	Кількісний показник захворювання по 6-х основних видах хвороб разом за період 1998-2014 рр.			Приріст захворювання по 6-х основних видах хвороб за період 1998-2014 рр.		Безробітне населення працездатного віку		Скорочення населення в результаті зовнішньої міграції за період 2004-2014 рр.			Скорочення населення в результаті природного руху за період 1998-2014 рр.			
	Pch(ZN)			Pch(ZNP)		Pch(BN)		Pch(MNS)			Pch(DSS)			
Закарпатська	2,56			18,01		3,19		135,67		-0,36	31,81			
Івано-Франківська	3,30			43,8		2,92		103,99		0,63	30,93			
Львівська	5,60			46,3		5,32		122,67		2,28	36,43			
Чернівецька	2,10			33,6		1,97		103,98		0,55	28,44			
Карпатський макрорегіон	13,50			31,2		13,40		166,32		3,10	45,50			
Україна	100			100		100		100		100	100			
Економічний блок														
Область, регіон	Інфраструктура				Ринок				Інтегральна оцінка, % від України					
	Забезпечення регіонів санаторно-курортними та оздоровчими закладами станом на 01.01.2014 рік		Забезпечення регіонів ліжками в санаторно-курортних та оздоровчих закладах станом на 01.01.2014 рік		Перевірений резерв або потенційні санаторно-курортні заклади станом на 01.01.2014 у відношенні до періоду 1997-2013 рр.		Перевірений резерв ліжко-мість в потенційних санаторно-курортних закладах станом на 01.01.2014 у відношенні до періоду 1997-2013 рр.			Від'ємне сальдо зовнішньоекономічної діяльності послугами готелів та ресторанів	Перевага виїзного туристичного потоку над в'їзним за 2002-2013 роки			
	Pch(SKZZ)		Pch(SKZZM)		Pch(SKZR)		Pch(SKZRM)			Pch(SKZZ)	Pch(ZDPS)			
Закарпатська	4,08		2,02		5,21		21,09		3,06	110,04	24,25			
Івано-Франківська	4,52		1,48		11,08		8,56		0,00	107,34	22,16			
Львівська	6,68		3,45		18,76		9,36		10,62	5,66	9,09			
Чернівецька	2,04		0,71		1,24		1,69		4,75	0,28	1,79			
Карпатський макрорегіон	17,33		7,67		27,62		16,51		18,76	111,43	33,22			
Україна	100		100		100		100		100	100	100			

В2. Інтегральні показники оцінки потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів у розрахунку на одну особу, балів

Природничий блок (кількісна оцінка ПРР)															
Область, регіон	Природні рекреаційні ресурси у природньому вигляді								Антропогенно згруповані ПРР				Потенційні ПРР		Інтегральна оцінка у розрахунку на 1 особу, балів
	Бальнеологічні		Кліматичні з урахуванням спеціфіки КМ	Гідрологічні		Біотичні		Орографічні з урахуванням спеціфіки КМ	Спелеологічні	Землі рекреаційного призначення	Об'єкти ПЗФ	Мисливські угіддя	Деградована та малопродуктивні сільськогосподарські землі, які потребують консервації	Непридатні для використання в с/г, деград. і малопрод. землі, можливі для лісорозведення	
	Мінеральні води	Грязі		Поверхневі води з урах. спец. КМ	Підземні води	Флористичні	Фауністичні								
позначення	Пбо(MV)	Пбо(GR)	Пбо(KL)	Пбо(GD)	Пбо(GDP)	Пбо(FL)	Пбо(FAM)	Пбо(OG)	Пбо(SP)	Пбо(ZRP)	Пбо(ZO)	Пбо(MU)	Пбо(KDMZ)	Пбо(DMLR)	
Закарпатська	16,90	1,74	7,49	12,21	3,23	35,75	12,88	52,80	0,58	3,97	8,16	23,16	1,06	5,07	13,21
Івано-Франківська	1,55	4,16	7,40	9,71	2,04	25,57	7,09	23,99	1,32	47,50	7,99	18,97	9,23	2,11	12,04
Львівська	16,50	11,87	7,26	6,44	6,24	14,39	4,77	4,81	1,56	3,29	4,51	18,35	0,21	0,31	7,18
Чернівецька	2,91	0,00	7,46	9,60	2,13	36,03	4,83	10,93	8,75	8,30	8,18	18,61	3,06	11,23	9,43
Карпатський макрорегіон	11,16	4,44	7,40	8,37	4,06	27,64	6,97	20,69	2,37	14,22	41,95	19,51	2,86	3,32	12,50
Україна	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Екологічний блок (якісна оцінка ПРР)															
Область, регіон	Забруднення повітря		Забруднення вод		Забруднення ґрунтів		Екологічний стан флористики			Навантаження		Інтегральна оцінка у розрахунку на 1 особу, балів			
	Середній річний обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу за період 1998-2014 рр.		Середньорічний обсяг скидання забруднюючих речовин із зворотними водами у поверхневі водні об'єкти за період 2012-2014 рр., усього	Середньорічний обсяг скид. забрудн. реч. із зворотними водами у поверх. водні об'єкти з перевищенням нормативів гранично допустимого скидання за період 2012-2014 рр.	Утворення та накопичення відходів		Середній річний обсяг внесення мінеральних добрив під посів с/г культур за період 2012-2014 рр.	Оптимальна потенційна площа для заліснення	Ступінь дефоліації	Ступінь дехромації	Коефіцієнт демографічного навантаження				
	Стационарними джерелами	Пересувними джерелами			Утворенно за 2014 рік	Накопичено станом на 1 січня 2014 року									
позначення	Пбо(VZRS)	Пбо(VZRP)	Пбо(ZV)	Пбо(ZVPN)	Пбо(UVR)	Пбо(NV)	Пбо(VDM)	Пбо(OPL)	Пбо(SDF)	Пбо(SDH)	Пбо(KDN)				
Закарпатська	0,65	3,86	1,08	0,00	0,48	0,01	0,30	3,68	6,99	3,40	1,82	2,02			
Івано-Франківська	7,66	3,93	2,72	5,54	0,39	0,44	1,31	5,84	5,01	3,64	0,76	3,39			
Львівська	2,29	4,59	4,67	24,20	0,32	0,67	2,19	0,99	5,56	5,94	5,42	5,17			
Чернівецька	0,31	3,79	1,02	0,00	0,05	0,02	1,70	2,88	2,82	2,54	2,57	1,61			
Карпатський макрорегіон	3,01	4,36	2,94	11,39	0,33	0,39	1,53	2,92	5,09	3,88	3,12	3,54			
Україна	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5			
Соціальний блок															
Область, регіон	Захворювання населення			Міграція населення		Безробіття		Демографічна ситуація		Інтегральна оцінка у розрахунку на 1 особу, балів					
	Кількісний показник захворювання по 6-х основних видах хвороб разом за період 1997-2013 рр.			Приріст захворювання по 6-х основних видах хвороб за період 1997-2013 рр.		Скорочення населення в результаті зовнішньої міграції за період 2003-2013 рр.		Безробітне населення працездатного віку			Скорочення населення в результаті природного руху за період 1997-2013 рр.				
позначення	Пбо(ZN)			Пбо(ZNP)		Пбо(MNS)		Пбо(BN)		Пбо(DSS)					
Закарпатська	4,91			6,39		70,46		5,85		-0,70		17,38			
Івано-Франківська	5,66			23,34		11,62		4,84		1,09		9,31			
Львівська	5,14			21,54		25,39		4,78		2,09		11,79			
Чернівецька	5,22			6,43		15,08		5,00		1,45		6,64			
Карпатський макрорегіон	5,52			16,57		29,98		5,05		1,32		11,69			
Україна	5			5		5		5		5		5			
Економічний блок															
Область, регіон	Інфраструктура					Ринок					Інтегральна оцінка у розрахунку на 1 особу, балів				
	Забезпечення регіонів санаторно-курортними та оздоровчими закладами станом на 01.01.2014 рік		Забезпечення регіонів ліжками в санаторно-курортних та оздоровчих закладах станом на 01.01.2014 рік		Перевірений резерв або потенційні санаторно-курортні заклади станом на 01.01.2014 у відношенні до періоду 1997-2013 рр.	Перевірений резерв ліжко-місць в потенційних санаторно-курортних закладах станом на 01.01.2014 у відношенні до періоду 1997-2013 рр.		Переважає візного туристичного потоку над в'їзним за 2007-2013р		Від'ємне сальдо зовнішньоекономічної діяльності послугами готелів та ресторанів					
	Пбо(SKZZ)	Пбо(SKZZM)	Пбо(SKZR)	Пбо(SKZRM)		Пбо(ZDPS)	Пбо(SKZZ)								
позначення	Пбо(SKZZ)	Пбо(SKZZM)	Пбо(SKZR)	Пбо(SKZRM)	Пбо(ZDPS)	Пбо(SKZZ)									
Закарпатська	11,09	22,07	22,28	38,58	5,62	23,41	20,51								
Івано-Франківська	11,45	29,15	9,10	14,19	0,00	17,17	13,51								
Львівська	8,42	22,42	12,62	8,42	9,55	5,09	11,09								
Чернівецька	15,72	23,26	3,15	4,27	12,03	0,70	9,85								
Карпатський макрорегіон	9,67	23,20	7,07	21,61	7,07	9,31	12,99								
Україна	5	5	5	5	5	5	5								

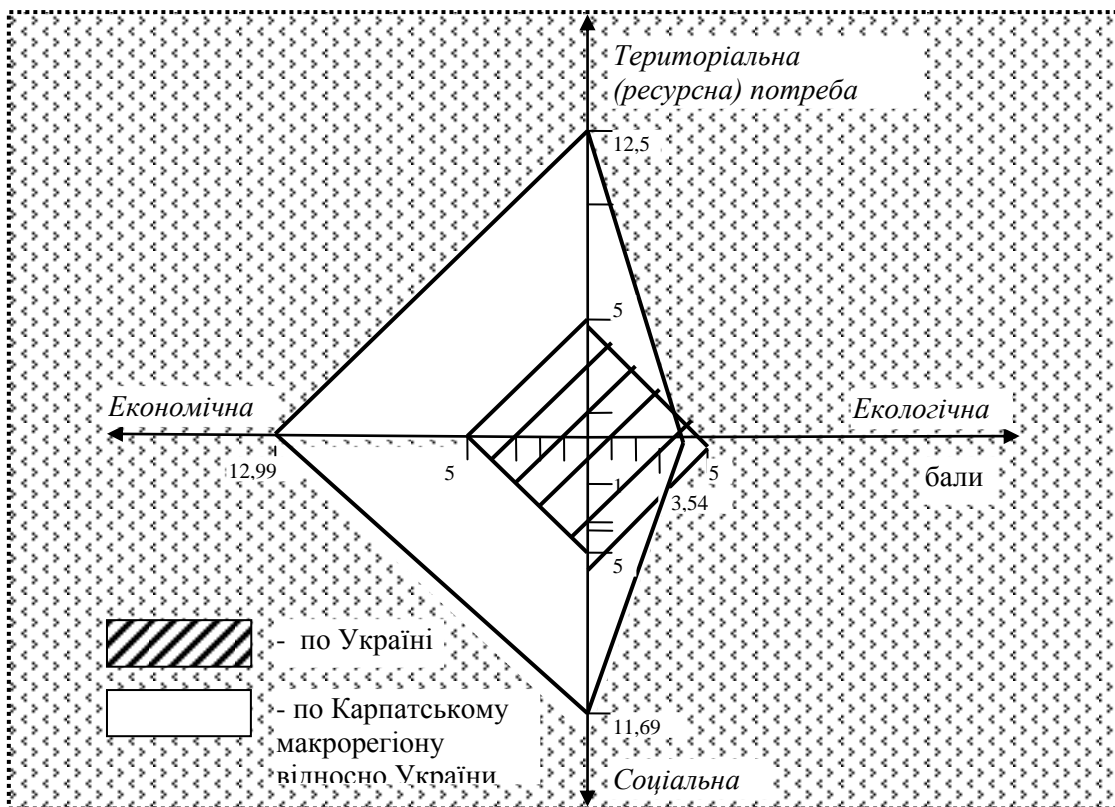
Додаток В3.

Додаток Д

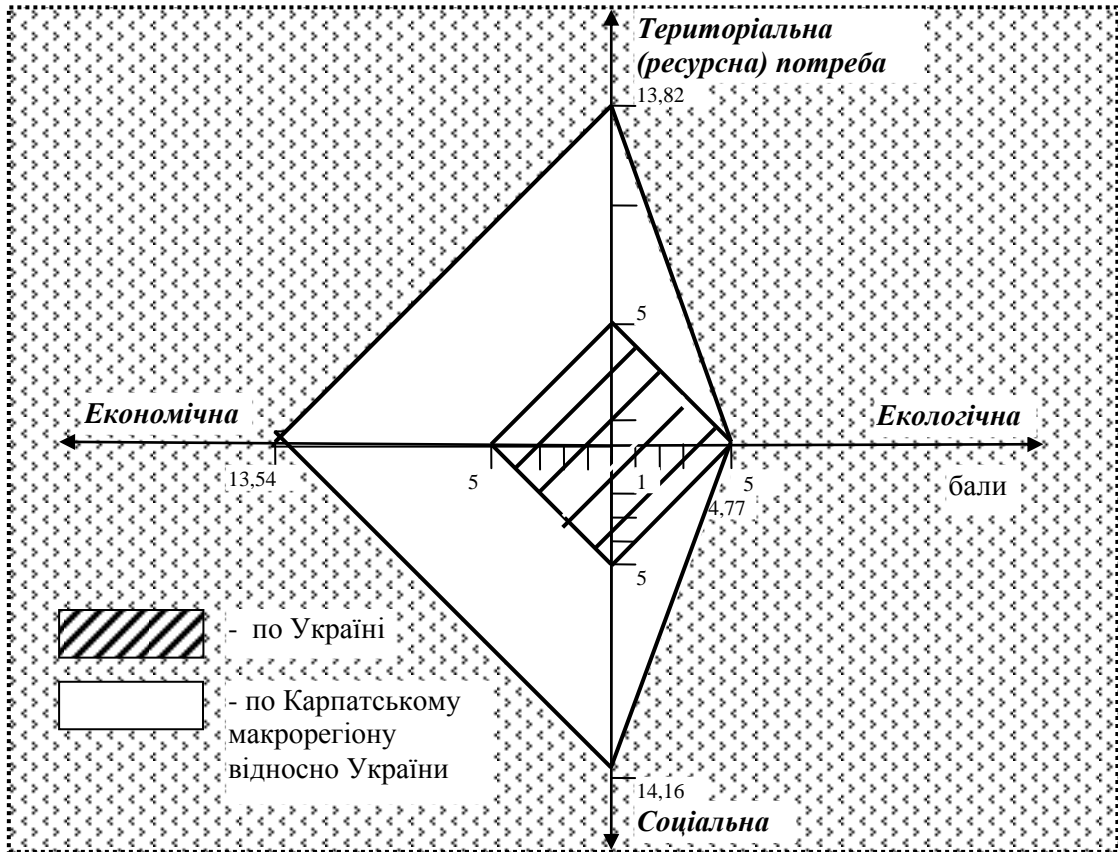
Д1. Графічне зображення оцінки територіальної соціо-еколого-економічної потреби відтворення природних рекреаційних ресурсів (ТСЕЕ ПВ ПРР) Карпатського макрорегіону, % від України

Д2. Графічне зображення оцінки ТСЕЕ ПВ ПРР Карпатського макрорегіону в розрахунку на одну особу за бальною системою

ДЗ. Графічне зображення оцінки ТСЕЕ ПВ ПРР Карпатського макрорегіону у розрахунку на 1 км² за бальною системою

Додаток Е

Система базових державних кадастрів, якими частково обліковуюються природні рекреаційні ресурси *

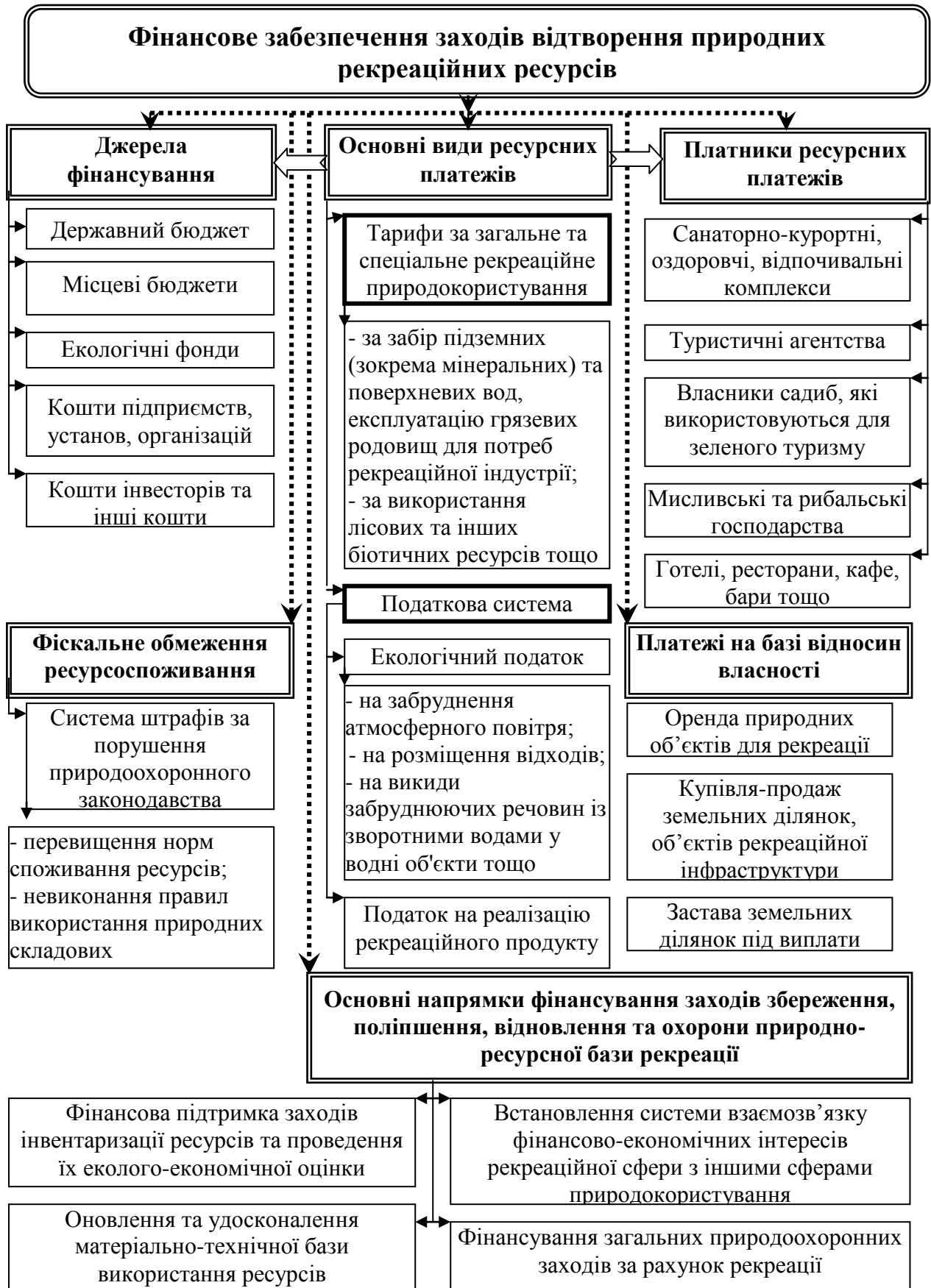
Компоненти природно-ресурсної бази рекреації	Вид кадастру природних ресурсів	Господарське значення при організації рекреаційної діяльності та інформаційне забезпечення процесу відтворення природних рекреаційних ресурсів
Земельні ресурси. Землі рекреаційного, оздоровчого, природо-охоронного призначення	Земельний	Інвентаризація перспективних земель, придатних для організації рекреаційної діяльності. Забезпечення органів влади, зацікавлених рекреаційних підприємств і громадян вірогідними й необхідними відомостями про природний, господарський стан і правовий режим земель для забезпечення раціонального використання та охорони рекреаційних земель
Водні ресурси для рекреаційного водокористування	Водний	Систематизація даних державного обліку вод про забір та використання вод, скидання зворотних вод, забруднюючих речовин тощо для науково обґрунтованих управлінських рішень у сфері рекреаційного природокористування. Визначення рекреаційної цінності поверхневих та підземних вод
Рекреаційні властивості лісу; лікарські рослини; пізнавальна цінність рослин	Лісовий	Здійснення систематичного контролю за якісними й кількісними змінами в лісовому фонді та забезпечення зацікавлених органів влади та лісокористувачів інформацією про лісовий фонд. Забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального рекреаційного використання лісового фонду, відновлення лісів
Мінеральні води; лікувальні грязі; кліматичні ресурси	Природних лікувальних ресурсів	Забезпечення органів влади відомостями про кількість, якість та інші важливі характеристики всіх видів природних лікувальних ресурсів (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань кліматичними умовами); забезпечення раціонального видобування та охорони природних лікувальних ресурсів; їх використання в санаторно-курортному лікуванні, медичній реабілітації, рекреації населення
Лісові ресурси; мінеральні води; лікувальні грязі тощо	Природних територій курортів	Систематизація даних про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, кліматичні особливості, види та запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики природних територій курортів, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність; забезпечення більш раціонального поточного й перспективного використання природних територій курортів у санаторно-курортному лікуванні, медичній реабілітації, рекреації населення

Рекреаційні зони	Територій та об'єктів природно-заповідного фонду	Забезпечення оцінки рекреаційних зон в складі земель природно-заповідного фонду; організації їх охорони та ефективного використання. Забезпечення органів управління інформацією про перспективи та умови рекреаційного освоєння земель заповідання в цілях розв'язання питань соціально-економічного розвитку, розміщення продуктивних сил тощо.
Рідкісні тварини. Мисливські тварини	Тваринного світу	Оцінка чисельності та стану тварин, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання. Визначення напрямків їх безпечного використання в рекреаційній сфері.
Компоненти флористики, які використовуються для пізнавальної, спортивної та оздоровчої рекреації	Рослинного світу	Систематизація даних про кількісні та якісні характеристики народногосподарської і рекреаційної цінності рослинних ресурсів; економічна оцінка лікарських, харчових, рідкісних та інших властивостей рослинних ресурсів; забезпечення їх невиснажливого використання, відновлення й ефективної охорони; забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також "власників" відомостями про стан флористики
Кліматичні умови для рекреації	Кліматичний	Забезпечення сфер регіонального розвитку інформацією про рекреаційно-кліматичний потенціал. Систематизація кліматичних ресурсів виходячи з структуризації ринку рекреаційного продукту.

Джерело: дані [58; 63; 65; 68; 112; 128; 147; 148; 149 та ін.]

Додаток Ж

Механізм фінансового забезпечення відтворення природних рекреаційних ресурсів: сучасні напрями та перспективи

Додаток 3

Алгоритм оцінки ефективності відтворення природних рекреаційних ресурсів за трьома параметрами в національному вимірі

Параметри			Умовні позначення, які використовуються у формулах	
$Ech(Qw), \%$	$Ebo(Qw), \text{ балів}$	$Ebs(Qw), \text{ балів}$	$Ech(Qw)$ - значення показника Qw , відсотків від України (іншої країни, регіону тощо); $Ebo(Qw)$ - бальна оцінка показника Qw у розрахунку на одну особу дослідженої адміністративної одиниці (АО); $Ebs(Qw)$ - бальна оцінка показника Qw у розрахунку на 1 км.кв. дослідженої АО; $Qw \in R, R$ - сукупність показників, що характеризують ефективність відтворення ПРР; $w=1...k$, k - кількість показників	
$Ech(Qw) = \frac{\sum_{i=1}^n Qw_i}{\Delta Nch(Qw_i)} \quad (1)$	$Ebo(Qw) = \frac{\sum_{i=1}^n Qw_{i,o}}{\Delta Nbo(Qw_{i,o})} \quad (2),$ $Qw_{i,o} = \frac{Qw_i}{QN}$	$Ebs(Qw) = \frac{\sum_{i=1}^n Qw_{i,s}}{\Delta Nbs(Qw_{i,s})} \quad (3),$ $Qw_{i,s} = \frac{Qw_i}{QT}$	$Qw = Qw_1, \dots, Qw_n$; Qw_i - допоміжні показники; $i = 1, \dots, n$; n - кількість допоміжних показників; $Qw_{i,o}$ - показник Qw_i у розрахунку на одну особу АО, QN - наявне населення АО станом на 01.01.2014 рік (або на рік, в якому досліджується окремий показник); $Qw_{i,s}$ - показник Qw_i у розрахунку на 1 км.кв. АО, QT - територія АО, км.кв.	
$\Delta Nch(Qw_i) = \frac{Nch(Qw_i)}{100};$	$\Delta Nbo(Qw_i) = \frac{No(Qw_{i,o})}{5};$	$\Delta Nbs(Qw_i) = \frac{Ns(Qw_{i,s})}{5};$	$\Delta Nch(Qw_i)$ - один відсоток для показника Qw_i по Україні; $\Delta Nbo(Qw_{i,o})$ - один бал для показника $(Qw_{i,o})$ по Україні; $NQw_{i,o}$ - показник $Qw_{i,o}$ по Україні; $\Delta Nbs(Qw_{i,s})$ - один бал для показника $(Qw_{i,s})$ по Україні; $NQw_{i,s}$ - показник $Qw_{i,s}$ по Україні	
Група показників	Показник	Позначення	Алгоритм розрахунку окремих показників	Умовні позначення, що використовуються у формулах
Організаційно-прикладні заходи				
Організація заповідної справи	Площа природно-заповідного фонду (ПЗФ)	SZP , $SZP \in Q, n = 1$	$Ech(SZP)$, $Ebo(SZP)$ та $Ebs(SZP)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	SZP - площа природно-заповідного фонду станом на 01.01.2014 р., тис. га

Продовження дод. 3

Організація заповідної справи	Приріст площі ПЗФ	DSZ , $DSZ \in Q, n = 1$	$DSZ = SZP - SZP_6$; $Ech(DSZ)$, $Ebo(DSZ)$ та $Ebs(DSZ)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	DSZ - площа ПЗФ станом на 01.01.2011р., тис. га; SZP_6 - площа ПЗФ станом на 01.01.2006р/01.01.2014
	Загальна площа екомережі	SEM , $SEM \in Q, n = 1$	$Ech(SEM)$, $Ebo(SEM)$ та $Ebs(SEM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	SEM - загальна площа екологічної мережі станом на 01.01.2014, тис. га
Природні рекреаційні ресурси у складі екомережі	Площа курортних та лікувально-оздоровчих територій у складі елементів екомережі	$SKLEM$, $SKLEM \in Q, n = 1$	$Ech(SKLEM)$, $Ebo(SKLEM)$ та $Ebs(SKLEM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SKLEM$ - площа курортних та лікувально-оздоровчих територій в складі елементів екомережі станом на 01.01.2014 рік, тис. га
	Площа рекреаційних територій у складі елементів екомережі	$SREM$ $SREM \in Q, n = 1$	$Ech(SREM)$, $Ebo(SREM)$ та $Ebs(SREM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SREM$ - площа рекреаційних територій у складі елементів екомережі станом на 01.01.2014 р., тис. га
	Приріст загальної площі екомережі за період 2005-2010 роки	$PSEM$ $PSEM \in Q, n = 1$	$PSEM = SEM - SEM_6$; $Ech(PSEM)$, $Ebo(PSEM)$ та $Ebs(PSEM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	SEM - загальна площа екомережі станом на 01.01.2011р., тис. га; SEM_6 - загальна площа екомережі 01.01.2014/01.01.2006р., тис. га
	Приріст курортних та лікувально-оздоровчих територій у складі елементів екомережі за окремий період	$PSKLEM$ $PSKLEM \in Q, n = 1$	$PSKLEM = SKLEM - SKLEM_6$; $Ech(PSKLEM)$, $Ebo(PSKLEM)$ та $Ebs(PSKLEM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SKLEM$ - площа курортних та лікувально-оздоровчих територій у складі елементів екомережі станом на 01.01.2014 р., тис. га; $SKLEM$ - площа курортних та лікувально-оздоровчих територій у складі елементів екомережі станом на 01.01.2006р., тис. га
	Приріст рекреаційних територій у складі елементів екомережі за окремий період	$PSREM$ $PSREM \in Q, n = 1$	$PSREM = SREM - SREM_6$; $Ech(PSREM)$, $Ebo(PSREM)$ та $Ebs(PSREM)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SKLEM$ - площа рекреаційних територій у складі елементів екомережі станом на 01.01.2014 р., тис. га; $SKLEM$ - площа рекреаційних територій в складі елементів екомережі станом на 01.01.2006р., тис. га
Природні рекреаційні ресурси у складі земель рекреаційного призначення	Площа земель рекреаційного призначення	SRZ $SRZ \in Q, n = 1$	$Ech(SRZ)$, $Ebo(SRZ)$ та $Ebs(SRZ)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	SRZ - загальна площа земель рекреаційного призначення станом на 01.01.2014 р., тис. га
	Приріст площ земель рекреаційного призначення за окремий період	$PSRZ$ $PSRZ \in Q, n = 1$	$PSREM = SREM - SREM_6$; $Ech(PSRZ)$, $Ebo(PSRZ)$ та $Ebs(PSRZ)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	SRZ - площа земель рекреаційного призначення станом на 01.01.2014 р., тис. га; SRZ_6 - площа земель рекреаційного призначення станом на 01.01.2006р., тис. га;
Впровадження природоохоронних заходів у сфері охорони атмосферного повітря		$VZOA$ $VZOA \in Q, n = 1$	$Ech(VZOA)$, $Ebo(VZOA)$ та $Ebs(VZOA)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$VZOA$ - кількість впроваджених заходів у сфері охорони атмосферного повітря за 2013 рік, од.

Заходи контролю за станом використання та охорони ПРР				
Моніторинг довкілля	Система спостережень за станом довкілля			
	Атмосферне повітря	<i>EMAP</i> $EMAP \in Q, n=1$	<i>Ech(EMAP), Ebo(EMAP) та Ebs(EMAP)</i> розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	<i>EMAP</i> - кількість точок спостереження за станом атмосферного повітря за 2013 рік, од.
	Стационарні джерела викидів в атмосферне повітря	<i>EMSZA</i> $EMSZA \in Q, n=1$	Аналогічно	<i>EMSZA</i> - кількість точок спостереження за стаціонарними джерелами викидів в атмосферного повітря за 2013 рік, од.
	Поверхневі води	<i>EMPV</i> $EMPV \in Q, n=1$	//-//-	<i>EMPV</i> - кількість точок спостереження за станом поверхневих вод за 2013 рік, од.
	Джерела скидів зворотних вод у поверхневі води	<i>EMDZV</i> $EMDZV \in Q, n=1$	//-//-	<i>EMDZV</i> - кількість точок спостереження за джерелами скидів зворотних вод за 2013 рік, од.
	підземні води	<i>EMPZV</i> $EMPZV \in Q, n=1$	//-//-	<i>EMPZV</i> - кількість точок спостереження за станом підземних вод за 2013 рік, од.
	Ґрунти	<i>EMG</i> $EMG \in Q, n=1$	//-//-	<i>EMPZV</i> - кількість точок спостереження за станом ґрунтів за 2014 рік, од.
Державний контроль за додержанням вимог природо-охоронного законодавства	Кількість перевірених об'єктів	<i>KPO</i> $KPO \in Q, n=1$ $m=3$	$Ech(KPO) = (\sum_{j=1}^m KPO_j) / m) / \Delta Nch(KPO);$ <i>Ebo(KPO) та Ebs(KPO)</i> розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно	<i>KPO</i> - середньорічний показник кількості перевірених об'єктів за період 2010-2013 років, од.
	Притягнуто до адміністративної відповідальності	<i>KAV</i> $KAV \in Q, n=1$ $m=3$	$Ech(KAV) = (\sum_{j=1}^m KAV_j) / m) / \Delta Nch(KAV);$ <i>Ebo(KAV) та Ebs(KAV)</i> розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно	<i>KAV</i> - середньорічний показник кількості притягнутих до адміністративної відповідальності за період 2010-2013 років, осіб
	Прийнято рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) господарської діяльності	<i>KOD</i> $KOD \in Q, n=1$ $m=3$	$Ech(KOD) = (\sum_{j=1}^m KOD_j) / m) / \Delta Nch(KOD);$ <i>Ebo(KOD) та Ebs(KOD)</i> розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно	<i>KOD</i> - середньорічний показник кількості прийнятих рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) господарської діяльності за період 2010-2013 років, од.

Продовження дод. 3

Державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства	Кількість об'єктів, на яких виявлено перевищення встановлених екологічних нормативів, дозволів або лімітів:			
	на спеціальне водокористування	$KPNV$ $KPNV \in Q, n = 1$ $m = 3$	$Ech(KPNV) = (\sum_{j=1}^m KPNV_j) / m) / \Delta Nch(KPNV);$ $Ebo(KPNV)$ та $Ebs(KPNV)$ розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно	$KPNV$ - середньорічна кількість об'єктів, на яких виявлено перевищення встановлених екологічних нормативів, дозволів або лімітів на спеціальне водокористування за період 2010-2013 років, од
	на викиди в атмосферне повітря	$KPNA$ $KPNA \in Q, n = 1$ $m = 3$	Аналогічно	$KPNA$ - середньорічна кількість об'єктів, на яких виявлено перевищення встановлених екологічних нормативів, дозволів або лімітів на викиди в атмосферне повітря за період 2010-2013 років, од
	на утворення та розміщення відходів	$KPNS$ $KPNS \in Q, n = 1$ $m = 3$	//-//-//	$KPNS$ - середньорічна кількість об'єктів, на яких виявлено перевищення встановлених екологічних нормативів, дозволів або лімітів на утворення та розміщення відходів за період 2010-2013 років, од
	Порушення правил полювання	KPP $KPP \in Q, n = 1$	$Ech(KPP)$, $Ebo(KPP)$ та $Ebs(KPP)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	KPP - кількість протоколів на порушників правил полювання за 2013 рік, од.
Результативність збереження, поліпшення, відновлення та охорони ППП: негативна тенденція				
Негативні показники відтворення природних рекреаційних ресурсів	Негативна динаміка відтворення лісу	VL $VL \in Q, n = 1$ $m = 3$	$VL = \sum_{j=1}^m (VL_{j+1} - VL_j);$ $Ech(VL)$, $Ebo(VL)$ та $Ebs(VL)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	VL - негативна динаміка відтворення лісу за період 2010-2013 рр., га
	Скорочення ліжко-місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах	$SSKL$ $SSKL \in Q, n = 1$	$SSKL = SSKL11 - SSKL5;$ $Ech(SSKL)$, $Ebo(SSKL)$ та $Ebs(SSKL)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SSKL5$ - число ліжко-місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах у 2005 році, тис. ліжок; $SSKL11$ - число ліжко-місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах у 2013 році, тис.ліжок
	Скорочення площ мисливських угідь	$SMUR$ $SMUR \in Q, n = 1$	$SMUR = SMUR11 - SMUR95;$ $Ech(SMUR)$, $Ebo(SMUR)$ та $Ebs(SMUR)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$SMUR95$ - площа мисливських угідь у 1995 році, тис. га; $SMUR11$ - площа мисливських угідь у 2013 році, тис. га
	Приріст забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами	$PZAs$ $PZAs \in Q, n = 1$	$PZAs = PZAs10 - PZAs9;$ $Ech(PZAs)$, $Ebo(PZAs)$ та $Ebs(PZAs)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$PZAs9$ - обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами у 2009 році, тис. тон; $PZAs10$ - обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами у 2013 році, тис. тон

Продовження дод. 3

Негативні показники відтворення природних рекреаційних ресурсів	Зростання обсягів утворення відходів I-III класів небезпеки	PVN $PVN \in Q, n = 1$	<i>Аналогічно</i>	$PVN9$ - обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки у 2009 році, тис. тон; $PVN10$ - обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки у 2013 році, тис. тон;
	Збільшення обсягів внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур	PMD $PMD \in Q, n = 1$	$PMD = PMD10 - PMD8$ $Ech(PMD)$, $Ebo(PMD)$ та $Ebs(PMD)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$PMD8$ - обсяг внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур у 2008 році, тис. ц; $PMD10$ - обсяг внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур у 2013 році, тис. ц
	Приріст площ підтоплення	PPs $PPs \in Q, n = 1$	$PPs = PPs9 - PPs82$; $Ech(PPs)$, $Ebo(PPs)$ та $Ebs(PPs)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$PPs82$ - площа підтоплення у 1982 році, тис. га; $PPs9$ - площа підтоплення у 2012 році, тис. га
Фінансова відповідальність та екологічний податок				
Екологічний податок	пред'явлений до сплати	EPp $EPp \in Q, n = 1$	$Ech(EPp)$, $Ebo(EPp)$ та $Ebs(EPp)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	EPp - пред'явлений до сплати екологічний податок у 2013 році, тис. грн
	фактично сплачений	EPs $EPs \in Q, n = 1$	<i>Аналогічно</i>	EPs - фактично сплачений екологічний податок у 2011 році, тис. грн 2013
Штрафні санкції	Адміністративні штрафи за порушення природоохоронного законодавства	CHP $CHP \in Q, n = 1$ $m = 3$	$Ech(CHP) = (\sum_{j=1}^m CHP_j) / m / \Delta Nch(CHP)$; $Ebo(CHP)$ та $Ebs(CHP)$ розраховуються аналогічно $Ech(EPp)$ за формулами (2) та (3) відповідно	CHP - стягнуто адміністративних штрафів за порушення природоохоронного законодавства в середньому за період 2008-2013 років, грн
Фінансові витрати на охорону довкілля				
Капітальні витрати на охорону довкілля		$VODk$ $VONSk \in Q, n = 1$	$Ech(VODk)$, $Ebo(VODk)$ та $Ebs(VODk)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$VODk$ - капітальні витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2013 році, тис. грн
Поточні витрати підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища	Загальний обсяг поточних витрат	$VODpv$ $VODpv \in Q, n = 1$	<i>Аналогічно</i>	$VODpv$ - поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2013 році, тис. грн
	Охорона атмосферного повітря і проблем зміни клімату	$VODpa$ $VODpa \in Q, n = 1$	//-//-//	$VODpa$ - поточні витрати підприємств, організацій та установ на охорону атмосферного повітря і проблем зміни клімату у 2013 р, тис. грн
	Очищення зворотних вод	$VODpg$ $VODpg \in Q, n = 1$	//-//-//	$VODpg$ - поточні витрати підприємств, організацій та установ на очищення зворотних вод у 2013 р, тис. грн
	Поводження з відходами	$VODpah$ $VODpah \in Q, n = 1$	//-//-//	$VODpah$ - поточні витрати на поведження з відходами у 2013 році, тис. грн

Продовження дод. 3

Поточні витрати підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища	Захист і реабілітація ґрунту, підземних та поверхневих вод	VOD_{par} $VOD_{pv} \in Q, n = 1$	<i>Аналогічно</i>	VOD_{par} - поточні витрати підприємств, організацій та установ на захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод у 2013 р, тис. грн
	Збереження біорізноманіття і середовища існування	VOD_{pab} $VOD_{pv} \in Q, n = 1$	//-//-//	VOD_{pab} - поточні витрати підприємств, організацій та установ на збереження біорізноманіття і середовища існування у 2013р, тис. грн
	Витрати на охорону, відтворення та облік диких тварин, упорядкування мисливських угідь	$VVDM$ $VOD_{pv} \in Q, n = 1$	$Ech(VVDM) = (Ech(VVDM_v));$ $Ebo(VVDM) = (Ebo(VVDM_v) + Ebo(VVDM_k)) / 2;$ $Ebs(VVDM) = (Ebs(VVDM_v) + Ebs(VVDM_s)) / 2;$	$VVDM_v$ - витрати на охорону, відтворення та облік диких тварин, упорядкування мисливських угідь у 2013 році - усього; $VVDM_k$ - $VVDM_v$ у розрахунку на одного користувача мисливського господарства у 2013 році, тис. грн; $VVDM_s$ - $VVDM_v$ у розрахунку на 1 гектар мисливських угідь у 2013 році, грн
	Інші природо-охоронні заходи	VOD_{pai} $VOD_{pv} \in Q, n = 1$	$Ech(VOD_{pai}), Ebo(VOD_{pai})$ та $Ebs(VOD_{pai})$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	VOD_{pai} - поточні витрати підприємств, організацій та установ на інші природоохоронні заходи у 2013 р, тис. грн
	Середньорічний обсяг витрат за окремий період	$DVOD$ $DVOD \in Q, n = 1$ $m = 7$	$Ech(DVOD) = (\sum_{j=1}^m DVOD_j) / m) / \Delta Nch(DVOD);$ $Ebo(DVOD)$ та $Ebs(DVOD)$ розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно	$DVOD$ - витрати підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища в j -му році ($j=1, \dots, m$), тис. грн; m - кількість років у дослідженому періоді
	Приріст обсягів витрат за окремий період	$PVOD$ $PVOD \in Q, n = 1$ $m = 7$	$PVOD = \sum_{j=1}^m (VOD_{pv_{j+1}} - VOD_{pv_j});$ $Ech(PVOD), Ebo(PVOD)$ та $Ebs(PVOD)$ розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно	$PVOD$ - приріст обсягів витрат за період 2008-2013 років тис. грн; VOD_{pv} - загальний обсяг поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища в j -му році, тис. грн; m - кількість років в дослідженому періоді
	Інтегральна оцінка фінансових витрат на охорону природних ресурсів	IOV	$IOV(Ech) = (Ech(VOD_{11}) + Ech(DVOD) + Ebo(PVOD)) / 3;$ $Ech(VOD_{11}) = (\sum VOD_k, VOD_{pv}, VOD_{pa}, VOD_{pg}, VOD_{pah}, VOD_{par}, VOD_{pab}, VODM, VOD_{pai}) / 9;$ $IOV(Ebo)$ та $IOV(Ebs)$ розраховуються аналогічно	

Продовження дод. 3

Інвестиційне забезпечення процесу відтворення природних ресурсів				
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів	Загальний обсяг інвестицій	INOD $INOD \in Q, n = 1$	<i>Ech(INOD), Ebo(INOD) та Ebs(INOD) розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно</i>	<i>INOD</i> - фактично витрачено капітальних інвестицій підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2013 році, тис. грн
	Інвестиції у 2014 році за напрямками:			
	Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	INODP $INODP \in Q, n = 1$	<i>Ech(INODP), Ebo(INODP) та Ebs(INODP) розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно</i>	<i>INODP</i> - витрачено капітальних інвестицій на охорону атмосферного повітря і проблем зміни клімату, тис. грн
	Очищення зворотних вод	INODZ $INODZ \in Q, n = 1$	<i>Аналогічно</i>	<i>INODZ</i> - витрачено капітальних інвестицій на очищення зворотних вод, тис. грн
	Поводження з відходами	INODV $INODM \in Q, n = 1$	<i>//-//-//</i>	<i>INODV</i> - витрачено капітальних інвестицій на поводження з відходами, тис. грн
	Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	INODG $INODG \in Q, n = 1$	<i>//-//-//</i>	<i>INODG</i> - витрачено капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, тис. грн
	Збереження біорізноманіття і середовища існування	INODB $INODB \in Q, n = 1$	<i>//-//-//</i>	<i>INODB</i> - витрачено капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування, тис. грн
	Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	INODN $INODN \in Q, n = 1$	<i>//-//-//</i>	<i>INODN</i> - витрачено капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, тис. грн
	Інші напрямки природоохоронної діяльності	INODI $INODI \in Q, n = 1$	<i>Ech(INODI), Ebo(INODI) та Ebs(INODI) розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно</i>	<i>INODI</i> - витрачено капітальних інвестицій на інші напрямки природоохоронної діяльності, тис. грн
	Середньорічний обсяг інвестицій за окремий період	DINOD $DINOD \in Q, n = 1$ $m = 6$	$Ech(DINOD) = (\sum_{j=1}^m DINOD_j) / m / \Delta Nch(DINOD);$ <i>Ebo(DINOD) та Ebs(DINOD) розраховуються за формулами (2) та (3) відповідно</i>	<i>DINOD</i> - інвестицій підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища в j-му році (j=1,...,m), тис. грн; m - кількість років в дослідженому періоді 2008-2013
Приріст обсягів інвестицій за окомий період	PINOD $PINOD \in Q, n = 1$ $m = 6$	$PINOD = \sum_{j=1}^m (INOD_{pv_{j+1}} - INOD_{pv_j});$ <i>Ech(PINOD), Ebo(PINOD) та Ebs(PINOD) розраховуються за формулами (1), (2) та (3) відповідно</i>	<i>PINOD</i> - приріст обсягів інвестицій за період 2009-2014 1 років тис. грн; <i>INOD_{pv}</i> - загальний обсяг інвестицій на охорону навколишнього природного середовища j- му році, тис. грн; m - кількість років у дослідженому періоді	
Інтегральна оцінка інвестицій на охорону природних ресурсів	IOI	$IOI(Ech) = (Ech(INOD11) + Ech(DINOD) + Ebo(PINOD)) / 3 ;$ $Ech(INOD11) = (\sum INOD, INOP, INOZ, INOV, INOG, INODB, INODN, INODI) / 8;$ <i>IOI(Ebo) та IOI(Ebs) розраховуються аналогічно</i>		

Продовження дод. 3

Основні показники економічної діяльності підприємств рекреаційної сфери				
Підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"	Обсяг реалізованої продукції	ORPG ORPG ∈ Q, n = 1 m = 7	$Ech(ORPG) = ((\sum_{j=1}^{m-1} Ech(ORPG_j) / \Delta Nch(ORPG_j))m - 1) / + Ech(ORPG_m) / \Delta Nch(DINOD_m))m;$ <i>Ebo(ORPG) та Ebs(ORPG) розраховуються аналогічно як Ech(ORPG) за формулами (2) та (3) відповідно</i>	ORPG_j - обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" в j-му році, (j=2005...2011) тис.грн., m - кількість років у дослідженому періоді
	Фінансовий результат до оподаткування підприємств, які одержали прибуток	FRG ORPO ∈ Q, n = 1 m = 7	<i>Ech(FRG), Ebo(FRG) та Ebs(FRG) розраховуються аналогічно як для ORPG</i>	FRG_j - фінансовий результат до оподаткування підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани", які одержали прибуток в j-му році (j=2005...2011), тис.грн., m - кількість років у дослідженому періоді
Підприємств з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"	Обсяг реалізованої продукції	ORPO ORPO ∈ Q, n = 1 m = 7	<i>Аналогічно</i>	ORPO_j - обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) підприємств з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги" в j-му році (j=2005...2011), тис.грн., m - кількість років у дослідженому періоді
	Фінансовий результат до оподаткування підприємств, які одержали прибуток	FRO FRO ∈ Q, n = 1 m = 7	<i>//--//</i>	FRO_j - фінансовий результат до оподаткування підприємств з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги", які одержали прибуток в j-му році, тис.грн.
Обсяг робочих місць та оплата праці на підприємствах рекреаційної сфери				
Підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"	Кількість зайнятих працівників	KZPG KZPG ∈ Q, n = 1 m = 7	$Ech(KZPG) = ((\sum_{j=1}^{m-1} Ech(KZPG_j) / \Delta Nch(KZPG_j))m - 1) / + Ech(KZPG_m) / \Delta Nch(KZPG_m))m;$ <i>Ebo(KZPG) та Ebs(KZPG) розраховуються аналогічно як Ech(KZPG) за формулами (2) та (3) відповідно</i>	KZPG_j - кількість зайнятих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" в j-му році, (j=2005...2011), осіб, m - кількість років у дослідженому періоді
	Кількість найманих працівників	KNPG KNPG ∈ Q, n = 1 m = 7	<i>Ebo(KNPG), Ebo(KNPG) та Ebs(KNPG) розраховуються аналогічно як для ORPG</i>	KNPG_j - кількість найманих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" в j-му році, (j=2005...2011), осіб
	Фонд оплати праці	FOPG FOPG ∈ Q, n = 1 m = 7	<i>Аналогічно</i>	FOPG_j - фонд оплати праці підприємств з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" в j-му році (j=2005...2011), тис.грн.

Закінчення дод. 3

	Середньомісячна заробітна плата зайнятих працівників	<i>SZG</i> $SZG \in Q, n = 1$ $m = 7$	<i>Ebo(SZG)</i> розраховуються аналогічно як <i>Ebo(ORPG)</i> . <i>Ebo(SZG)</i> та <i>Ebs(SZG)</i> - не розраховуються	SZG_j - середньомісячна заробітна плата зайнятих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани" в <i>j</i> -му році (<i>j</i> =2008-2013 ¹), грн.
Підприємств з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"	Кількість зайнятих та найманих працівників, фонд оплати праці і середньомісячна заробітна плата зайнятих працівників	<i>KZPO, KNPO, FOPO, SZO</i> $m = 7$ $KZPO, KNPO, FOPO, SZO \in Q,$ $n = 1$	<i>Ech(KZPO, KNPO, FOPO), Ebo(KZPO, KNPO, FOPO, SZO)</i> та <i>Ebs(KZPO, KNPO, FOPO)</i> розраховуються аналогічно як для підприємств з основним видом економічної діяльності "готелі та ресторани"	$KZPO_j, KNPO_j, FOPO_j, SZO_j$ - кількість зайнятих працівників, кількість найманих працівників, фонд оплати праці та середньомісячна заробітна плата зайнятих працівників на підприємствах з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги" в <i>j</i> -му році (<i>j</i> = 2008-2013)

ИЗ. Результативність відтворення природних рекреаційних ресурсів: негативна тенденція

Область, регіон	Негативна динаміка відтворення лісу за період 2009-2013 рр.	Скорочення площ мисливських угідь у 2013 році відносно 1998 року	Приріст викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами у 2013 році відносно 2010 року	Зростання річних обсягів утворення відходів I-III класів небезпеки у 2013 році відносно 2010 року	Збільшення обсягів внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур у 2013 році відносно 2008 року	Приріст площ підтоплення за період 1995–2012 рр.	Скорочення ліжко-місць у санаторно-курортних та оздоровчих закладах	Інтегральна оцінка, %
	<i>Ech(VL)</i>	<i>Ech(SMUR)</i>	<i>Ech(PZAs)</i>	<i>Ech(PVN)</i>	<i>Ech(PMD)</i>	<i>Ech(PPs)</i>	<i>Ech(SSKL)</i>	
Закарпатська	5,96	1,29	-0,16	1,61	-0,06	1,28	3,14	1,87
Івано-Франківська	4,17	-2,69	21,65	-0,19	-0,44	0,00	2,00	3,50
Львівська	14,32	2,11	6,67	0,12	1,32	0,03	10,57	5,02
Чернівецька	-0,29	1,84	0,00	0,00	1,37	1,69	2,63	1,03
Карпатський макрорегіон	24,15	2,56	28,15	1,54	2,19	3,01	18,35	11,42
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100

И4. Фінансова відповідальність та екологічний податок

Область, регіон	Екологічний податок у 2013 році		Стягнуто адміністративних штрафів за порушення природоохоронного законодавства в рік у середньому за період 2008-2013 років	Інтегральна оцінка, %
	пред'явлений до сплати	фактично сплачений		
	<i>Ech(Epp)</i>	<i>Ech(Eps)</i>	<i>Ech(CHP)</i>	
Закарпатська	0,18	0,16	3,23	1,19
Івано-Франківська	6,36	6,26	1,92	4,85
Львівська	10,23	10,19	7,81	9,41
Чернівецька	0,11	0,12	4,16	1,46
Карпатський макрорегіон	16,88	16,73	17,12	16,91
Україна	100	100	100	100

К4. Фінансова відповідальність та екологічний податок

Область, регіон	Екологічний податок у 2013 році		Стягнуто адміністративних штрафів за порушення природоохоронного законодавства в рік у середньому за період 2010-2013 років	Інтегральна оцінка, балів
	пред'явлений до сплати	фактично сплачений		
	<i>Ebo(Epp)</i>	<i>Ebo(Eps)</i>	<i>Ebo(CHP)</i>	
Закарпатська	0,32	0,30	5,92	2,18
Івано-Франківська	10,55	10,39	3,18	8,04
Львівська	9,21	9,16	7,03	8,47
Чернівецька	0,27	0,30	10,54	3,70
Карпатський макрорегіон	6,36	6,30	6,45	6,37
Україна	5	5	5	5

К5. Фінансові витрати на охорону навколишнього природного середовища

Область, регіон	Капітальні витрати на охорону навколишнього природного середовища у 2013 році	Загальний обсяг витрат	Поточні витрати підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища у 2013 році за напрямками						Витрати на охорону, відтворення та облік диких тварин, упорядкування мисливських угідь	Середньорічний обсяг поточних витрат підприємств, організацій та установ на охорону навколишнього природного середовища за період 2009-2013 років	Приріст обсягів витрат за період 2009-2013 років	Інтегральна оцінка, балів
			охорона атомосферного повітря і проблеми зміни клімату	очищення зворотних вод	поводження з відходами	захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	збереження біорізноманіття і середовища існування	інші природоохоронні заходи				
			<i>Ebo(VODk)</i>	<i>Ebo(VODp)</i>	<i>Ebo(VODpa)</i>	<i>Ebo(VODpg)</i>	<i>Ebo(VODpah)</i>	<i>Ebo(VODpar)</i>				
Закарпатська	0,24	0,83	0,09	1,04	0,20	1,14	0,73	6,69	2,69	0,92	0,95	1,13

К7. Основні показники економічної діяльності підприємств рекреаційної сфери

Область, регіон	Підприємства з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"		Підприємства з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"		Інтегральна оцінка, балів
	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток	
	<i>Ebo(ORPG)</i>	<i>Ebo(FRG)</i>	<i>Ebo(ORPO)</i>	<i>Ebo(FRO)</i>	
Закарпатська	1,96	4,63	5,95	6,83	4,84
Івано-Франківська	1,37	0,51	1,20	1,29	1,09
Львівська	4,12	1,99	11,11	13,31	7,63
Чернівецька	2,43	0,82	0,72	0,88	1,21
Карпатський макрорегіон	2,80	2,02	6,26	7,41	4,62
Україна	5	5	5	5	5

К8. Обсяг робочих місць та оплата праці на підприємствах рекреаційної сфери

Область, регіон	Підприємства з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"				Підприємства з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"				Інтегральна оцінка, балів
	кількість зайнятих працівників	кількість найманих працівників	середньо-місячна заробітна плата зайнятих працівників	фонд оплати праці	кількість зайнятих працівників	кількість найманих працівників	середньо-місячна заробітна плата зайнятих працівників	фонд оплати праці	
	<i>Ebo(KZPG)</i>	<i>Ebo(KNPG)</i>	<i>Ebo(SZG)</i>	<i>Ebo(FOPG)</i>	<i>Ebo(KZPO)</i>	<i>Ebo(KNPO)</i>	<i>Ebo(SZO)</i>	<i>Ebo(FOPO)</i>	
Закарпатська	3,66	3,63	3,46	2,56	5,77	5,81	4,91	5,67	4,43
Івано-Франківська	2,37	2,37	3,34	1,63	1,95	1,94	3,24	1,26	2,26

Л3. Результативність відтворення природних рекреаційних ресурсів: негативна тенденція

Область, регіон	Негативна динаміка відтворення лісу за період 2010-2013 рр.	Скорочення площ мисливських угідь у 2013 році відносно 1998 року	Приріст викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами у 2013 році відносно 2010 року	Зростання річних обсягів утворення відходів I-III класів небезпеки у 2013 році відносно 2010 року	Збільшення обсягів внесення мінеральних добрив під посів сільськогосподарських культур у 2013 році відносно 2008 року	Приріст площ підтоплення за період 1984–2012 рр.	Скорочення ліжко-місць в санаторно-курортних та оздоровчих закладах	Інтегральна оцінка, балів
	<i>Ebs(VL)</i>	<i>Ebs(SMUR)</i>	<i>Ebs(PZAs)</i>	<i>Ebs(PVN)</i>	<i>Ebs(PMD)</i>	<i>Ebs(PPs)</i>	<i>Ebs(SSKL)</i>	
Закарпатська	14,05	3,05	-0,39	3,79	-0,14	3,02	7,41	4,40
Івано-Франківська	9,05	-5,85	47,00	-0,40	-0,95	0,01	4,34	7,60
Львівська	19,79	2,92	9,22	0,16	1,82	0,04	14,62	6,94
Чернівецька	-1,09	6,87	0,00	0,00	5,10	6,31	9,81	3,86
Карпатський макрорегіон	12,87	1,36	15,00	0,82	1,17	1,60	9,78	6,09
Україна	5	5	5	5	5	5	5	5

Л4. Фінансова відповідальність та екологічний податок

Область, регіон	Екологічний податок у 2013 році		Стягнуто адміністративних штрафів за порушення природоохоронного законодавства в рік у середньому за період 2010-2013 років	Інтегральна оцінка, балів
	пред'явлений до сплати	фактично сплачений		
	<i>Ebs(Epp)</i>	<i>Ebs(Eps)</i>	<i>Ebs(CHP)</i>	
Закарпатська	0,42	0,39	7,61	2,80
Івано-Франківська	13,81	13,60	4,17	10,53

Л6. Інвестиційне забезпечення процесу відтворення природних ресурсів

Область, регіон	Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2013 році за напрямками								Середньорічний обсяг капітальних інвестицій підприємств, організацій, установ на охорону та раціональне використання природних ресурсів за період 2009-2013 років	Приріст обсягів інвестицій за період 2009-2013 років	Інтегральна оцінка, балів
	загальний обсяг інвестицій	охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	очищення зворотних вод	поводження з відходами	захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	збереження біорізноманіття і середовища існування	науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	інші напрямки природоохоронної діяльності			
	<i>Ebs(INOD)</i>	<i>Ebs(INODP)</i>	<i>Ebs(INODZ)</i>	<i>Ebs(INODV)</i>	<i>Ebs(INODG)</i>	<i>Ebs(INODB)</i>	<i>Ebs(INODN)</i>	<i>Ebs(INODI)</i>			
Закарпатська	0,31	0,04	0,40	0,00	0,89	26,59	0,00	0,39	0,41	0,22	1,40
Івано-Франківська	3,57	2,94	4,23	0,64	16,63	0,29	99,03	0,06	9,92	-0,11	8,58
Львівська	2,08	4,13	0,89	0,39	2,56	0,12	0,13	0,14	2,92	2,28	2,17
Чернівецька	1,02	0,00	0,75	0,08	7,65	54,23	2,17	0,00	3,46	1,14	4,28
Карпатський макрорегіон	1,02	1,60	0,54	0,16	2,29	13,81	0,38	0,14	4,15	1,07	2,57
Україна	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5

Л7. Основні показники економічної діяльності підприємств рекреаційної сфери

Область, регіон	Підприємства з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"		Підприємства з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"		Інтегральна оцінка, балів
	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг)	фінансовий результат підприємств, які одержали прибуток	
	<i>Ebs(ORPG)</i>	<i>Ebs(FRG)</i>	<i>Ebs(ORPO)</i>	<i>Ebs(FRO)</i>	

Закарпатська	2,49	5,92	7,57	8,68	6,17
Івано-Франківська	1,78	0,67	1,55	1,67	1,42
Львівська	6,30	3,04	16,99	20,36	11,67
Чернівецька	3,56	1,20	1,05	1,29	1,77
Карпатський макрорегіон	3,94	2,84	8,79	10,41	6,50
Україна	5	5	5	5	5

Л8. Обсяг робочих місць та оплата праці на підприємствах рекреаційної сфери

Область, регіон	Підприємства з основним видом економічної діяльності "Готелі та ресторани"			Підприємства з основним видом економічної діяльності "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги"			Інтегральна оцінка, балів
	кількість зайнятих працівників	кількість найманих працівників	фонд оплати праці	кількість зайнятих працівників	кількість найманих працівників	фонд оплати праці	
	<i>Ebs(KZPG)</i>	<i>Ebs(KNPG)</i>	<i>Ebs(FOPG)</i>	<i>Ebs(KZPO)</i>	<i>Ebs(KNPO)</i>	<i>Ebs(FOPO)</i>	
Закарпатська	4,65	4,62	3,25	7,34	7,39	7,21	5,74
Івано-Франківська	3,08	3,07	2,12	2,53	2,53	1,64	2,49
Львівська	10,29	10,22	7,81	16,73	16,82	15,61	12,91
Чернівецька	5,59	5,64	3,83	1,63	1,61	1,21	3,25
Карпатський макрорегіон	6,57	6,54	4,81	8,96	9,01	8,22	7,35
Україна	5	5	5	5	5	5	5

Додаток М

**Основи стратегії екологоорієнтованої диверсифікації ринку
рекреаційного продукту як напрямку інноваційного забезпечення
відтворення природних рекреаційних ресурсів Карпатської території**
Основні напрями диверсифікації ринку рекреаційного продукту за видами рекреації

Додаток Н

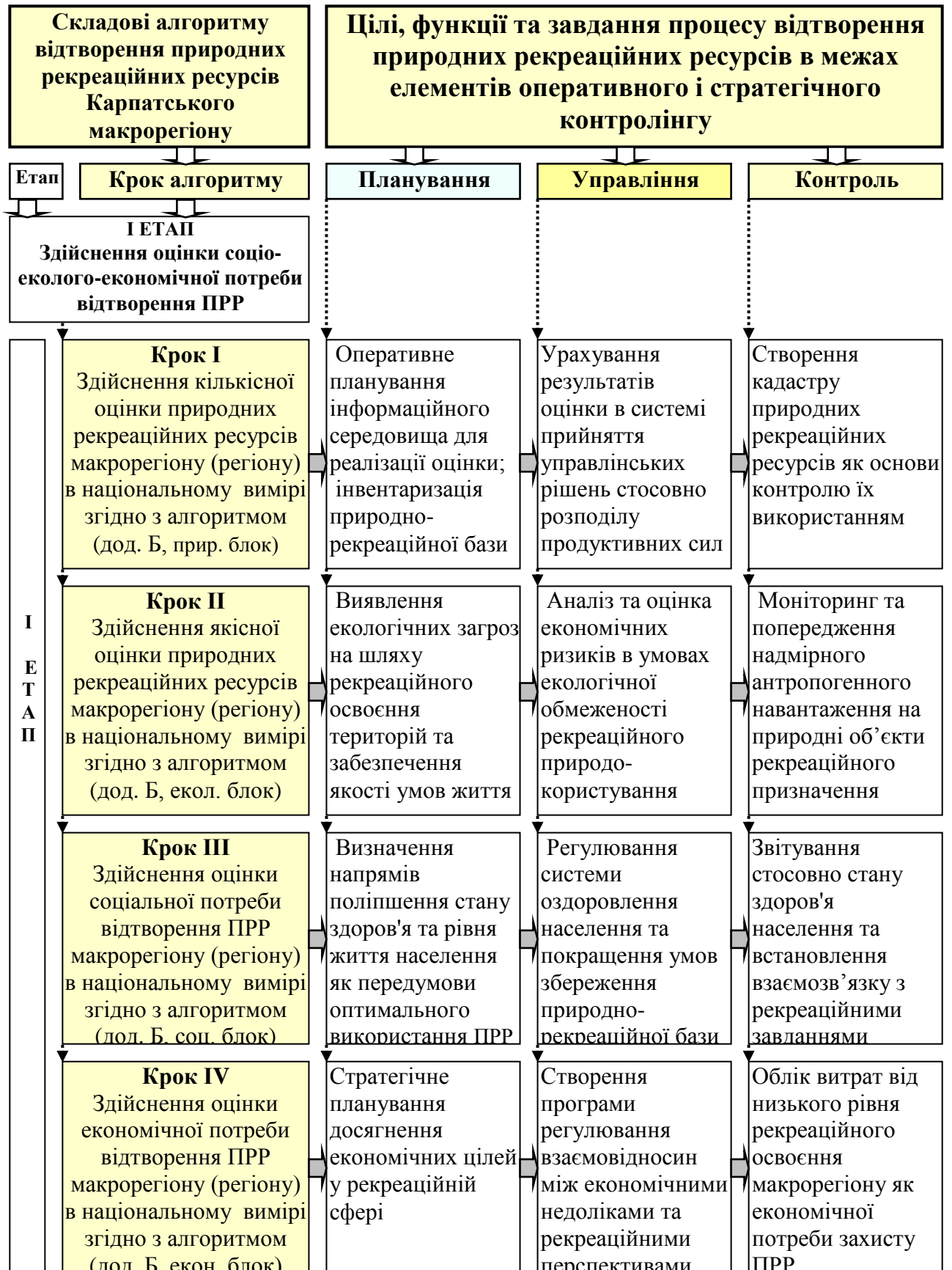
Структура екологічно спрямованого рекреаційного кластера

Додаток П

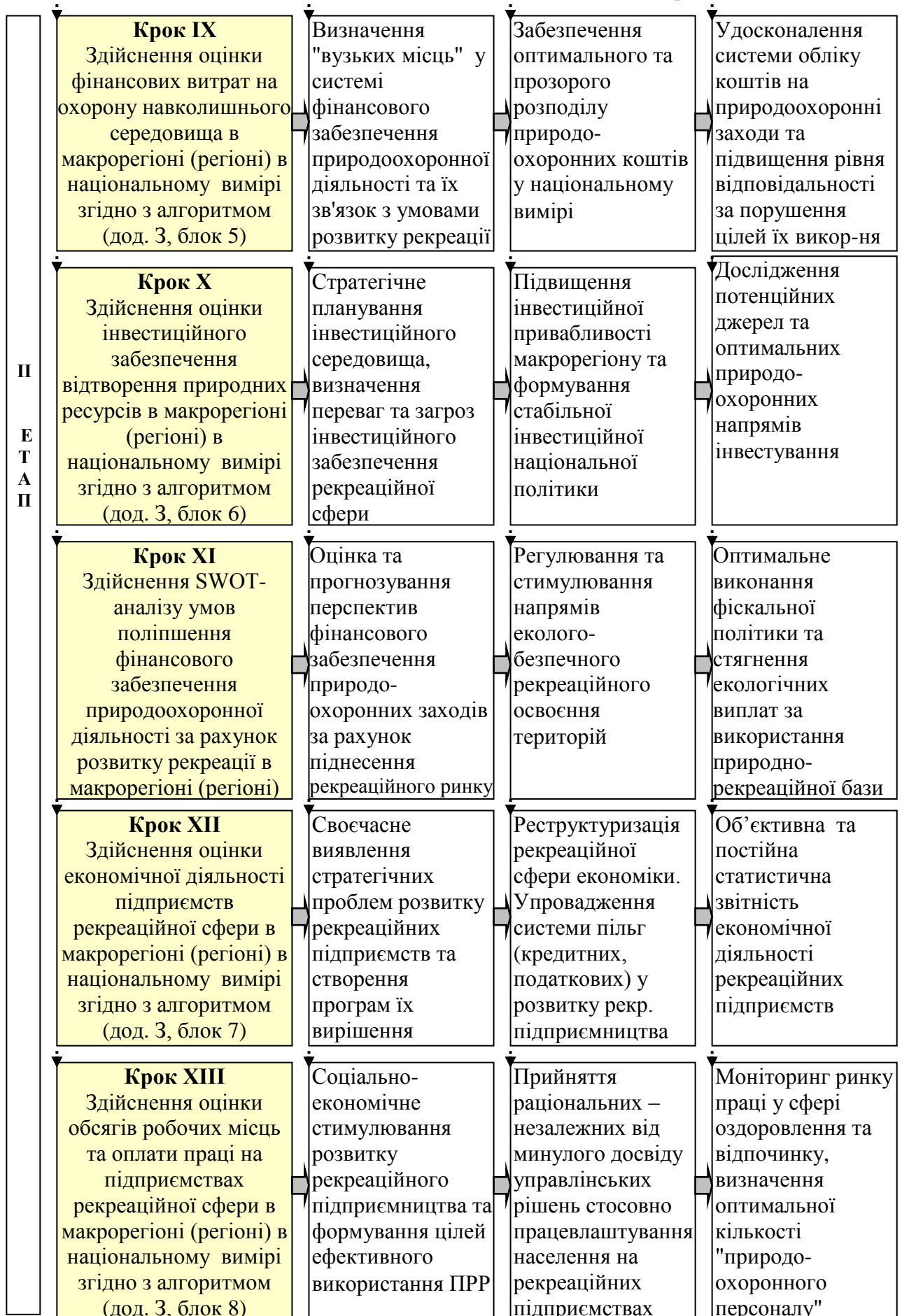
Механізм еколого-економічного контролінгу відтворення природно-рекреаційного потенціалу Карпатського макрорегіону

(розроблено автором)

Продовження дод. П

Продовження дод. П

